

tiszatáj

1982. OKT. • 36. ÉVF.

10

Baka

István,

Döbrentei

Kornél,

Fodor András versei;

Ács Margit, Jókai Anna novellája;

Király István írása:

a Bölöni-példa;

Csikós

András

rajzai

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
82-3800 — Szegedi Nyomda. Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-06162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre, 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVI. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

1982. OKTÓBER

FODOR ANDRÁS versei: Fogoly a vonaton, „Ki eszelhet ki nála szomorúbbat?	3
MARSALL LÁSZLÓ: A hirtelen elárulás óráján (vers)	5
PINCZÉSI JUDIT: Csakazért sem (vers)	7
JÓKAI ANNA: Üdülő a mélyben (elbeszélés)	9
BISZTRAY ÁDÁM: Arany (vers)	21
BAKA ISTVÁN: Mefisztó-keringő (vers)	22
DÖBRENTAI KORNÉL: Egy régész naplójából (vers)	24
ÁCS MARGIT: Utcacsonkok, hült helyek (elbeszélés)	25
PINTÉR LAJOS: A vadszeder útján (jegyzetek)	36

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (34.)	44
-----------------------------------	----

ÖRÖKSÉG

KIRÁLY ISTVÁN: A Bölöni-példa	49
LACZKÓ ANDRÁS: Arany János 1850 szilveszterén	65

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Szovjetunió

CS. VARGA ISTVÁN: Az embertől az emberiséghez (Szergej Zaligin a magyar prózáról)	70
CS. V. I.: A partok felett (Szegedi és odesszai költők antológiája)	73

TANULMÁNY

OLASZ SÁNDOR: A magas és mély között (Jókai Anna arcképehez)	76
ZIMONYI ZOLTÁN: „Ötszemkőzt” — a csehszlovákiai magyar irodalommal (Tóth László: Vita és vallomás)	80

KRITIKA

GREZSA FERENC: Fodor András: Könyomat	85
MÁRKUS BÉLA: Király László: Fény hull arcodra, édesem .	87
LAGZI ISTVÁN: Magyarország külpolitikája a fegyverszünetről a békeszerződésig 1945—1947 (Balogh Sándor könyvéről)	89

MŰVÉSZET

Színház

NIKOLÉNYI ISTVÁN: Kisámfázott hagyományok (Szeged zenés fesztiválnyara)	92
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Csikós András rajzai a 20., 48., 69., 84., 91. és a 96. oldalon

Fogoly a vonaton

*Otthon hagytam a jegyemet.
Ideges kapkodás a sínek közt.
Futás vissza! Sorakozó.
Még elérem a lépcsőt.*

*Társtalanul az ónszürke szakaszban.
Billent fejem hirtelen arra eszmél,
testemben egy idegen elaludt...*

*Elindulok a rázkodó,
fénylyukacsokkal átvert folyosókon.
Kicsattan egy tolózár, valaki
nevem lassóját veti utánam.
Negyven esztendő távolát
jelszóként összerántva,
két másodperc alatt
kimondom én is a nevét.*

*Behív, leültet, boldog,
hogy annyi tűnt idő után,
akárcsak ő, még mindig
ugyanolyan vagyok,
a régi böcsületből élek.
Beköt a bizalom szemellenzőibe.
Nem érzi meg, hogy közben
az én szemem mögött
szüntelenül foroga nyugtalanság,
az össze-vissza tartozás
őrlődő kínja, gondja,
a folyton másra-figyelés.*

*Nem tudja, hogy míg ő fogna magához,
másokat el kell vesztenem,*

*hogy ebből a kötésből is
az ablakot lerántva, szökve,
intennem kéne valaki másnak,
ki épp ily éhes-megadóan
a szabadító pillanatra vár.*

„Ki eszelhet ki nála szomorúbbat?”

*A repülőtér ívei alatt
zápor utáni fényben
csillog a szárnyak, törzsek arabeszkje.
A távol pillérein át
a biztonság, a könnyűség
orsóiról peregve oda-vissza
tolonganak a szabadult fölény
megváltott jövevényei.*

*Száz méterrel odébb,
fölmagzott lósóskák, poros
bokrok mögött a homokon
nem száradt még föl a sár.
Egymásba tolt asztalokon
éretlen alma, paradicsom,
csenevész paprika, hagyma.
Zacskókká kondorítható,
fölszeletelt újságpapír.*

*Fakómintás ruhájú,
kitéphetetlen ráncú asszonyok,
szamóca, málna meztelen
kupacai fölött
hessegtetik a legyeket.*

*S külön mindenkitől, a védtelenség
zászlótartójaként
áll mozdulatlanul egy öregember,
kezében gladiólusz.*

A hirtelen elárvulás óráján

1

*A hirtelen elárvulás óráján
a pötyögő csapokból kicsapódik a réz,
szemcséenként utazik vízzel a vízben
visszhangos ciszternák tisztítómedencék felé,
és tovább a visszagöngyölödő folyón
patakon források torkán át lecsorog,
bolyong egyre szűkebb egyre tüzezebb
andezit-folyosókon a tűzhányó-kitörések
volt vala idejében a sántakovácsok
műhelyébe leszivárog, hol a kalapács meg az üllő,
döndülések a mellemben, kezemben borotva,
behabozott arccal állok vakuló tükör előtt,
míg szakálltanra fakul az arcom,
gyerekkori fénykép, dann-dann-dann
a régi otthon falai törettetnek, porlik
körülottem a téglá a mész a homok
szertepilléz, vissza az agyagbányákba hegyekbe,
s én gyerekké öregedve, államra száradt habbal
állok az aszályos csillagos ürességben,
s árnyékom reá vettetik valamint árnyéka reám,
aki mint én, sokadmagunkkal áll a híg
térözönben és embernek mondja magát—
és kiáltoz: hol vagy? hol vagy?*

2

*A hirtelen elárvulás óráján,
midőn a lomtanánítás bevégeztetik,
ha kinek van maradéka, megálljon
az utcára kidobott nagyságos tölgyfaasztal előtt,
hogy lapjába belerójjá-körmölje
hevenyészett végrendeletét:
„Reád hagyom a múlttalan térségeket, a reményt meg a gon-
dot,
szerkeszd össze, ha épületté: hass, alkoss, gyarapíts!”
Ódon vagy akkor a beszédedben, szomorú
ünnepélyes és árva kétszeresen,
múltakból kiforgatott jövőkből kivetett,*

*És akkor
a deszkára fűrészelt gyalult pácolt
enyvezett csapolással egymásba
eresztett rekeszekre tagozott
lap ropog-reped a szét-
választott erezetek görcsök,
cellulóz-sejtek megindulnak illő
a ráillőre tapadva, hogy a fává újra
fölgyesedő asztal ágadzik-
leveledzik gyökeret mereszt,
és nincs lom-halom ház utca
cigaretta-csikkos beton
csak egy tölgyfa
lebeg határnyi holdas térben,
nyíló odvában csontjára lekopott asztalos
legénnyé fiatalodva, hajdani ipartestületben
karácsonyi kislányka-kórust billiárd dákovával dirigál
„...a nagy bölcsességet, a nagy dicsőséget
rajtam kezdé...” hajnali szürkésfehérben,
dagerrotip csoportképen, éneklük ülve egy ágon
a hirtelen elárvulás óráján
hallod, mint ama három bölcs egyike
kocogván öszvérháton.*

3

*A hirtelen elárvulás óráján
fölköti fejét egy szál cigaretta az éjszakában,
köröz bolyong imbolyog,
parázsló orra a sátánkutyájának,
valaki szimatol, nyomot fogott,
valaki hadonászik, nem leli helyét,
magában motyog az utcasarkon
alkoholista halál toporog.
Tüzet kérni elindulok feléje,
átvegyem az izzást az első mély szippantás
utáni hirtelen bódulatot,
mikor virágozik a vadbirs,
lehunyt szemhéjam alatt a világteremtés
előtti utolsó pillanat: lét-készültségben már
a minden leendő alakzatok, de még bolyhosan,
lassuló forgásban, de még gyűrűsen-udvarosan;
Tüzet kérek — és senki sehol,
csak terjeteg füst égett csont szaga,
mintha gombostű szítálna,
maró csontszilánk-eső csepereg,
és odább
újra fölköti fejét a parázs,
az Arkturusz meridiánban vörösen didereg.*

Csakazért sem

*Nem adhatom nektek a város nagyharangját
a városkapu kulcsát sem adhatom
mert hol az a város
ahol egymásra borult arccal bolyonghatunk
a kapu hol van
amin belépve újjhegy-érintést kereshetünk
nekem kellene megteremtenem
szavakból sejtelmekből
üdvözítő lázból
csöndes mosolyokból
nem adhatom nektek
még ezt sem adhatom
ne bántsatok érte
mindjárt elmegyek
talán csak a színpalak mögé
talán messzebb fényesebb körforgásba
„miss Judit az ég ablakmosója”
a szív pihévé könnyebbedik
most még nehéz
mert itt vagyok
éppen ezért bajuszt ragasztok
és fejemre Chaplin-kalapot teszek
vagy csörgősipkát csörgetek
lisztes arcom fölétek úszik
és rátok mered mint a telihold
akkor elhisztek valamit
nem szemem orgona-színét
nem a szívemből röpdöső hangokat
nem a csontomban bújkáló szégyent
csak annyit hogy ő is elbukott
csak annyit hogy ő is talpra állt
mert csak az első perc nehéz
minden újabb perc
az enyhület sakk-játszmája
ahogy a bomba is már irgalmasabb
csak az embert pusztítja el
a ház megmarad
Szeretném ha értenétek
megbecsülném szíveteket
mégsem ragadok dzsesszgitárt*

*üstdobokkal nem parolázok
sóhajtok ha fúj a szél
mert zúgásában elvegyül hangom
s ha kettőnk közül csak az orkán marad
az nem szégyen
ha a szél legyőz
Mindig madárhangos kertekbe vágytam
hegyek közé ahol jégkunyhó terem
és egyszer egy füzetbe nagybetűkkel írtam:
„a költészet temploma”
a cirkuszt
azért én meg nem tagadom
és a folytatásnak mestere leszek
de
csakazért sem a műlovarnőt
csakazért sem az idomárt
csakazért sem a hintán lengő majmot
csakazért sem a kócot köpő mágust
oroszlán leszek
sörényemet tűzkoszorú védi
paripa leszek
patám szikrázza a verőfényt
libegve trapézra pattanok
fél karral forgok
másikkal ölelek
és a krétával megjelölt
tábla elé állok
mikor a késdobáló belép.*

Üdülő a mélyben

Korszerű, praktikus építmény. Romantikus helyen: közepében a völgynek. Talán csak túl szűk a völgy, túl közeli és túl meredek a hegyek lába. Inkább zárnak a sziklák, semmint tárulkoznak. Nincsen a szem előtt hívó távlat: ezért hiányzik a késztetés, hogy az ember neki-vágjon, föl az oromra. Még az édes bánat is hiányzik: hogy nincs erő, tehát úgyis hiába. A kárpótlás a komfort, a könnyű megközelítés és a valóság: itt a legforróbb nyárban is hűvösebb van, kellemes, fojtott illatú hűvösség, kevés csapadék, a hegyek fölfogják a vizet. Ami mégis lecsurogna, csatornarendszer vezeti még mélyebb völgyekbe, ahol nincs ilyen gyönyörű üdülő, semmi sincs, egyáltalán. És persze, azt is meg kell szokni, hogy későn jön a nap és hamar elmegy. De hát valamit valamiért. A védettség sokat megér.

Az üdülővendégek kétfélék: vagy eleve ide vágytak, vagy ide utalták őket. A vezetőség természetesen mindent elkövet: jövőre se legyen makacs álmuk a szeszélyes tenger vagy a csúcsok léghuzata. A cél: elégedettség. Minden korosztály, mindkét nem és a kevert rétegek általános eufóriája. Jelenetünkben tökéletes a nyáridő, maximális a kihasználtság: az elegáns pótágyak is négy lábon. A szobák berendezése izléses; majdhogynem egyforma. Csak az ágyak száma különböztet. A zuhanyozófülkék tiszták. A falakon tapéta. A tapétán világítópirossal keretezett házirend, közvetlenül az ajtó mellett, a villanykapcsoló alatt. A díszítés: csatajelenet. Rézkarc, olajfestmény után. Részlet. Csak egy győztes fej, egy óriási „hurrá” kinagyítva. A konyha kitűnő. A, B és C a menü. Bár egyfajta a hús, de variálható az elkészítés módja. A köret zsíros és tömő. A szeszes italok — külön pénzen, szabott időben — válogatottak. A leg-erősebb vodka, a legnemesebb párlat, a legrégebb évjáratú borok. Export a söröcske. A bárban, a teraszon, a szobákban, a parkban megannyi magvas eszmecsere vagy gondtalan csevely — a kívülállók képzete szerint.

Az özvegy, negyven körüli, a magas bárszéken, mértékkel ivott.

— Az a világ elmúlt, barátom — mondta. A rendész, zömök, még nem öreg, Napóleon-frizurás férfi, hallgatta. Hitte is, nem is.

— Az a világ elmúlt — az asszony megismételte —, hogy én még egyszer a függetlensége-met föladjam. — Nyelvét megmosdatta a pohárban. — Engem anyagiakkal ne kecsegtessen senki. Az nem szempont a házassághoz.

— Olyan jól keres? — A rendész figyelte a lubickoló nyelvet. Ez még nem rendzavarás. — A képesítés nélküli nevelők a bérskálában legalsók.

— Mit gondol, barátocskám, szórakozásból sütögetem a fagyalálttölcsereket?

— Nem is maga sütögeti — szólt közbe a lány. Homokszín, gyűrött gézruhája alatt nem látszott a testvonal, de egypántos sarujában a mocskos lábfej igen. Divat a koldusgúnya. — Nem is maga sütögeti, néni. Akkor nem lehetne most itt. Kiadta bérbe.

— No, miből lesz a cserebogár. Még mindig tisztességesebb jövedelem! Mert azt ne meséld, a jöttment cimboráid nem csurrantanak-cseppentenek. Ami a szívemen, a számon, galambocskám, nem vagy te filmcsillag, nem vagy te pillogi sértődötten... A kolléga nagyvonalú. Ha nem üdülőn belül partizol, behunyja a szemét.

— Néni, maga kiszáradt. Fogalma sincs, milyen a zsongás. Talán árulom magam? Én csak azzal fekszem le, akiben kedvem telik.

— Öt percig... — biggyesztett az özvegy. A rendész odébb húzódott. A békítés nem az ő feladatköre.

— Öt perc nagy idő — mondta a lány. — Miért sérteget? Irigyel?

— Ezekért? Csupa ágrólszakadt, a java se kéne belőlük. Ragad a hajuk. Aztán ne csodáld, ha egy rendesebb férfi kikerül.

— Rendesebb férfi — biggyesztett a lány is. — Nézzen körül. Micsoda férjek. Megdögölhet mellettük a nő. Hát nincs szeme? Velem kötözködik? Ott laknak maga mellett, a férj és feleség. Hallhatja, mennyit siránkozik az a szegény gebe. Akár a falnak.

— Hja — enyhült az özvegy. Ez a lány túl hangos. Egyre többen közelítenek a pulthoz. Hiszen sarkukban az este: kerget, mámorba szorít. — Nem kell a házasságot elsietni.

— Nem bizony. — Az exszínész is odatámolygott a pohárhoz. Tegnap este legurult a lépcsőn, még sántított. Jobbára statiszta. Hősszerelmes volt, amíg el nem itta az esztét. Ilyen alkattal nem szabad inni. Vizenyőssé válnak az ábrándos kék szemek, véreressé a rózsaszín bőr, az arc gyermeteg, fiús kerekése pedig, mint a túlkelt tészta, szétesik. Ilyen alkattal meg kell halni harmincöt évesen. Az ital csak a szabálytalan vagy éppenséggel csúnya embernek segít, ha öregedéskor a szükségszerű váltáshoz a tehetség nem elég. — Addig kell várni, hölgyem, amíg a hold ezüsthídon lesétál egyenest a kegyed ölébe!

— Mit ironizál? Közben folyton tőlem kér kölcsön. Hogy fér ez a kettő össze?!

— Így van erkölcsi alapom — mondta komolyan a színész. — Képzeld, ha hízélgéssel csalom ki. Akkor leköphetem magam.

— Fura — motyogta a lány. — De én ismertem ám egy valódi színészt. Még ma is sztár, dicsekvés lenne, ha dobálóznék a nevével. De az nem ivott és zsebből fizetett. Az első férfi volt az életemben. — Ábrándosan kortyolt. Túl hosszú, magányos nap után az alkoholt a szervezete beszívta. Szeretett fecsegni. A gátlást megvetette. — Tizennégy éves múltam éppen, akkor szoktam le a cigiről, később persze újra csak a füst... Ő szólított meg az utcán, levette a sötét szemüveget, hát látom, atyaég, ez Ő, személyesen, hát civilben még frissebb, mint a vásznon, a haját festi, igen, vörösre, a szerep, hát istenkém, attól még nem buzi valaki, azt mondta, az ártatlanság, ami még megmentheti, mert a világ kész pusztulat, és csak nézett a két szemével, két napig csak nézegetett, esküszöm, nem mert hozzámnyúlni, szentségtörés, azt mondta, és borzongott hozzá, istenkém, micsoda szerelem volt, istenkém, micsoda férfi... — Lovaglóülésben vette a bárpultot a lába közé, ritka, egyenes szálú haját két oldalt marokra fogta. — De hát maguknak mesélhetek. Csak a nagyanyám regényeiben van ehhez hasonló.

— Olvasni is tudsz, szépség? — Puha sportcipőben a nagyfiú is besompolygott már. Csillogó lánc a nyakán, hőségben is pulóver, „I am somebody”-felirattal. Tartottak tőle, még a rendész is. Lebukott család utolsó sarja. De amíg le nem buktak, milyen magasan volt az az asztal! És hát, mint tudjuk, a szerencse forgandó. — Csupa újdonság! A bölcs özvegy hallgat, jeles művésznők ma még a saját lábán. Hercegnő, jeget is...!

A hercegnő — a gondnok nevének a húga — kicsi széken lapult a pult alatt. A testvérnénjétől kapta ezt a gúnynevet. Mint a becézést, úgy kellett viselnie. Afféle mindenesnek használtak: szakképesítés nélkül mire is jutna, ha nincs a rokoni jóindulat? Az üdülők látták rajta olykor-olykor a kék foltokat, a nővér szomorúan bólogatott, valami egyensúlyzavar, gyakran zuhan, akár a kő. Hiszen csak rá kell nézni: még a bőrszíne is beteges! Az egészséges társadalomban idegyenge fiatal, nagy csapás...

— Szóval regényeket olvasol, szépség? — A nagyfiú iszonyúan unatkozott. A heccben talált még némi szórakozást. — S mi a kedvenced? A nyanya románca?

— S neked? — kérdezte az íróféle, aki eddig igen jól álcázta magát: szinte egybefolyt a sarok mélyén a figurális álfreskóval. A gondnok tőle félt legjobban: állítólag két év felfüggesztett kapott, vagy talán le is ülte, zavaros ok miatt, zavaros időkben. Persze, az úgy elavult. De hát nem fordulhat egy elavult ügy újra aktuálisra, ha a szél pörget egyet a golyón? — Neked mi az alapkönyved? A „szűzföldek hősei” netán? A tata reprezentációs polcáról?

— Szállj le rólam... Ne gyakorold a szakmádat. Lazíts, haver. Humorérzék! Dumálj, te szépség! Csipem a sztorit. Ha kiszínezed, még a pokrócom alá is bebújhatsz.

— Ez állami üdülő, kérem! — A gondnoknő lyukacsos faajtó mögül, végszóra lépett a bárba. — Csoválkodom. A hangon. A témán. Ez nálunk nem szokásos. Vegyes eresztés, ezúttal, mondtam az uramnak, csak egy pillantást kellett a beutalókra vetni. Pedig nem tudok ró-

la, hogy visszaminősítették volna az intézményt. Nem tudok róla. Pokróc...! Vattapaplan, minden ágyon!

— Asszonyom — az íróféle csattant —, ehhez önnek nincs joga. Nem ingyenes kenyérpusztítók vagyunk: megdolgoztunk és fizetünk. Élcelődni nem tilos. Én sem tudok róla, hogy átminősítették a nagyrabecsült intézményét, kaszárnnyává... például. De ha éppen a pokróc a baj, legyen paplan... ha az alatt óhajtja a pavilonos zöldségest fogadni.

— Mi ez a durva vice? — A gondnoknő konyakszőke kupolakontya fenyegetően zuhant poharat öblítő húga felé. — Ki fantáziál itt az én üzleti kapcsolataimmal?

— Üzlet! — Az özvegy dühödten nézte a lihegő melleket. Akinek a mellén még látszik az indulat! — Ugyan, galambocskám. Azzal a tolvajjal. Háromszoros áratat kér.

— Jaja... — a nagyfiú nevetett. — A monopolhelyzet. Ámbár zöldségen kívül nekem is van árum. Nem is olyan rossz. Nem is olyan rossz.

— Ezért nem kellene a magafélek — mondta álmatagon a lány — ezért inkább a né-mák, ezért inkább a pusztá mozdulat.

— „Meguntam én, komám, az összes emberi szavakat. Valamennyi szavunkat meguntam” — morogta az íróféle; ivott még. A hercegnő töltött, nagyon vigyázott, nehogy a jelzés szaladjon a pohárban az ital. Az a nővére pluszhaszna. Jaj tőle elvenni.

— Valami rémlik. — A színész kezében megállt a laposüveg. — Ez valami régi dráma...

— Nem is olyan régi — mondta az íróféle, s aztán megismételte — nem is olyan régi...

— Igenis létezett. — A lány hirtelen leugrott a bárszékről, odapenderedett középre. — Igenis sztár volt. És igenis felajánlotta az életét. A karrierjét, ami kettétörik, ha elvesz. Mert akkor el kell válnia és a felesége rámuszítja az erkölcsrendészetet meg a sajtót...de megtette volna. Az utolsó gyógyszer te vagy — mondogatta. Gyógyítottam, igen. Aztán, tudják meg, visszaadtam a köznek. Nem is sirtam, csak a számat haraptam össze, így... a lábamat csókolta, műzsának nevezett, sőt, szentnek...

— Galambocskám — az özvegy észrevette a gézruhából kivillanó hosszú combokat —, ne szédíts te minket. Nem szabad kiszolgáltatni, a minimális önkontrollt is elveszti!

— Miért? — a nagyfiú megcsiklandozta a lány nyakát —, olyan mulattató. Életedben nem volt egy normális pasasod!

— Nekem bejegyzett munkahelyem van! — a lány belelovalta magát a hisztériába. — Gép- és gyorsíró... és ez jutalomüdülés, te szemét. De te még mindig abból élsz, amit a családod egyenlőség címén begyűjtött!

— Csönd! — kiáltotta a rendész, civil arcát elvesztette — a gondnoknőnknek igaza van. Itt nem lesz semmiféle rendbontás. Erre a személyem garancia. Garázdák, felforgatók ne üdüljenek. Nem is tudom, hogy kerültek egyesek a csoportba. Nem is tudom.

— Én nem vagyok új vendég. — A lány lehiggadt, helyretekerte magán a ruhát. — Engem már tavaly is beutaltak.

— Ezt tanúsíthatom. — Molylepkeasszony ácsorgott az ajtóban, a lebegő, színes függönycsíkokba kapaszkodott. — Együtt voltunk. Augusztus végén, akkor is.

— Ne fogóddz a hálóba, asszonyom — mondta a gondnoknő. Mindennek megvan a maga rendeltetése! És ne szórja az üres gyógyszerdobozokat szertesztét. És vigyázzon, mit dob a kagylóba! Tisztelettel megkérem.

— És egy kicsit halkabban! — csatlakozott az özvegy. — Esténként. Mert vékonyak a falak. Nagyon zavaró tud lenni. Az a sok beszéd, nyüszögés. A kedves férje igazán tehetne valamit. Higgye el, csupa részvét itt mindenki. Rosszabb, mintha köhögne. De nem helyesebb a szanatórium, ilyen határesetben?

— Bocsánat — a molylepkefeleség még jobban elvékonyult. — Nem akarok én semmit. Csak ha beszélek, könnyebb. Momentán ez van rajtam.

— De ha úgyse válaszol a kedves férje — sóhajtott a lány. — Már tavaly sem válaszolt.

— Úgyis közeleg a süppedés. A verem...

— Na, azt ne — mondta halkán az íróféle. — Akkor inkább fecsegen. Ki vele.

— Tavaly az az öregember... — az asszony szeme tévétegen kutatott körbe-körbe. — Az úgy megvigasztalt... ideig-óráig. Már a haláltól sem féltem. A szorongást is oldotta. Azért jöttem vissza. Hátha az idén is?

— Az az öregember — a lány elmélázott — igazi úr volt. Igazi úr. Kezet csókolt. És megjósolta, közeledik a nagy Ő... A neve ... na itt van a számon...

— Hacsak az a piszkos vendég nem — a gondnok nő gúnyosan csücsörített —, aki elfelejtette kifizetni a különfogyasztást. Az lehetett. Locsogott folyton-folyvást. Még egy tisztességes bőröndöt sem hozott magával. Batyuba csomagolt, emlékszem.

— Nem ezekre rendezkedtünk be — mondta a rendész. — Nagy pénz fekszik ebben az intézményben. Különbösen sem nyugdíjas környezet. Felnőtt, egészséges emberek: munka után a jól megérdemelt pihenés. Tessék örülni. Ami nem rendezavarás.

— És nem is disznóól. — A gondnok nő beszólt a pult mögé, az elefántcsontszínű hercegnőnek: — Töröld fel a tócsákat. Szépen kérek. És zárás után ne mászkálj. Mert elesel megint. Ahogy tegnapelőtt is elesél. Mesélted, miért estél el? — Fojtottan nyájas hangja, mint az ostorvég, piros csíkot hasított a hercegnő arcán: — Soha, soha nem szabad ám hazudni!

— Meg verekedni sem — jegyezte meg az íróféle, provokálóan és határozottan.

— Verekedni? — A gondnok nő boszorkányszemöldöke közepén összeszaladt. — Még csak az kéne! Verekszik itt valaki, hűgöm?!

— Feltöröltem a tócsát. Elmostam a poharakat. Zárás után azonnal lefekszem. Ki verekedne? — darálta a hercegnő és könyörögve az íróféle nézett. — Ne tessék kombinálni!

— Nincs itt lumpenelemnek táptalaja — a rendész megnyugtatóan, optimista pózban a két karját tárta, óriási ölelésre. Úgy állt ott, mint a nyitott harapófogó. — Verés! Minden tekintetben idejét múlt fogalmak.

— „Senkit sem szabad hiába megverni, most csak a rend miatt verünk...” — morogta megint az íróféle.

— De jól idéz! — A színész csuklott. — Melyikünk játszik színpadon? Maga vagy én?!

— Mind a ketten. S ugyanabban a társulatban.

A színész bámult rá. Lehet, hogy értette; lehet, hogy nem. Aztán a molylepkéhez fordult.

— No ... egy fél vodka ... vagy whisky ... esetleg puncs. És rózsásabb a világ.

— Ne kínálja — mondta az íróféle —, neki csak árt.

— Maga mindent tud?

— Semmit. Az ugyanannyi.

— De azért pletykálgat! — A gondnok nő a karórájára nézett. — Hogy ki miért jön ... odakintről ... és kihez. Nem ízléses. Uram, nem ízléses.

— Ugyan! — a színész széles mozdulattal a pult mögé mutatott. — Hát ennek a sápadt kislánynak nem jár semmi szórakozás? Elvesz belőle az a tetovált zöldséges? Jut is, marad is. Felebarátaim, ne irigykedjete!

— De nem! — sikított a hercegnő. Ahogy a nővére megsimogatta, a befele fordított gyűrű beakadt a hajába.

— Persze. — A gondnok nő tovább egyengette a loboncot, kicsit kócos! — Még hogy hozád? Az az áldott türelmű sógorod, az én szigorú erkölcsű férjem le is törné a derekadat! No, lassan mehetsz a szobádba. Itt nincs night-club. Itt a záróra kötelező. Nekifeledkeznek, aztán hangosan énekelnek ... Sokan üdülnek még itt, ne felejtsek. Nincsenek egyedül az épületben. Még szerencse, hogy nem profilunk a lármás külföldiek. Akik azt hiszik, valutáért mindent lehet.

Csörgött a házitelefon. A gondnok nő recsegő hangját a többiek is hallották.

— Hol kujtorogsz? Gyere már, az anyád istenit! Én menjek érted?

A gondnok nő gyűlölettel markolta a kagylót. Szó nélkül ejtette a helyére.

— Ennek is te vagy az oka — sziszegte a hűgának. — Te keversz gyanúba. Mert vannak még féltékeny, szenvedélyes férjek!

— Féltékeny férj! — A molylepkéfeleség sóhajtott: — Milyen érdekes! Az enyém, tet-szenek tudni, vadászik.

— Mire? — kérdezte az íróféle. — Itt nincs is vad. Kiirtották.

— Az neki mindegy. Csak a csizmát fölvehesse. Meg a sörétes puskát a szíjjal. Órákat elül. Órákat. Ha megcsalnám, örülne. De nem csalom meg.

— Mert magán múlik — vigyorgott a színész.

— Nem — mondta a molylepke. — Vár már engem az én igazi szeretőm. Halálnak hívják azt, halálnak...

— Hát ezért ül a férje a bokrok közt. — A gondnoknő indult, beljebb gyömöszölte a mellét a trikóba. — Egy nő, ilyen szöveggel?! Elég a mai napból. Holnapig szünet. Tessenek a kilátást élvezni, a teraszról vagy ki-ki a saját ablakából, akár...

— A húga ablaka a szeméttárolóra nyílik — mondta az íróféle. — Helyes ez?

— Kérem — a hercegnő összekulcsolta a kezét —, ne foglalkozzanak velem. Tessék engem hanyagolni. Annyi más téma van. Annyi.

— No, csendes jó éjszakát! — A rendész megcsörgette zsebében a kulcsot. — Én még körbejárok. Ellenőrzöm a portát. Illetéktelen egyén be ne szivároghasson.

— Hogy jut vissza a férjem? — kérdezte a feleség. — Ha a lesben kifárad?

— Ej, hát nincs itt csöngő? Ej, hát börtön ez? — A gondnoknő megtapogatta a pótkulcsot a kartonszoknya zsebében.

— Álmosító ám ez a levegő...

A lány valóban elálmosodott. Illedelmesen köszönt, még pukedlit is vágott, mint aki jelenésének végére ért. A hercegnő kisurrant az oldalajtón. Az özvegy biztatóan mosolygott, de a rendész a mosolyt nem viszonzta. A tétova feleség még hosszan ácsorgott a lépcsőfeljárónál, panaszkodott a karfának: lépni is nehéz. A gondnoknő igyekezett. Mire megjön a legény, a vénséget el kell altatnia.

Az íróféle meg a színész körbejárta a teraszt.

— Minek ez a korlát? — Az íróféle tapogatta a narancsszínűre mázolt, sűrű mintázatú vasat. — A mélyben vagyunk, nem a magasban.

— Öt métert itt is lehet zuhanni. Barátocskám, az öt méter, betonperemre, épp oly halálos.

— De azért szebb a tetőről...

— Mindegy. Ebben a ködben... Köd kívül-belül. Már régóta ez az értelmetlen lötyögés...

— Ha részeg vagyok — mondta az íróféle — minden tetszik nekem. Még ezek az emberek is. „Ember! Ez gyönyörű! Ez büszkén hangzik! Ember! Tisztelni kell az embert, nem sajnálni!”

— A hangsúly. — A színész csuklott. — Mindjárt hányni fogok... a hangsúly. Jaj, de árulkodó. Maga csúfolódik, barátom.

— Talán csak kételkedem. — Az íróféle fogta a másíknak a fejét, tartotta, amíg megkönnyebbedett. — Még nem dőltek el a dolgok. Az ember mindenért maga fizet. S ezért az ember szabad.

— Csönd — szólt rájuk egy ismeretlen, a homályból. — Későre jár. Nem veszik észre?

Teliholdas éj volt. A teliholdat egy tapadó felhő éppen kettészelte. Terepszínű foltos katonavászonnal álcázott égbolt alól egy-egy csillagkép részlete kiviláglott. Beszorult a levegő. Valami furcsa, iszamlós nedvesség. Talán más a harmat. Talán más az újabb reggel...

A hercegnő nem aludt. Raktár volt az ő szobája eredetileg. Mint a téglalap, keskeny. S a falak őrizték még az ilyen-olyan keverékszagot. Tudta, már kerítésen belül a legény. A nővére engedte be, tudta azt is. A nővérenek meg kellett várnia, amíg a gondnok elalszik. Neki pedig azt, hogy a nővére a friss húst eléggülten ledobja magáról. Akkor a legény idesompolyog, föl-mászik a szeméttároló tetejére, s a kicsi ablakon éppen befér a feje... Csak a feje. Csókok. Vergődés. Hogy a száj legalább a mellet elérje. Az ajtón lakat. A nővére azt terjeszti, hogy holdkóros is. Minden az ő védelmében, minden.

— Nem akarom — mondta, amikor a göndör, sűrű haj megjelent a keretben. — Undorodom. Miért nem csinálsz valamit?

— Virágocskám... — A legény egyensúlyozott. — Gyámság alatt vagy. S csak így jutok hozzád, rajta keresztül. De kiszabadítalak. Előbb-utóbb. Rohadt boszorkánya. Rohadt banda. Tolvajnak neveznek, mert magam szabom az árat... mert szabad vagyok. Hát ne zabálják, amit idecipelek. Hát egyék a fonnyadtat. De bosszút állok, érted is. Ingyen cselédnek tart. Van ennek lelke? Nincsen. Mert a férfi állat: jó. De erre van az asszony, hogy a nemesre megtanítsa. Virágocskám, ha csak rád nézek, tisztul a szívem... Ha hozzád nyúlnak, megölöm őket. Késsel. Amivel a dinnyét lékelem.

— Nem hiszek. — A hercegnő adta a nyakát, nem is. — El fogod venni. Őt fogod elvenni, ha a sógor... Erre számít. A vértolulásra. Tudom. Általad akarja megölni. Hagyj engem. Talán valóban beteg vagyok. Talán valóban csak kényszerképzet, hogy folyton figyelnek és bántanak... Ennem, aludnom nem tilos. Nem járok rongyokban.

— Kényszerképzet? A kék foltok? A púp a füled mögött?

— Nem beszélek. Neked se. És ha ő küld, hogy kipróbálj? S másnap aztán bosszút áll?

— Széttöröm az ablakot. Meglátod, egyszer széttöröm. — A legény befeszítette a karját. Ugrált az izmon a játékos tetoválás: a tizenhárom ágú csillag. Egy csillag, ennyi ággal: az már fogaskerék.

— Menj el. Ahogy pirkad, kelek. Az eltartásomért dolgozom.

— Miért nem változtatsz? Miért nem szöksz el?

— Hová? Egyedül? Nem értek semmihez.

— Majd fölszámolom az üzletet, virágocskám, csak úgy istenigazából megszedjem magam, s együtt nekivágunk. Kipréselem, amit lehet. Csak bírd ki!

— Küldesz vagy marasztalsz? Miért nem bízom benned? Az az öregember, tavaly, abban bíztam. Azt te se csaptad be. A legszebb almát neki mérted. Pedig tavaly még a nővéremet szeretted!

— Az öreg. Hát persze. — A legény lemászott a tárolóról. — Nagyon tudott nézni. De nem a kezemet. A szememet nézte. Hogy a fenébe hívták? És hova tűnt?

Elálmosodott. Ma valahogy elég. Futó csókot intett, maga mögött úgy-ahogy elegyengette a cipője nyomát. A kulcsot becsúsztatta az oldalajtó tartóköve alá.

A hercegnő sírt, de halkán. A feleség sírása volt az, egyhangú, reménytelen, ami középről szívárgott, le a földszintig s a felső emeletre. Az íróféle forgott az ágyában. Nincs könyörtelenebb, mint a meg sem kísérelt vizsgálatás.

— Félek. Élve temettek el majd. S felébredek a deszkaládában. És miért? Miért kell meghalni? Mik ezek a tárgyak? A sötét... kúszik a sarokból. Vidd el. Kérlek, szólj hozzám, életem, életem fele, szólj akármit...

Az özvegy átdörömbölt.

— Csöndet... Süketet faggat. Hát nem érti? Itt semmit sem értenek?

A lány fölébredt. Idegesítette a hang. Kivette a pótpokrócot a szekrényből. Megindult a nagyfiú ágyába. Nincs mit veszteni. A tét mindössze egy-egy megnyert óra.

A színész azt álmodta, egy darabban jajgatnak. S ő a király.

— Megkegyelmezek... — motyogta, s átfordult a hátáról a hasára.

A gondnok hortyogott. Hatott gyógyszer után az ital. A gondnoknő élvezte a sírást; köldökét cirógatta. Az öröm fűszeresebb, ha közben egy másik asszony szenved. A *különbségek* boldogítanak. Csak a hercegnőre kell vigyázni. Alattomos. A száját csukva tartja, de a mozgása, a tekintete vádol. Még meghágtatja magát a legénnyel. Keskeny az ablakrés, de a sóvárgók találékonyak. A dolgokat dűlőre kell vinni! Történjen valami! Új felvonás. Ha rémség, hát rémség; mindegy.

(Függöny. Szürke, nehéz, fakult drapéria. Fűzött, csalfa hirdetés rajta az álom, vagy nyers tilalomtábla, ragasztott.)

A csúcson már régen ragyogott a reggel. A völgy még várta a napot, opálos bura alatt. A feleség surrant elsőnek a lépcsőkön föl s alá: kereste a férjét. De a férje, amíg ő tíz percre végre elszunnyadt, kilopózott a hegyaljára vadászni. A portás cimborált vele titkon. Ez az igazi férfiszenvedély: puskával cserkészni a terepet, rándulni minden cserjezörrenésre. Ha van vad, ha nincs vad: izgalmas ez mégis.

A kicsi, nyírott park a szelíd hasámba metszett fákkal, nedves padjaival várta az ébredő vendéget. Szilárdan hirdette az ember akaratát: a természet, lám, regulázható, bármily erős az erdő, bármily szabálytalanak ítélt a környezet burjánzása. Előbb-utóbb, minden, ami *kívül van*, megadja magát.

Az üdülők többsége hatkor már talpon volt, ahogy mindennapjaiban megszokta. Tréningruhákban telepedtek a deszkákra, ülepükkel kötelességtudóan fölszárítva a harmatot. Mosolyogtak, nagyokat lélegeztek és keveset beszéltek. A lármás, furcsa társaság tagjait kikerülték, igyekeztek őket észre sem venni. Két hét gyorsan repül: ez már a turnus vége. Egyikük, a kis kőpcös, tatárképű figyelmeztette az elején az írófélet: ne zavarják a dolgozók nyugal-mát. Most gyűjtik az erőt, amit végeznek, kemény a munka. De az íróféle, erre is, mit felelt, valami ilyet: „Ha a munka élvezet, akkor az élet gyönyörű! Ha a munka kötelesség, akkor az élet rabság!” Nem lehet minden munka élvezet, mondta volna a tatárképű, van ebben valami demagógia, mondta volna, de kisebbségi érzése volt, nem a szavak mestere ő. Jobb inkább nem keveredni. Ültek hát a padokon, sétálgattak, pingpongoztak, tévét néztek és szorgalma-san, időben végigették a kínálatot.

— Nem bírom őket. — A lány kivonszolta a nagyfiút a paplan alól a teraszra. Volt egy-két perc, amikor elhitte: hátha elkezdődött a szerelem. — Nézd, milyen kukák! Várják a reg-gelit. A tojást, a vaját, a sonkát és a teát. Pedig — komolykodó képet vágott — az ember több annál, hogy csak jóllakjék.

— Ezt meg hol szedte? Filozófussal is összefeküdtél? — A nagyfiú bánta már a könnyelmű invitálást. Ez a csirke se tud mást, csak még rosszabb, mert lappang benne valami elfojtott kóros romantika. Durván kell majd lerázni. Neki, még két éve is, válogatott anyagot szállítottak! Most meg ezzel is beérni...!

— Azt hittem, csak modor a cinizmusod. Azt hittem, kíváncsi vagy, milyen a nap, ami-
kor éppen átbukik első sugara a hegy peremén...

— Leragad a szemem. Csak az állat kel ilyen korán.

— A barátod is kóborol már. Nem látod? Üres padot keres.

— Nincs barátom. A firkászokat külön is utálok. Azt képzelik, joguk van erre-arra... Volt idő, amikor még a léhez való jogot is kérniük kellett. Mesélhetnék. Én meg az apám. De bolond lennék! Az ember több annál, hogy jóllakjék...! Szépség, ne röhögtes!

— Az öreg mondta... tavaly... az a nagyon kedves bácsi.

— Tiszteletem. Szenilitásában összehordott hetet-havat.

— Az a baj, hogy nem emlékszem tisztán... A folytatásra. És arra sem, miért ezt mondta éppen.

— Dús a fantáziád, szépség. Most kopj le egy kicsit, én délig heverek. Déltől legalább sört kapni.

— De te nem vagy részeges. — A lány próbálkozott. — A színészünk részeges. De te nem.

— Ugyanannyit iszom. Csak jobb és fiatalabb a szervezetem. Ő legurul a lépcsőn, én, ta-pasztalhattad szépség, épp csak felgerjedek.

— Milyen igazságtalan ez — mondta a lány.

— Az igazságos élet kibírhatatlan — a nagyfiú ásitott. — A kockázat, a kaland, a kiszá-míthatatlan szerencse... Vidd a takaródat. A gondnoknő rendmániás. A rendész spicli. Nem állok le velük hazukodni.

A lány magára maradt, nyakában a takaróval. „Kidobtak — gondolta. — De hát általa-ban mindig kidobnak. Ez a szabadság, így nevezik. S én is kidobhatok bárkit. Kölcsönös.”

— Mi baj? — Az íróféle föltornászta magát a teraszra. Nem sikerült az iccaka?
— Miért nem tud itt senki semmi üdítőt szólni? — A lány sátort csinált a takaróból, be-
lebújt. — Miért marja egyik a másikat? Aki meg hallgat, miért olyan bamba? Miért volt az az
öreg olyan megnyugtató? Ej, maga is csak...

— Ki különb itt? Én ugyan nem hirdetem. Legendás öregember! Hazudott, leányzó.
Mert sajnált benneteket, hogy az ördög vinne el, ahányan csak vagytok. Tudod, én olvastam
ezt. „Van vigasztaló hazugság, kibékítő hazugság. Aki lélekben gyöngye, és aki idegen nedvek-
ből él, annak kell a hazugság... De aki a maga lábán áll, aki független és nem idegen kenyeret
zabál, minek annak a hazugság?” Valahogy így...

— A szabadság! — dadogta a színész. Úgyesebb volt a nagyfiúnál, még este megtöltötte,
a szabály ellenére, lapostüvegét. — Az én Istenem! A magam lábán! Igen. Ámul majd a publi-
kum. Csak a szerepre várok, a lehetőségre, nem elfecsérelni mindenféle csip-csup apró jelenet-
ben a képességeimet, hanem mégegyszer hozni az igazi formámat... Tíz kilót kell lefogynom.
Mi az a tíz kiló?

— Híznod már sikerült. Amióta itt vagy, legalább hármat. — Az íróféle nem akart bán-
tani. Inkább figyelmeztetett.

— Én? Én híztam? — A színész körbetoporgott, mint a mutatványos medve. A póló-
inget körben fölgöngyölte. — Hol? Csak gyűlnék az inspiratív erők! Falstaff-alkat...!

— Neked a leked is hájas, barátocskám. Megzabált az ital meg a zsír.

— Engem nem tartottak állami koplalókúrán!

— Hasznos kúra volt az. — Az íróféle nyugodtan végigzongorázta sovány bordáit. —
Különben is, rehabilitáltak.

— Mégse írsz semmit! Nincs sehol a köztudatban a neved. Sehol se jegyzik. Legföljebb a
törzshelyeden. Hogy a számlával el ne szaladj.

— Üzemi lap — mondta az íróféle —, ott is lehet tenni.

— Faluszínház — mondta a színész —, te lenézed a népet?!

— Nem a hely, hanem a működés — halkult az íróféle. A lány távolodott, húzta a pok-
rócot. — Egyezünk ki. Neked adom az illúziókat. Te meg adj egy kortyot az üvegedből.
Utolsó előtti nap.

— Holnap ilyenkor utazunk. Én vagyok a „Mindennapok ostromában” az ötödik
katona.

— Holnapután kész a cikkecske. Hangulatjelentés, novellisztikus forma. Csak semmi
dramatizálás. Azt nem szeretik. Végeredményben a többség azt kapta, amit várt. Nézd, bará-
tocskám, a kép mily idilli...

Támogatták egymást a korlátnál. A nagyfiú horkolt a szobában. A lány egy szalaggal lekö-
tötte a mellét, két szalagot áthúzott a combja között, masnira kötötte az ágyéka szélén. Csúszott
az olajtól a teste; kezét-lábát szétvetve kifeküdt a park közepére. Fogadta a völgybe esett fényt.
Az emberek kikerülték, a tréfás kedvűek átléptek rajta. Mozdulatlanul feküdt; mintha odaesett
volna, nyakatörötnen. A gondnok az étterem ajtajában automatikusan bólogatott az érkezők-
nek. A gondnoknő alt hangon énekelt, ellenőrizte a szobákat. A feleség ült a kapukövön, nem
sirt már, csak nézte a kerítésrácsot. Az özvegy bizsuit csörgetve lánc helyett, álmatagon kószált
bokortól bokorig; megszagolta a szagtalan levelet, beszippantotta a semmit kéjesen. A rendészt
kereste. A rendész nem volt sehol. És a hercegnő sem zörgött megszokott vödreivel.

— Hé! — A gondnoknő nyájasan odakiáltott az egyik szoba ablakából. Mögötte zúgtak
a porszívók. — Lekésik a reggelit. A maximális határidő tíz óra!

— Köszönjük. — Az íróféle meghajolt. — De diétázunk. Olyan kiváló kosztban része-
sültünk, hogy sok az mindennap.

— No igen — a gondnoknő bólogatott —, erről híres az én intézményem. A férjemé. Il-
letve a mienk.

— Hol a hercegnő? — A színész levetette a pólót, a haj körülfolyta a nadrágsziját. — A
mi tüneményes holdvilágszínű hercegnőnk? Csak nem gyengélkedik?

— Gyengélkedik — sóhajtott a gondnoknő. — Változás lesz az időben. Talán vihar is. Azt mindig megérzi. Szerencse, hogy a lelkiismeretem már hajnalban odavitt. A rendészünk ott ül mellette, akár az apja...

— Orvost hívjanak — mondta az íróféle. — Derítsék ki végre, mi a roham oka?

— Ó — a gondnoknő mosolygott —, csacsi. Hát nem tudja? A rendész egyúttal nálunk egészségügyi is. Diplomás, felhatalmazott.

Arra mindenestre jó, hogy a hercegnőt az ordítózástól visszatartsa. Mert képes lenne szétkürtölni. Négy-öt pofont, ha kapott, összesen. És — igen, jól emlékszik — kétszer rúgott csak bele. Bal és jobb oldalt, szimmetrikusan. Azok a nyomok az ablak alatt a legény nyomai! Ha el is kapartatta a hamis dög a legénnyel. Odacsalta; nyilván sziszegett neki. Hát most tartsa a szobafogságot. A rendész roppant megértő. Duruzsol neki, nyugtatja, semmi fenyegetés.

A reggeli fegyelmезetten lezajlott; ma különlegesen ízletesre sikerült. A legény — szabott áron — szerzett szardíniát. Miért tenné, ha nem szenvedélyes szerelemből? S miért osonna a sápkóroshoz, ha nem szánalomból?

Délig már gyorsan eltelik az idő. Lassú, nyújtott ebéd; utána ejtőzés, készülődés az esté-re. No, semmi búcsúhepaj. Egyszer rendezték meg: amikor az a koszos öreg a muri közepén eltűnt motyóstul; csak egy szövetcafatot hagyott a kerítés szöges tetején. Veszekedés is volt vagy hasonló — pedig akkor szolidabb turnus üdült, fegyelmезhetőbb. Nagyon kinyílt a csipája a népeknek.

Szóval egy kis énekszó, üsse kő, kártya, a házirendet befördítják. Akkor talán a vénség is lefoglalja magát. Mert tisztázni kell a legénnyel, ő nem tűri tovább, házasodjanak össze, de hát a legény lapít, miért lapitanak a legények, és nem csókolja szájon, ráteszi közben a tenyerét az arcára. Ha mégis a hűgát...?! Ha mégis?

Odasettenkedett a keskeny ablakhoz. Hol a rendész? Nem látszik a feje. Csönd. Hatott az injekció.

— Te szuka! — A gondnok váratlanul támadt rá, a tartály mögül. Karon ragadta, penderítette maga előtt, a szolgálati lakás ajtajáig. Két ember karonfogva megy, incselkedik — az üdülők elégedetten mosolyogtak. Ez igen. Nem ám az éjszakai illetlen sírás, hogy nem röstell az az asszony kuporogni a kövön, most bezeg szótlanul?

— Te szuka! — A gondnok lenyomta az asszonyt az ágyra, ököllet verte, de könnyedén, mintha dagasztana. — Nem fogod a nyomokat szenvelegve mutogatni... Ennek nincs nyoma, te cafat! Hát nem magadra húztad megint?! Hát nem jövök rá minden egyes esetben?!

„Az oldalkapunál beton van. Nem a jelek — gondolta az asszony. — Egy személy. Valaki áruló. Már harmadszor. De ki az? Ki a beépített? Vendég? Alkalmazott?”

— Ne üss. Te barom! A hűgomhoz jár. Nem fér a szűk fejedbe? Ott fajtalanzkodnak a rácsnál. Kérdezd meg a rendészt, miért ugrottam neki, az álszent hercegnőnek, kérdezd meg, ne engem vádolj, nimfomániás a kis sógornőd, görcsökbe fetreng, ha nem kapja meg... Most van bizonyíték, puha a föld, hagyd abba, édes jó uram, az egészséged, a vérnyomásod, hát megér ennyit egy pletyka meg a mi családi keresztünk, ez a kis lotyó?

„Elhiggyem? Ne higgyem? — A gondnok belefáradt. — Tulajdonképpen nem fontos. Csak az a fontos, hogy ne lehessen átrázni. Az a fontos, hogy az illető jelentsen. A hatalom. Mert ilyenkor a szuka megteszi, amit csak akarok... ha vén vagyok is, nem mer fanyalogni.”

Az ütésből szorítás lett, a faggatásból parancs. Legalább olyan fájdalmas, legalább olyan megalázó.

— Vigyázz — fejezte be a férfi.

— Bosszút állok — kelt fel az asszony. De már csörömpöltek az edények, a zöldség- és hagymaszag egy csöppnyi időre fertőtlenítette a verejtékes szobát.

Az ebéd roppant változatos formákban zajlott: a kulturáltság foka. Alig néhányan akartak csak fürdőruhában vagy sortöltözékben beosonni. A gyorsaság árt az emésztésnek, a fogások közt kellemes szünet. Persze, a hasonló itt is húz a hasonlóhoz. A lány, a nagyfiú, a színesz, az íróféle: éppen egy asztal. Nem baj. Így könnyebb őket szemmel tartani. A rendész is

előkerült. Nem mozdult a szobácskából, mondta, csak elkívánta a hercegnőtől a csendes álmot, lehajtotta fáradt fejét mellé a párnára. Egyébként mindig ezt az injekciót kell adni; vidítva nyugtat. Ámbár lehet, hogy utána hallucinál vagy valami képtelen látomásról panaszkodik szegényke...

A molylepke nem eszik; a férje bejött a kapun, de nem hívta maga után. Az özvegy a társaság füle. A helyét szorgalmasan változtatja.

— Mit csináljunk, amíg nyit a bár? — kérdezte a színész. Elfogyott a dugi ital, kijózanodott és szenvedett.

— Visszavonulhatnánk — mondta a lány és megkaparta a nagyfiú kezét, a nagyfiú fintorított.

— Kopj le, szépség. Végleg. Egyszer volt, hol nem volt, elég volt!

— Te, te... mire vágsz fel? — A lány fölugrott. Az íróféle kituszkolta, ne az ebédlőben történjen a botrány. — Mit vágsz fel? — kiáltotta vissza. — Amire te felvágsz, azért én leköplek. Ha egyáltalán igaz. Ha egyáltalán volt törvényes apád. Aki elkövette a híres törvénytelenégeit.

A nagyfiú utánarohant.

— Az apámat ne bánts. Mert letöröllek a térképről. Te kis takony.

Az özvegy kilesett az étterem panorámaablakán.

— Intelligencia? — szavalta. — Igényesség? Hát csoda, ha az ember egyedül marad? — Már a rendészt kérdezte. — Hát csoda? Iszik velem a szobámban egy csésze teát?

— Első a szolgálat! — mondta a rendész. Behurcolta a feleséget a kapuból. Jött az vele, mint a bábu. Egy ponton, rezzenéstelenül rögzült a szeme. — Nem ülhet itt ítéletnapig. Nincs ezen látnivaló, kérem. Ismerem a praksisomból. Kataton depresszió. Délután intézkedem. Rosszabb, mint a halál. Rosszabb.

— Ettől féltém — mondta az íróféle.

— A férje. Az aljas, érzéketlen férje. — A lány bögött, de hasztalan kapkodott a nagyfiúhoz, az mindig távolabb húzódott egy-egy centivel. — Senki se fogja megbüntetni. Senki. Pedig gonosz. A leggonoszabb. Aki semmi jót nem cselekszik, az rosszat cselekszik. Az öreg szavai. Az én öregemé.

— Hát akkor nemcsak hazudott. Ez a te öreged. Talán tudott is valamit. — Az íróféle hirtelen kamaszvágyat érzett; mégis neki kéne vágni az oromnak. Jut, ameddig jut. Utolsó alkalom. De mi maradt? Mindössze néhány óra. Mert a kártyapartit nem mulasztjuk. Ma dől el, ki a vesztesek közt az abszolút nyerő.

Ácsorogtak. Reménykedve. Az üdülővendégek jóllakottan szétszéledtek. Találgatták, mi lesz a vacsora. És örültek, hogy nem lesz vihar mégsem.

— Meg kéne próbálni írni...

— A régi szerepeim. A memóriám csorbítatlan...

— De már nincs kedvem írni.

— Én akarok. Akarok még játszani.

— Sem írni, sem játszani nem fogtok. — A nagyfiú a puszta sóvárgásért is gyűlölte most őket. Két vén manus, és az egyiknek még van ereje az önáltatásra, a másik meg szembenéz és bele se roppan! Neki pedig se célja, se kiábrándultsága. Csak az unalom. — Mire születik az ember? Nehogy válaszoljatok!

A délutáni nap fölerősödött. Elbágyadtak. Nem, nem lehet estig kibírni.

És akkor jött a legény. Inkább futott. Az ing két szárnya összecsomózza a hasán. A gondnoknő leste a törpefenyő túlevelei mögül. Hát odaért a bódéhoz az ő hírvívője! Az ő híreivel. Működik az is. Most lesz nemulass. Mert ez a legény elhitte, hogy a vén szadista bántotta a hucicát. És a legény nem hagyja. A szívserelmét. Mert most már ez is világos. A vén szadista megfizet. De utána a hercegnő következik, húga, nem húga, nem bánik vele többé kesztyűs kézzel.

— Mi az? — A színész szeme fölcsillant. — Mire készül ez az őstulok? Nézzétek az izmaid! Nézzétek, hogy fújtat! De szép szerep... de nagy szerep!

— Itt vér fog folyni — suttogta a lány. — Kés van nála.
 — Féltékenység. Régi drámai motívum. Mert talán bántotta a trottyos a feleségét. Vagy rajtakapta őket...

Az özvegy mögöttük ódalgott; továbbszaladt a látvánnyal és a közlésfoszlánnyal.
 — Gyilkosság! — A nagyfiú összekulcsolta és megropogtatta az ujjait. — Finom.
 A legény lassított. Toporgott a szolgálati lakás előtt. Légzésgyakorlatot tartott. Aztán a kést letette a lépcsőre. Kopogás nélkül, határozottan lépett be az ajtón.
 Az üdülők pihentek. Valahol egy pingponglabda koppanása. Fel sem tűnt a tompa pufo-
 gás. Az a kis nyöszörgés, istenem, éppen nyújtózik valaki...

— Odamegyek — mondta az íróféle. Hiába, erre se támadt ihlet.
 De már nyílt is az ajtó újra. A legény izzadt; fölvette, zsebredugta a kést. Elégedett volt.
 Ártatlanok védelmezője. Így próbálja meg valaki az ő hercegnőjét bántani. Amikor ő is épp csak rálehelhet. Éppen ez olyan szörnyen izgató.
 Nem ment a kisablakhoz, még fölfedezik. Tanú nem kell.
 A legény egy kissé ostoba. Azt hitte, ha ő nem lát — őt sem látja senki.
 — Gyilkosság? Nincsenek drámák. — Az íróféle vigyorgott.
 A gondnok gyomrára szorított kézzel, dagadt arccal kilesett az ajtón. Senki se vette észre.
 Szerencse. Ilyen széken! „Érinted még a mocskos mancsoddal?” No, ez bizonyíték! Meg kell beszélni a rendésszel. Tehát mégis az asszony stricije. Holnaptól más világ kezdődik. Csak váltson ez a turnus. Zsákot húzat a legény fejére, úgy adhatja vissza. Csak csendben. Magánakció.
 — Nyissa ki — könyörgött a hercegnő az özvegynek, a kisablakon át —, már jól érzem magam. A rendész úr is benthagyta a kulcsot a zárban. Tetszik látni. Csak levegőznék.
 — Ilyen fertő! — Az özvegy kiengedte. — Aztán ne árulkodj... nyeljen el a föld, galambocskám, ha hamisat szóltam. Eleget macerál az a dajna, nem izlésem, nem szeretem, jogod van, hogy örülj egy kicsit... Összeverte a gondnok urat az a tolvaj, féltékenység meg egyszerűen fertő... Most hova rohansz?
 A hercegnő, mint a gyík, siklott a kapu felé. Oldalvást kicsúszott. Neki a gyorsan emelkedő sziklaoldalnak, egyenest. Egy villanás, és a bozót már el is fedte.
 A gondnoknő a fenyő mögül kilépett. Szaladt a portáshoz. Az a rendészhez. A rendész a gondnokhoz. Szaladtak ide-oda.
 — Fogjátok meg! Vissza! Vissza! — Fojtott torokhangok. Egy kicsit összekeveredett minden.
 — Örökre eltűnik — mondta a lány ábrándosan. — Soha, soha nem találják.
 — Negyedóra múlva elkapják — mondta a nagyfiú.
 — Ne segítsünk? — kérdezte a színész. — Ki nyitja ki a bárt?
 — Segítség? — Az íróféle vállat vont. — Hacsak föl nem viszi innen a tetőre...
 — Azért ez fantasztikus. — Az özvegy kecsesen átkarolta a korlátvasat — el kell terelni a közfigyelmet. Az ember azt hinné, ilyen itt nem eshet. Micsoda elegáns üdülő, micsoda kertészet, kérem, egy lehullott levél, egy gyom nincsen... Papír a mosdón, minden áldott reggel, hogy fertőtlenítsen. A legkényesebb igényt is kielégítő higiénia... s ez a zűrzavar. Hogy mi a magyarázat?! Mindenük megvan. Mindannyiunknak megvan minden.
 — Igen — mondta az íróféle —, majdnem minden.
 — Csak semmi izgalom, puszogás. — A gondnoknő legnyájasabb mosolyával megközelítette őket, diszkrétén, terelő mozdulattal intett. — Amit láttak, hallottak, semmi különös, a hügom... már keresik. Kövessenek, nyitom a bárt, ma én, kivételesen, a kedves vendég nem csalódhat, mert egy gyerekre hisztéria jön... Nyugtalan éjszakánk volt, az a sirás, az az oka, tudat alatt, de az is megoldódott, néma már a lelkeim, majd elviszi a különkocsi különkezelésre... No lám, már hozzák is az én oktondi hugicám is, kézen fogva vezetik, a rendész barátunk vezeti kézen fogva, úgy, úgy, csak be a helyére... Te kis csacsi, szeretlek, így megijeszteni a rokonokat, a férjem egészen odavan, borogatom, nem jó a túl érző szív, boldogok a köznyöcsék. Ki mit kér? Ma csupa varázsital...

Kicipeltek egy asztalt a teraszra. A nap centiről centire vonta le az asztal lapjáról a sugárát. Késő délután. Az üvegek lábnál.

— Legalább nem látom a festett pofáját — mondta az íróféle. — De félreértés ne essék: ganéj vagyok én is. Kártyázzunk. Talán a következő csoportban lesz valaki.

— Az öreg? — kérdezte a lány.

— Az öreg... jöjjön vissza? — Az íróféle tünődött. — Nem. Legyen fiatal. Aki ha lát, cselekszik is.

— Mert én már soha... — a színész percek alatt berúgott — rám célzol. Mert én már soha nem kapok főszerepet...

— Ki beszél rólad? — A nagyfiú nevetett. — A haverom ganéj. De te nulla. Szépség, kopj már le... Zavar a gibic a játékban. Szereztek egy negyediket.

— Helyettem is. — A színész méltóságteljesre vette a figurát, eltűnt a mosdóban.

— No — az íróféle hátradőlt a kényelmes, kellemesen, andalítóan nyikorgó nádszékben. — Most mi legyen? Addig is, nóta...

Dúdolt; nemigen követték.

— „Fölkel a nap s lehanyatlik... heeej...” Mi ez, szóló?!

Lekiáltott a botránkozókknak.

— Legalább a „heeej”-t, cimborák... legalább a heejt együtt, mert „...őrizzetek, ahogy tetszik, nem szököm meg soha én...” Heeej...

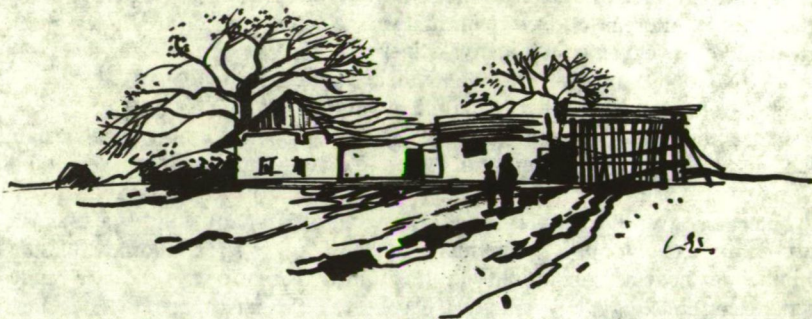
Már majdnem belejöttek. Szépen hangzott. A rejtett visszhang besegített. De elromlott ez is. A tatárképű férfi kirohant a vécéből.

— Hol a rendész? Hol kujtorog? Az a részeges ripacs, a maguk társaságából, a tréning-nadrágja gumiját rákötötte a lehúzóra. Ágaskodik a csukott ülökén. Hogy ő fölakasztja magát, a hülye!

— Nyakon kell önteni — mondta az íróféle — és a gumit elvágni.

— Legföljebb lecsúszik a gatyája — rikkantott a nagyfiú. — Képzeljétek el, az a teméredék hús, csupaszon...

Mindenki nevetett. Egy-két kivétellel. De jó, hogy meghalt a dráma! De jó, hogy vicc minden tragédia! De jó, hogy ez még alig-alig alkony, és még előttük az egész változatos este.

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

Arany

*Hol a határ világ és hazai dolgai közt,
ha van s lehet,
te jobban tudod,
ki magyar csizmát hordtál, német kabátot,
de a nyelv nem köntös,
státusában mindig éleny, substantia,
de facto minden, ami bennünk ér valamit,
s belőlünk való szőttes,
de nem mi tartjuk azt össze,
parancsol ásónak, ekének,
mert előtte kezet és ínséget adott,
földet műveljen az,
ne vegyen rozsdát fényes magára,
némán vagy kimondva íratja magát a gyerekekkel
hamuba, páras-hideg ablakokra,
tesz aztán törvényt értünk, ellenünk,
rendet, hitelt és alkotmányt,
vasból soha nem lehet,
s a fegyvernél erősebb,
vesztes had ajkán bitorlókat detronizál,
parázs helyett parázs, mégsem a tűz,
kimondod, hogy fázom,
s helyetted tüzet gyújt,
éhezőnek kenyért ád, szomjazónak maga a kút
tisztá vederrel,
útjainkon rejtező,
tarisznyában a pogácsa, benne aranypénz,
minden, ami burkol, elfed, mint a föld,
minden ami mag, ha száraz-sovány barázdába jut,
sugár, ki lefogott szem alól tekint,
avul, vész s megújul, pusztai fű, torzsája kihajt,
amikor az idő szóllítatlan eljő,
mert nem vagy te más, mint habarcs felrakott kövek közt,
támasztó-épülő csontokban a mész.*

Mefisztó-keringő

*És most a Sátán hegedűje
a brácsát nagybőgőt leinti
s a nyálzó klarinétvisítást
a párok döbbenten megállnak
de nem bír tiltakozni senki
mert ólomsúlya lett a túllnek
s a hölgyek izzadt szirmai
mint párzás közben megfagyott
csigák tapadnak össze és
belőlük mégis oly bizsergés
fut szét a dermedett tagokba
hogy koszorúvá borzolódik
a hajzatuk s a férfitestek
drótvégen lógó bábu
szikrák kék záporába vesznek*

*S rákezd a Sátán hegedűje
végigcsusszan a húrokon
a vonó és kettérepednek
a tükrök ablakok s a serleg
a kézből szétszilánkozik
bor fröccsen és brokát hasad
függöny hullámlik mintha űri
szél fújna arkangyalhajat
a táncosok riadtan állnak
de egyszercsak középre lebben
az első pár s a szerteáradt
zenére lassan körbering
és mint akik e jelre vártak
felbolydult izgatott seregben
forogni kezd a többi mind*

*S húzza a Sátán hegedűje
líheg a nagybőgő a brácsa
a klarinét lohol nyomába
remeg a bálterem remeg
s vonagló kékes ajkait
széjjelnyitja a temető
odvas fogai sírkövek
vacogva villannak elő*

*örvénylik részegen a valcer
míg a föld megundorodik
és gyomortartalmát kihányja
csontváz-szerpentin koponya-
konfetti esőzik a bálra
és örvénylik aranyfog rendjel
a holtak fölkevert pora*

*S vonít a Sátán hegedűje
nyüszít a brácsa felsikolt
a klarinét hörög a bőgő
élők között kering a holt
A. nagykövetné s B. a császár
ébenfa mellett rőt virágszál
a parketten száguldozik
C. államelnök görbelébű
nejét forgatva Noszferátu
mily szép nyak elábrándozik
s mint hattyúdöggel a kanális
fagylaltszínű ruhákkal máris
felhabzik forr a bálterem
s bár túlcsondul megállni nem
engedi a szilaj keringő*

*S húzza a Sátán hegedűje
húzza de egyszercsak leinti
a nyálzó klarinétvisítást
a brácsát nagybőgőt megállnak
a párok már nem járja senki
s míg izzadt tagjaik kihűlnek
s csak lihegésük hallani
a Sátán meghajol kopott
frakkját végigsimítja és
eltűnik s ekkor új bizsergés
fut szét az elzsibbadt karokba
roggyant lábakba folytatódik
a bál s a nő- és férfitestek
drótvégen rángó bábu
új táncok mámorába vesznek*

Egy régész naplójából

*Soha nem ott ér véget a haza,
ahol a felcser-idő barbár
vagdalkozása nyomán kiserkedt
bő folyamban a tiltás és az
atlaszon megalvadt torz rajzolattá —
ó, sakálnyálból kikevert, nyomorú
pompájú festék, melyen olcsó
lakként csillog az eszmepír, nem
kurtíthatod a lelket is csökkötté,
mert a tenger ábrándját a só
hajszolja a vérben, a búzamezők
szétrepesztenek minden kalodát,
s aranyhömpölyben eláradnak oda,
ahol a balsors kérdésre tátott
hamleti szájjal rágja a tájat,
s ott is abból a földből kenyerednek,
melyet az ősök: a pórok, lófők
s fejedelmek teste lényegített
át, atomjaikkal ők országolnak
a humuszban szüntelen, a kukoricásra
fölparancsolják rendületlenül
a lét zöld zubbonyát,
s midőn lezuhannak
a tagló-zord sorompók, nem a legelők
hőkölnek vissza, hanem a csorda! —*

*Soha nem ott ér véget a haza,
de oszthatatlan tovább honul
a televény alatt, akkor is ha
elsüppedt haranglábakon biceg
az emlékezet,
anyaföld göröngyülj
menekítőn a balladákat
csikorító csontok fölé, óvd meg
a sírokban telelő múltat, jaj
ne takard ki —:
csak midőn a kufárszír
szívárványából kivajúdják
megigazult színiüket a zászlók.*

Utcacsonkok, hűlt helyek

Látta ugyan a televízióban, hogy ide is éppen olyan lakótelep épült, mint a többi, na meg a fia is mondta már annak idején, hogy lebontották szinte az egész kerületet, de hát az ember valahogy mégse tudja elképzelni, hogy ennyire megváltozzon egy hely. Még az utcák irányát sem tartották meg. Összevissza állnak a házak. Ő meg önkéntelenül úgy képzelte, hogy az utcákban véges-végig a régi házak helyébe építették az újakat. Mulatságos. Mintha az utcák iránya valami szent dolog volna, mintha azt örökké tiszteletben kéne tartani! Milyen buta az ember! De hát azért így már mégis jobban megéri, hogy miért emlegette a fia mindezt azon a bizonyos meghatott, mozimesélő hangon, amivel őt mindig végzetlenül felidegesítette. „És akkor mi van? Most fakadnak sírva?” — vágta el az érzélgést könnyörtelenül, még ha ezzel nagyon megsértette is a fiát ilyenkor. Lehet, hogy sokszor megsértette, de nemigen háborog emiatt a lelkiismerete. Nem olyan sebzett lélek az ő fia, sose volt az. Hányszor elfogta éber, kaján tekintetét a legmeghatottabb pillogás közben is, hiszen igenis éppen azt várta, hogy ő sírva fakadjon. Eléggé furcsa, de a fiú ebben valahogy örömet lelte. Ha moziba mentek — és ő ott többnyire sírva fakadt, még jó, ha nem bögte végig a filmet —, agyonbosszantotta azzal, hogy a kigyulladó fényben lelkesen belekarolt és támogatni kezdte, teljesen szükségtelenül és jó nagy feltűnést keltve. Ő meg csak nyeldekelt és kapkodta a fejét, mert nem bírta annyira hirtelen abbahagyni a sírást. S ha el akarta hártítani a terhes gondoskodást, még kínosabb lett a dolog. Miért csinálta ezt? Mi jó volt ebben? Talán büszke volt rá, hogy neki ilyen „finom érzületű” anyja van? A majom.

Az asszony a kettős ülésen ült, az ablak mellett, elsüllyedve egy nagy, irhakabátos hát mögött; nem kellett ügyelnie az arcára. „Finom érzületű?!” — ismételte meg magában, és rideg gúny préselte össze a vonásait, mintha mosolyogna.

Abban az időben, amikor itt laktak, nem errefelé járt a busz. Megmaradt a végállomás, megmaradt az autóbuszvonal száma, csak most van ebből a számból piros is meg százás is, de akkoriban nem került ide hátra, a kórház felé. Most elmaradoztak a kockaházak, s az út jobb oldalán, mellette, az ablakban, a már akkor is használaton kívül helyezett, mára egészen romos régi víztorony forog el. A másik oldalon a világhíres gyógyszergyár érdektelen, szeszínű épületei, meg hosszan futó, alig a föld felett alátámasztott, fénytelen csőrendszere. Meglepően szegényesnek találta a gyárat is és a láthatárt cakkozó lakótelepet. Szegényesebbnek és kopárabbnak, mint a régi, vedlett, földszintes utcatorokot valaha újasszony korában, amikor feljöttek a falujukból, és már a kövezett, világított utcák is elkápráztatták. Ó, istenem, azok a negyven-ötven méterenként himbálózó tányérlámpák az úttest fölött! Most meg úgy fanyalog itt, mintha hazalátogató hazánkfia volna, vagy hosszú útra küldött úrhajós, aki azt hiszi, hogy a jövő századba fog megérkezni, s idelelni meg elakadt az idő. De hát amikor a fia azon a bizonyos édesbús hangon azt mondta: „Rá se lehet ismerni!” — ő igazi nagyvárost képzelt el. Szikrázó fényreklámokat, tömör műanyagszíneket, sok krómot, üveget, amilyeneket filmen látott. *Csak* filmen látott. Szép kis úrhajós. Na hiszen, szép kis úrutazás!

Az asszony halvány mosollyal megmozgatta a szeme előtt száraz, eres, foltos kezét, aztán visszajejtette az ölében tartott cipzárás műbörtáskára. Egy pillanatra újra eszébe villant, hogy mennyire undorodik ezektől a praktikus táskáktól, ezektől a jellegzetes, cipzárás műanyag táskáktól, amilyeneket kizárólag az ügynevezett egyszerű asszonyok hordoznak magukkal, a magafajta egyszerű asszonyok, háziasan pufókra hívva, könnyen kezelhető trevira-jersey ru-

hában. S a táskával együtt undorral illetve a sok húst a kabátja alatt, úgy gondolt rá, mint egy idegen anyagra, amibe akaratlanul belesüppedt itt üldögélés közben. Utálkozott merev jersey ruhájától, mindentől, egész valójától. A korai felkelés és a vonatkozás miatt rossz volt a gyomra és a szájíze. A Tisza mellől, réges-régi munkaversenyek eredményeképpen felépült gyártelepről indult még hajnalban.

Tél utca. Ősz utca. Nyár utca. Tavasz utca. Lám, ezt mindig szerette. Ezt a kedves nagyolást: ezeket a hangzatos, tündérmesébe való neveket az egyforma, csüggesztően hosszú, egyhangú utcák sarkára szögezve. Úgy illene, hogy ilyen nevű utcák végén ott várakozzon egy-egy anyó. A Tavasz utca. Ennyi maradt belőle. Jobb oldalt, az ő oldalán, néhány házacska. S a másik oldalon, amerre valaha végignyújtózott ez az utca a fél kerületen, a felszántott, hulladékos, agyagsárga föld. Néhány száz méterre meg már a lakótelep. Csak ez a kis csonk maradt meg a Tavasz utcából. Épp azon a végén, amelyiken talán sohasem jártak. Inkább a másik végét ismerték, arra kellett menni az iskolához. Meg a kocsmát, persze, a sarkon, a Tavasz utca meg az ő utcájuk sarkán.

Voltaképpen nem sajnálja a kerületet. A fia szokás szerint tévedett, amikor a szomorúfilm-mesélő hangját használta. Nem sajnálja a régi házukat sem. Egyébként könnyen lehet, hogy le se bontották. Hiszen nem volt az rossz ház, az egyetlen emeletes lakóház volt abban a körzetben, persze a főútvonal mentieket nem számítva. Igaz, hogy parkettázva csak az emeleti lakások voltak, de fürdőszoba a földszinten is épült minden lakáshoz, a házmasterlakás kivételével, mert azt a mosókonyhával együtt egy külön kis épületben később ragasztották a házhoz. Nagy eperfa állt az udvaron, a baromfiól mellett. Az ólat sokáig megtartották, mert mindig vett valaki vágni való csirkét, tyúkocskát. Tényleg, milyen különös, hogy mennyire falusiasan éltek itt abban az időben az emberek. Neki ez akkor nem tűnhetett fel, hiszen falusi lány volt, inkább nagyon is másilyennek, városinak látta az életmódot. Az egyik télen, az ő kezdeményezésére még libát is tömtek a földszinti asszonyok. Csak Both néni vonta ki magát; Both néni nyomdában dolgozott fiatal lány kora óta, lazán vezette a háztartását és cigarettázott. A fiatal Hentzelné is próbálkozott a cigarettával — éppen akkoriban emelték ki irodai munkára —, de folyton begyulladt a szeme, és az úrinősből beérte a körme lakkozásával. Beteges asszonyka volt, nagy szerencséje, hogy az anyósa, az öreg Hentzelné mindig lányt szeretett volna, s végül már a fiával kezdett úgy bánni, mint egy érdemtelen nővel. Kizárta, ha későn jött haza. Belevál öreglány volt ez a Hentzel néni. Libát is tudott tömni, nem undorodott, pedig még gyerekekfejjel került fel Pestre szolgálonak.

Bármelyikre gondol a lakók közül, elképesztő, hogy mi mindent tud róluk. Jóformán mindent tudnak egymásról. Megetették és megverték egymás gyerekét, hosszú nyári délutánokon valamennyien kiültek az udvarra, kézimumkával, a másnapi borsóval, a magozni való meggyel, cseresznyével. Hol egyikük, hol másikuk szedte ráncba a gyerekfalkát, különösen, ha belopakodtak a kertbe bújócskázás közben a hortenziabokrok közé. A legjelentéktelenebb, legközönségesebb dolgokról beszélgettek, és mégis mindent tudtak egymásról. Legálabbis többet, mint amennyit illendő tudni. Éppen ezért rettentő nagyszájúak és szókimon-dóak voltak; ha már beleláttak egymás tányérjába, pénztárcájába, ágyába, legalább úgy tettek, mintha mi sem volna ennél természetesebb. Egyedül Bothné rejtelmeskedett néha: „Mikor volt ez, édes? Régen? Ja úgy, régen. Régen sok minden volt” — és szívott egyet a cigarettáján. De ha meg se szólalt, csak abból, ahogy hunyorgott és félmosollyal megszívta a cigarettáját, arra kellett gondolni, hogy vajon ki lehetett ez azelőtt? Vagy netán a körül nem stimmel valami, akit félbeszakított ilyen jelentőségteljesen? Az volt esetleg valaki *Más* azelőtt? És Both néni *tud* róla valamit? Lehetséges, hogy semmi titka nem volt, csak pózolt azzal a cigarettával, de talán valóban hallgatott valamiről. Háború után voltak. Alig néhány évvel a háború után. Régi lakos a házban csak a házmastercsalád volt, meg az emeleten a doktorék. A doktorék olyan zárkóztottan éltek, hogy akkor se tudott volna meg róluk senki semmit, ha lett

volna mit, a házmesterné meg olyan végtelenül butus volt, hogy akkor se tudott volna meg semmit, ha lehetett volna valamit megtudni.

Na, ennek a sovány, ritkás hajú, rossz fogú asszonykának aztán tényleg nem volt titka előttük. Pedig mégcsak nem is beszélt, még ahhoz is buta volt. Ellenben mindenén hálásan kuncogott, amit viccesnek talált, és tulajdonképpen mindent viccesnek talált, mert az égvilágon mindenből valami apró malacsságot hallott ki. Szégyenlősen, de nedves, elkerekült szemmel nevetgélt, és a jelenlétében a férfiak pillanatokon belül tényleg kétértelműségeket mondtak, ők, asszonyok pedig disznóbb vicceket meséltek, trágárabb szavakkal káromkodtak, mint egyébként. A kis házmesterné állandó, együgyű izgalmanak a tárgya nem volt ám valami délceg emberpéldány. Korán megpohosodott, rövid, vaskos lábú villamoskalauz volt, szeplős és valahogy asszonyos. Pontosan úgy nézett ki, mint az anyja, az öreg Kuruczné, aki viszont kimondottan férfias jelenség volt; telente tűnt fel a házban, hogy odahaza ne kelljen fűtenie.

Az ám, a férfiak. A férfiak figyelmesen köszöntek mindenkinek, mialatt átmentek az udvaron, egy-egy mértéktartóan csipős mondással kinyilvánították jóindulatukat az udvar népessége iránt, s villámgyorsan eltűntek a lakásuk ajtajában. A hozzájuk tartozó asszony felkászálódott a sámliról, részben mert összegubancolóadás, összekeveredés, kiborulás nélkül le kellett tennie, amivel éppen foglalatostkodott, részben — és főleg — pedig azért, mert ezzel az enyhe kelletlenséggel kellett biztosítania az asszonyközösséget a hozzájuk való tartozásáról. Ő, nem a repeső asszonyka indul itt az urához, hanem a házi rabszolga, szolgálatra. Ennek megfelelően már az ablaknál vagy az ajtónál megkezdte a dohogást. Így illet. Közben hazakiáltotta a gyereket, hogy hova tette az újságot vagy az apja papucsát, ugorjon el cigarettáért, sörért a sarokra — s aztán visszaült az addigra már valamelyik világos ajtó köré települt társaságba.

Gyulának nem kellett keresztül menni az udvaron. Az ő lakásuk a kapualjból nyílt. Ezt akkor szerencsének tartotta, mert így talán nem mindig vevődött észre, hogy milyen állapotban állított haza. Megállt a lépcsőház félköríves nyílásában, az udvarra vezető lépcsőfok fölé, és szertartásosan bölintott gyapjas, nagy fejével. Eleinte köszönt rendesen, meg-megeredt a nyelve, túlságosan is, de hát annyira részeg volt! Annyira hülye részeg! Ő maga követelte meg tőle, hogy ki se nyissa a száját: „Ne járass le még jobban itt mindenki előtt! Elég-szégyen csak ránézni is a kivörösödött pofádra. Tűnj el szem elől, amilyen gyorsan csak tudsz! Legalább kotródj be rögtön a lakásba!”

Az asszonyt elragadta a régi indulat, s — felocsúdva — aggódón nézett körül, hogy vajon nem grimaszolt-e, nem motyogott-e magában, amikor felidézte ezt a százszor-ezerszer elhangzott dühös panaszt. Úgy látta, senki se figyel rá. Már régebben leszállt a buszról, és a kórház csukott kapuja előtt állt; egyre többen verődtek össze, várták a látogatási időt. „Végül még bolondnak néznek!” — gondolta bosszankodva, majd váratlan hetykeséggel leintette magát: „Na és, ha bolondnak néznek?! Hát aztán!” A menyét jött látogatni — megint elment a gyerek. Sajnálta szegényt, azért is vállalkozott a hosszú útra, na meg úgy sejtette, hogy az ilyesmi egy fiatalasszony — egyébként sajnos már nem is annyira fiatal asszony — számára éppen az anyósa előtt a legkínosabb. Legalább ez alól a feszélyezettség alól szerette volna a menyét feloldozni. Más értelme a látogatásnak nincs, hiszen a menyé már jóformán egészséges. Így hát újra elfoglalják a saját gondolatait.

Ami azt illeti, minden leplező szándék nevetségesen fölösleges volt. Mindig meglátszott Gyulán az ital. Ahogy megtámaszkodott sokszor két kézzel is a boltív két oldalán, és belógatta az udvarra nagy, szederjes, elbambult arcát — hú, mennyire gyűlöletes volt! Ő szedte a lábát, amilyen gyorsan csak tudta, mert bizony megesett, hogy Gyula összerókázta és összevezelte az egész lakást, ha meg elkapta, még idejében be lehetett kormányozni a fürdőszobába; azt mégis könnyebb feltakarítani. Állt egy külön sezlón az ablak alatt, odafektette, az ágyba csak akkor engedte, ha már kialudta és kimosdotta magát. Hogyne, majd minden nap friss ágyat hú-

zott volna! Mikor mindennel végzett, kiült a konyhába, nem volt kedve újra mutatkozni az udvarban. Gyuszika ilyenkor hívás nélkül is hazakeveredett, még a szomszéd udvarokról is, úgy látszik, mindig akadt a gyerekek között, aki látta Gyulát hazabotorkálni, s hírül vitték neki. Gyuszikát megetette, lefektette a másik sezlontra az ágy végében, s ő is korán ágyba bújott. Akkor még nem volt éjszakai műszak a cérnagyárban, a délelőttösök igen korán kezdtek. Csakhogy Gyula éjfél körül felébredt, enni akart, aztán szerelmeskedni akart, aztán újra inni akart. Ezzel eltelt az idő pirkadatig, akkor meg már nem mert elaludni, nehogy elkéssen. Nap mint nap négy-öt órát aludt. Csoda, hogy bírta. Persze, nagyon fiatal volt. Meg talán azért is bírta, mert valami nagy-nagy tudatlanság telepedett rá akkoriban. Nem vette komolyan az életet. Nem vette igazán tudomásul, hogy mindez vele történik. Inkább csak kellemetlen volt az egész, mintha... mintha unatkozna.

Mai ésszel már elég nehéz megérteni, de őt valószínűleg az zavarta meg ennyire, hogy nem volt rendes esküvője. Akivel jegyben járt, az odamaradt a háborúban. Ha a szeme előtt halt volna meg, akkor talán fel tudta volna fogni, hogy hát igen, meghalt, de így, hogy csak az anyja szaladt át hozzájuk a levéllel, hiába zokogott vele együtt, nem érezte át, hogy minden megváltozott. Ez a Gyula meg visszajött. Rokkantnak nyilvánították, persze hálistennek nem volt rokkant, ellenben majdnem az apja lett rokkant, amikor kiderült, hogy a fél szőlő ára ráment arra a mentesítő papírra. Szép ember volt a Gyula, nem is igen maradtak már körülötte férfiak, hát amikor feleségül kérte, ő abban a furcsa, lomha szórakozottságában hozzáment. De hát faluhelyen a lányok eszmélésüktől kezdve a lakodalomra készülnek, viszont a közeledő front miatt senkinek eszébe se jutott, hogy nekik lakodalmat rendezzenek, hiszen amit lehetett, már elrejtettek: kelengyét, ételmet; a cigányokat is mintha egyszercsak elnyelte volna a föld, és annyiból állt az egész esküvő, hogy eldöcögtek a templomba meg hazadöcögtek, még vőfélyt se hívtak, a szekeret se pántlikázták fel, ezért aztán ő valahogy nem vette egészen készpénznek ezt a házasságot. Mintha majd, ha eljön az ideje, egyszer igazából is férjhez menne, nagy lakodalomban, ahogy szokás. A front elvonulása után annyi munka szakadt rájuk, hogy mai ésszel az is elképzelhetetlen. Ott volt a két szőlő, az apósáé meg az övék, de napszámos egy szál se. Minden rájuk maradt. Megutálta Gyula a munkát, Pestre vágyakozott, kapva kapott a szállingózó beszédeken, és nagy hangerővel magyarázta az apjának, hogy ha itt meglesz a kommunizmus, meg fogja látni, hogy még őt is a pesti fizetésükből kell majd eltartaniuk. Nagyon összevesztek mindenkivel, évekig nem jött és ment köztük levél. Ő ezt is úgy csinálta végig, azzal a nemtörődomséggel, hogy miért ne?! Nem olyan nagy dolog Pestre költözni! Ha nem válik be, majd visszajönnek. Honnan tudta volna azt még akkor, hogy sohase lehet annyira rossz, hogy visszatérni ne lenne rosszabb. És hát aki faluból megy el, annak nem tudják fönntartani a helyét. Másik ember kell a földhöz, az állatok mellé, a házat megóvni a pusztulástól; a gazdaságot nem lehet garázsba állítani, mint egy autót. Aki faluból jön el, annak beszántják a földjét, felélik az állatait.

Kinyitották a kórház kapuját, a várakozók futásnak erednek, mintha a lihegésüket is át akarnák nyújtani a sütemény, kóla mellé. Aztán öt-tíz perc múlva már feszengve álldigálnak a folyosón a hamutartók közelében. Az asszony nem siet, ahhoz a kevéshez, ami beszélni valója van a menyével, túlságosan hosszú a látogatási idő. Szerencsére hivatkozhat majd a vonatindulásra, ugyanis nem akar Pesten éjszakázni. Meg hát egy asszony mindig el tudja ütni az időt egy kis rakosgatással az éjjeliszekrényben, kimoshatja a hálóinget, bugyikat, sokáig el lehet ilyesmivel piszmogni — beszélgetni nem nagyon kell.

Mit is mondhatott volna ennek a szegény kis asszonynak? Ilyen bajra nincs vigasz. ... Itt, a kórház környékén nem sokat változott a terület. Maradt benne annyi helyismeret, hogy tudta: ez a főút vonal is visszavisz a város belsejébe, nem szükséges ugyanarra visszamennie, amerről jött. És most már kíváncsi lett, vajon mennyit változott az ő régi környékük, ami közvetlenül ennek a főútnak a közelébe esik. A buszról nyilván bepillantathatna az utcába, elvégre

az utcatorkolatot biztosan felismeri még. Igen, valóban: az utcatorkolat megmaradt. De abban az egyetlen pillanatban, ami alatt az autóbusz elhúzott előtte, látta, hogy itt már nem lenne érdemes leszállnia. Eltűnt a ház. Minden távolság megváltozott. A házukkal srégen szemben állt egy szép, tornyos evangélikus templom. Az most is megvan, csak rettentően kitatarozták, s lám, milyen közel került a főúthoz! És milyen kicsi, akár egy babaház, pláne ebben az élénksárga színben! És mintha el is forgatták volna! Érthetetlen, hogy hogyan fért el akkoriban a házuk mellett az a sok üzlethelyiség, ha ennyire kevés itt a hely?! A legeslegelső pillanat-törredékben, amikor a buszablak éppen elérte az utcatorkolatot, a tekintet kereső ösztönével még odalátta a helyére a házat, de a kép nyomban szétesett — még léptekkel sem tudná kimérni az egykori kaput.

Az evangélikus papnak két fia volt. Az egyikről élábrándoztatott néhány hétig, amikor megnézte a *Vörös és feketét*. A fűszeresnek is fiai voltak, de hát azokról eszébe se jutott ábrándozni. Sajnos, az üzlethelyiségekre már nem emlékszik pontosan. Közvetlenül a kapujuk mellett is volt egy; eleinte úri szabóság működött benne, de a szabó hamarosan befuccsolt, a helyiséget lakásnak utalták ki. Rémes, gyanús alakok költöztek be, sose lehetett tudni, hogy voltaképpen hányan is vannak. Mondogatták a házban, hogy Gyulának kellett volna kiigényelni a szabó után, de hát ők se gondolhatták komolyan: nemcsak a szabó adta be akkoriban az ipart. Bolondok is lettek volna az akkori viszonyok között átállni a magánszektorba, amikor örültek, hogy legalább a szőlőtől megszabadultak. Arról nem is beszélve, hogy Gyulának nem volt cipész szakképesítése, ő maga sose tudott volna megcsinálni egy új cipőt. Javítani — azt igen. Az magától sikerült neki. A bőrgyárban volt rendész, ott kapott rá unalmában, mert nem sok munkával járt a beosztása, és ráadásul zsákszámra állt a kezeügyében a hulladékbőr. Csak két kaptafája volt, negyvenes és negyvenkettes, elég sokat kínlódott, ha kisebb vagy sokkal nagyobb cipőt hoztak. Először csak a gyárbelieknek dolgozott, aztán már a környékről is jártak hozzá. Azt a pénzt itta el — többnyire —, amit így keresett. A fizetését, azt tényleg hazaadta. Azért is vágta oda mindig nagy fölényesen: „Nem téged rövidítetek meg, mit piszkálsz? Vagy talán a te pénzedet hordom a kocsmába? Nahát!” Kezdetben arra hivatkozott, hogy nem bírja másképp elviselni a gyár bűzét. De hogy valójában mi miért történt, mi miből következett, mi volt előbb: a bűz, az unalom, a cipőjavítás, az ital — ugyan, ki tudná ma már?

Az evangélikus pap fia. Mennyire elfelejtette már ezt is. Ezek a helyes, tiszta, sovány, sima képű fiúk — csak ilyenek tetszettek neki. Ha szerelemről volt szó, csak ilyenekre gondolt. Vagy gondolt volna Kuruczék idilljére, vagy a csámpás Hentzelre, aki miatt szerelmi bánat gyötörte az udvarra kitett nyugágyba süppedt, megállíthatatlanul horgoló fiatal, csinos Hentzelnét? Vagy gondolt volna Both bácsira, a férfiak közül az egyetlenre, aki néha kiült az udvarra, azaz a kertbe, napozni, lefegős hajhálóval a fején, kinyúlt, fekete fürdőnadrágban, egy hokedlira, mert hogy egy nyugágyban elnyúljon, azt már végképpen férfiatlannak tartotta volna? Na meg az istennek se vált volna meg a cipőjétől. Ült a hokedlin, szétterpesztett, szőrös, fehér combokkal, sötét bokazoknijban és félcipőben, s a zokni fölött a fehér vádlója túlságosan telten gömbölyödött. Többnyire újságot olvasott. Elég idős ember volt már akkor, ahogy Both néni is jóval idősebb lehetett náluk, fiatal anyáknál, pedig Hugi, a kislánya, éppen az ő gyerekeikkel volt egyivású. Az ám! Miért hívták azt a kislányt Huginak, ha egyszer gyereke volt Bothéknak? Feltehetőleg egy nővér vagy báty előzte meg a születésben. Bothék sose tettek erről említést. Hogy lehetett ő ilyen málé, hogy akkor erre nem figyelt fel? Ez is csak most tudott az eszébe jutni!

Egyébként Kurucz úr, a házmester is szeretett az asszonyok közelében tartózkodni, de hát persze nem ült közük, hanem csak ott téblábolt az udvaron. Rendszerint locsolt a slaggal, s nagy vihogással körülspiccelte őket. Annál nagyobb volt a hecc, minél jobban káráltak ellene, pedig ők tényleg nem örvendtek a lábukra csapódó szennyes lének, de hiába: Kurucz úr a felesége könnyen kielégíthető humorérzékéhez volt szokva. Persze, muszáj volt a kövezetet gyakran locsolni, mert az eperfán töméntelen hernyó tenyészett, ronda, sárga, szőrös her-

nyók, meg kicsi — némileg gusztyosabb — szürkésfehér hernyók, s aki vigyázatlanul lépett vagy sötétben járt az udvaron, sokat széttaposott közülük, a belsejük meg a sok megzabált levéltől ragacsos zöld pép volt, s ebbe a szétkenődött zöld pépbe beleragadt a hernyó ép, szőrös fele. Ez tűrhetetlen volt, ez a látvány. Ő parasztlány, ilyen-olyan ganének oda se neki, meg például az asszonyok mindig őt kérték meg, ha el kellett nyisszantani valami testesebb baromfinak a nyakát, de ezt nem bírta a gyomra. Annyiszor mondta, hogy az az eperfa megérett már a fejszére, a hernyóktól másképpen már nem lehet megszabadulni — de hát az emberek Pesten másképpen vannak a fával. Tényleg nem is volt a közelükben nagyobb fa, hacsak nem számítódik fának az utcán az a néhány nyavalyás akác. Sajnálták.

Szerelem? Ha nagynéha valami nesz felhívta rá a figyelmét, hogy éjszaka a szomszéd lakásokban szeretkezés folyik, csak undorodni tudott. Ezzel az undorral rettent vissza — és távolról sem erényességéből —, egyik-másik szomszéd úr próbálkozásától. Mert például Both bácsi is letámadta egyszer a kapualjban. Ő befőzni való paradicsomot hozott haza a piacról, s ahogy a kulcs után kotorászva a kosár fölé hajolt, Both bácsi... Fúj. Kár, hogy eszébe jutott. Na meg az emeleti doktor, a Csermák doktor! Az is besettenkedett egyszer hozzá a konyhába, és sottogva kedélyeskedni kezdett. „Miért sottog a doktor úr? Csak nem rekedt be ilyen szép időben?” — csattant rá jó hangosan, az meg önkéntelenül elfintorodott, hogy „Ssss”, csöndesebben, csak azután jött zavarba, magyarázkodott, hogy dehogy, csak beszáradt a torka, hiszen éppen azért kér vizet.

Vizet? Na hiszen, meg se itta volna. Az az életében nem ivott vizet. Éppen olyan részeges tróger volt, mint a Gyula. Ugyanúgy vérekes szemmel, lefittyedt szájjal állt meg köszönni, épp csak nem lógatta be a fejét az udvarra, hanem a lépcsőkortlát mellett maradt és megemelte a kalapját. Érdekes, Csermák doktortól csak az ragadt meg benne, hogy hogyan ment *fel*, Csermák doktornéről meg, hogy hogyan jött *le*. Mintha sose látta volna lejönni a doktort és felmenni a doktornét.

Csermák doktorné gyermektelen asszony lévén, rendes, formás maradt, persze másképpen formás, mint ő, akit akkor olyan faros-melles menyecskének számítottak, a doktorné pedig mintha csak azért domborodna elől-hátul, hogy pontosan kitöltse a szép kosztümöt. Szürke vagy barna kosztümben járt a legnagyobb nyárbán is, esetleg hosszú ujjú selyemruhában, amire kemény pikégallért és kézelőt varrt. S ruhához is viselte a kis horgolt csipkekesztyűit. Harisnya mindig volt rajta, s papucs soha, csak zárt félcipő. A lába különben nem volt szép, vastag volt a bokája, de még ez a tömpe láb is olyan elegánsnak tűnt. Ahogy jött le a lépcsőn, mindig ezt a kicsit vastag, harisnyás, félcipős lábat látták meg először, aztán a gyűretlen szoknyát, a pedáns kis kesztyűs kezét, s végül ősz, mindig frissen frizírozott fejét. Erősen festette magát. Nagyon fehérre púderezte a bőrét, orcájára kerek foltokat kent, és sötétpiros rúzzsal cakkozta a száját. Mégsem keltett közönséges vagy akár kacér benyomást. Inkább úgy nézett ki, mint egy porcelánbaba, amilyeneket a háború előtt készítettek. Amikor leért, megállt a fordulónál, a félköríves keretben, cseresznyeszáját finom, fölfelé kanyarodó ívbe húzta, miközben kissé félrehajtott fejjel bólintott. Sohase köszönt előre — nem is kellett neki, hiszen ahogy megpillantották tömpe kislánylábát a lépcsőn, gyerek, férfi, fiatal nő, öreg nő örvendő csókolomot köszönt. „Csókolom, doktor néni!” S ő hasonló örvendezéssel, éveken át csorbítatlan és ártatlan meglepődöttséggel válaszolt: „Jó napot! Hogy vannak? Szervusztok kicsikéim!” Mintha aranytallérokat hintene széjjel palotája erkélyéről. Legtöbbször akadt jelenteni való. Skarlát, kartörés, elutazás, megérkezés, jó bizonyítvány, valakinél festés lesz, jönnek a gázosok, meghalt az öreg jeges, azért nem jár tehát a jegeskocsi, Kurucz néni falusi szalonnát hozott, megint felbukkant az üzlethelyiségben a Püpos, látták hajnalban kijönni a közös WC-ből, jaj istenem, csinálni kéne már valamit, az ember a saját lakásában sem érezheti magát ezentúl biztonságban. Doktor néni — mindenki így hívta, pedig holtbizonyos, hogy nemhogy diplomája, hanem tán még említésre méltó iskolai végzettsége se lehetett — nahátozott, ugyan-ugyanozott, és ingatta üde fejét. Különösen Hentzel néniel bocsátkozott hosszabb eszmecsérékbe, sőt, Hentzel nénit néhány év elteltével már azzal tüntette ki, hogy a

keresztnevén szólította: Máriámnak. Csak Hentzel néni részesült ekkora kegyben, senki más az udvarból, pedig talán tudta a többiek nevét is. Az övét például tudta. Egyszer az életben őt is keresztnevén szólította. „Etelkám!” Igaz, hogy őt soha senki másként nem szólította, csak Etusnak, de hát nem lehetett elvárni doktor nénitől, hogy csücsöri szája megbirkózzon egy ilyen röviden csattanó név gorombaságával. „Etelkám!” — csöngetett be hozzájuk egyszer, többnapos ünnep idején, már jól bent az estében. Nehezen palástolt zavarban előadott valami mesét holmi zsíros vacsoráról meg gyenge gyomorról, „hátha maguk jobban felkészültek, Etelkám, szívesen átvéném, ha esetleg maradt volna egy kis boruk.” Ő éktelen dühbe gurult. Hiszen ha azt mondta volna Csermák doktorné, hogy az a disznó már mindent benyakalt, amit talált, és most képes volt elzavarni őt az estébe, hogy szerezzen még, még italt, ha így beszélt volna, akkor ő a föld alól is előteremtette volna azt az üveg bort. Ámbár lehet, hogy volt is otthon még valami, erre nem is emlékszik. De így?! „Hülyének nézel?” — gondolta magában, és mivel ő is tudta, hogy a sarki kocsmá az állami ünnepen érvényes tilalom miatt zárva tart, nem oda irányította mindannyiuk kedves doktor nénijét — bár az is elég nagy otrombaság lett volna —, hanem még gonoszabb ötlete támadt: „Nálunk se maradt semmi, drága doktor néni — viszonzta kifogástalanul a kellemkedést —, de hallom, hogy itt a nyulaknál nagyon dajdanoznak. Tessék náluk megpróbálni!” Nyulaknak az üzlethelyiség lakóit nevezte az udvar, gyors szaporulatuk miatt. Csermák doktorné irtózatossá megrögzött. Nem is tudott azonnal megszólalni. „Csak nem képzeli... csak nem képzeli, hogy én szóba állok velük?! Hát már az is... az is...” — nyilván az lett volna a folytatás: több a soknál, hogy vele kénytelen volt szóba állni.

Mennyire természetesnek látja ma doktor néni viselkedését! Igen, csak helyeselhető, hogy az az asszony ebben a csúf helyzetben is igyekezett megőrizni doktornéniségét. Inkább az érthetetlen, hogy miért hozta ki őt ennyire a sodrából doktor néni selypegése. Hogy miért nem szánta meg.

Valószínűleg már előtte sem szerette doktor néni, ha hirtelen akkora gyűlölet tudott belőle felfakadni. Az után az este után szinte mániásan számon tartotta a doktor néni terhelő adatokat. Felrótta neki — persze csak magában —, hogy Hentzel néni nem tegeződik össze. Körülbelül egykorúak voltak; Hentzel néni elhalmozta szívességgel, törődéssel, ha elutaztak, nála hagyták a kulcsot, ha doktor néni elővette a köszvény, Hentzel néni meghozta a piacról, amivel cipekedni kellett, felvitte vödörben a jeget, néhány ételt eleve úgy főzött, hogy jusson belőle a doktoréknak — mindezt fizetség vagy viszonzás nélkül. De hát nem is ez... Hanem hogy Hentzel néni ezzel a pertuval boldoggá lehetett volna tenni. Felrótta, hogy nem viszonzozza azokat a kis kóstolókat, amiket az asszonyok a jól sikerült süteményekből felvittek neki. Felrótta, hogy túl sokszor szól rá — elkínzott mosollyal — a hangoskodó gyerekekre.

Minél tisztábban, úribban jelent meg a lépcsőfordulóban doktor néni, annál kéjesebben képzelte maga elé négykézláb, a férje mocskának a takarítása közben.

Furcsa módon ebben az időben Csermák doktorné láthatólag megkedvelte Gyuszikát. Apró megbízatásokkal látta el, hogy aztán nyalókéval, cukrászdai krémmel jutalmazhassa meg. Ez azelőtt nem volt szokásban; a gyerekek szívesen szaladtak el boltba, patikába ellenszolgáltatás nélkül is. Gyuszika persze módfelett örült az édességnek, ő viszont annyit nyüstölte: „Mít hagyod magad kihasználni? Menjén el ő maga, kitalne az idejéből. Nekem persze mindenért rimánkodnom kell neked! Micsoda arcátlanság, ugráltatni a más gyereket!” — hogy végül is a kisfiú jobbnak látta, ha elbujdosik doktor néni hívása elől.

Noha a doktorné tényleg szívélyes volt mindenkivel, a történet ellenére még vele is, az emelet másik szárnyának lakóival, akik társbérletbe kapták meg az egykori háztulajdonos nagy lakását, ugyanakkor feltűnően tartózkodóan viselkedett. Pedig rang szerint azok illettek volna hozzá: fiatal tisztviselők, tanárok voltak. Mindig siettek, legfeljebb csak akkor kapcsolódtak be az udvar életébe, ha valamelyik otthon maradt betegállományban. Ő doktor néni tartózkodását intő jelnek fogta fel, persze csak az ösztöneiben, és bizonyos szolgálatokat, amiket Csermák számára Hentzel néni vállalt magára, ő ezeknek a társbérletnek ajánlott

fel. Nála hagyták a kulcsokat, átvette a postájukat — amennyiben délutános volt és otthon érte a postás —, nyaralások alkalmával szellőztetett, virágot öntözött, kifizette a gázszámlát. Nem volt ez barátkozás, de mégis... Azzal járt, hogy neki jó néhányszor fönt volt dolga az emeleten, s ha ott motozott, és véletlenül egymásba botlottak Csermák doktornéval, mindig valami elégtételféle töltötte el. A doktorné ugyanis ilyenkor egy kicsit zavarba jött. Nyílt harag sose lett köztük, de egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ő nem osztozik az udvar rajongásában doktor néni iránt. S ahogy ez fokozatosan kiderült, egyre jobban megkönnyebbült. Aztán egyszer véletlenül kihallgatta a nyitott konyhaablakon keresztül a doktorné és Hentzel néni csöndes, kapualji beszélgetését. Az iránt érdeklődött doktor néni, hogy ők, mármint „Etelkák”, kommunisták-e. Hentzel néni mentegetődzött, hogy sajnos nem tudja, „talán a férfi igen, az egyenruhások általában párttagok”. „Csak azért — mondta doktor néni —, mert hogy annyira jóban van ez az Etelka az új szomszédokkal.” Ekkor nagy-nagy csalódottságot érzett. Rájött, hogy neki nem fog sikerülni megbántani Csermák doktornét, teljesen hiábavaló ez a titkos háború. A doktorné sohasem fogadja majd úgy az ő ellenszenvét, mint egy emberi visszaautasítást, hanem a lehető legközönségesebb, alantas politikai indulatnak fogja tekinteni, amire ez a jelenlegi propaganda hergelte fel.

Attól kezdve már nem kereste az alkalmat, hogy beleköthessen Csermáknéba. Az is igaz, hogy volt neki más báj, elég. Gyulát fegyelmeivel elbocsátották. A társadalmi tulajdon megkárosítása miatt. Ugyan kérem! A hulladékbőr — mint társadalmi tulajdon! Az italozás miatt küldték el Gyulát. Persze, ha már ezt ilyen jól kifundálták, hogy az elcsaklított bőrkért vonják felelősségre, a fejük fölött lógott, hogy eljárást is indítanak ellene. De ez már érintette volna az egyik kisebb fejest is az üzemből, egy potyaleső ronda frátert, aki Gyula zsebére ivott évek óta, így aztán Gyula ennek az ivócimborának köszönhette, hogy megúsza fegyelmeivel. Gyula búskomor lett, s az istennek se akart másik munkahelyet keresni. Amíg ő dolgozott vagy vásárolt, ott ácsorgott a kapuban, s ennek mindig meg is lett az eredménye, elvégre a sarkon kocsmá volt. De ha ő otthon tartózkodott, könyörtelenül beparancsolta onnan, így hát inkább elcsavargott, ki tudja kiknek a nyakára járt potyázni. Hamarosan bekövetkezett, amittől ő mindig is tartott: kezdte elhordani, eladogatni, ami mozdítható volt a háznál. Emiatt verekedtek össze életükben először és utoljára. Gyula megláthatta rajta, hogy ezt az egyet tényleg nem tűri. Nem engedi meg, hogy Gyula elkótyavetyélje a keservesen megbőjtölt és a használatban hozzáöntött holmikat. Odalökdöste a ruhásszekrényhez, megmutatta neki, hogy ime, itt tartja a pénzt, inkább ezt dézsmálja, ebből lopkodjon, akkor mégis kisebb a kár. De ezt már azért Gyula is megsokallta: „Mi vagyok én?! Strici?! — és elment betanított munkásnak a cipőgyárba.

Bolond vagy, Etus, rakd ki a szűrét, többre mennél egyedül!” — hajtogatták pár napig az asszonyok. De mindig akadt valaki, aki hozzátette csitítólag: „Áá, rossz a rosszal, de rosszabb anélkül.” És ezzel el is volt intézve a dolog. De bezzeg, amikor — nem sokkal Gyula botránya után — elterjedt a híre, hogy valami miatt meggyült Csermák doktor baja a kerületi SZTK-val, s hogy kényszer-elvonókúrára fogják beutalni, mennyit rágódtak ezen az asszonyok! Hetekig másról sem volt szó. Hol ez, hol az hallott valami újabbat. A fodrásznál úgy tudták, hogy részegen molesztálta egyik nőbetegét. A tejcarnokban, hogy egy cukorbetegnek inzulin helyett valami mást adott be — persze, mert ittas volt —, és csak az a szerencséje neki is, meg a betegnek is, hogy még az utcán lett rosszul a szerencsétlen, különben rosszabbul is végződhetett volna... A nagyközértben, hogy külföldi gyógyszerekkel kereskedett, orgazdája a külföldet járó sportolóknak. Volt, aki úgy tudta, hogy rendszeresen dézsmálta a rendelő gyógyszerkészletét, volt, aki szavahihető embertől értesült arról, hogy díjszabása volt nála a táppénzes kiírásnak. De abban teljesen egybehangzóak voltak a vélemények, hogy szegény doktor néni, nem ezt érdemelte volna. „Mártír az az asszony. Hogy annak mit kellhet elviselni?! De nem mutatja. Nem is panaszkodik szegény.”

Ő szó nélkül hallgatta a sopánkodást. Figyelte, hogy mekkora tapintatos részvétellel és ha lehet, még nagyobb tisztelettel veszik körül a változatlanul makulátlan megjelenésű és moso-

lyú doktornét. De egyszer már nem bírta tovább, és belereccsent a doktor néni távozása után megüledett áhítatba: „Noná, hogy tűri! Végére is érdekli őt, hogy hogyan szerzi a pénzt az ura? Nincs is neki abba beleszólása. Csak örülhet, hogy talált egy jó bolondot, aki egy életen át kitarat egy ilyen... ilyen semmire való asszonyt. Gyereke nincs, nem vezet háztartást, nem ért semmihez — dísznek van csak. Akármit csinált is a Csermák doktor, egyet mondhatok: ilyen asszony mellett nem is csoda!”

Az asszonyok elszörnyedtek. Csak Bothné nem. „És a te urad, az vajon miért iszik?” — lökte oda nagy flegmával.

Ő megdermedt. Nem mintha nem tudott volna visszafelelesni — éles nyelvű nők között muszáj megtanulni ezt a mesterséget —, de sokkal mélyebben eltalálta őt Bothné fricskája, hogy beérhette volna egy jól hangzó replikával. Az igazság az, hogy egyszerűen letaglózta őt Bothné ezzel a mondattal. Mert abban a pillanatban végérvényesen megértette, hogy ezek a nők nem fogják fel, hogy ő mit akart mondani, és egyáltalán, hogy mit akar mondani, és úgy érezte, hogy hiszen maga se tudja, hogy tényleg: mit is akart az előbb mondani.

Pedig nyilvánvaló: valami olyat, hogy őt miért nem sajnálják ugyanúgy, ahogy a doktornét. Az ő sorsa felett miért nem mélnak el? Neki talán ez a sors jár, ő erre született? Miért nem tisztelik őt is azért, hogy nem panaszkodik? Hiszen ő ráadásul még agyon is dolgozza magát. És azok az éjszakák... De hát persze ilyet nem mond az ember.

Az asszony, ahogy így végigmondta, amit annak idején elmulasztott, hirtelen elbizonytalanodik. Nem, nem ezt akarta volna mondani. Mégiscsak jól érezte akkor, igaza volt, hogy hallgatott. Ugyanis nem részvétre volt szüksége. Ha az kellett volna neki, tudta volna úgy forgatni a szót, hogy fél perc múlva a nyakában böngött volna az összes asszony. Csakhogy ezzel nem ment volna semmire. Valami fontosabbra pályázott. De mire?

Tehát hallgatott, és segélykérően pillantott Hentzel néniire — őt szerette legjobban az udvarból. Na, jól megválasztotta, kire számítson! Hentzel néni személyes sértésként fogadta a doktor néni tekintélyén esett csorbát. „Nézzék csak! Milyen jó prókátort fogadott a doktor úr magának!” — meredt rá hidegen, hátra dőlve. Ő azonnal felfogta, hogy ebben a mondatban súlyos gyanúsítás rejlik, tudniillik hogy ő netán összeszúrta a levét Csermák doktorral, s erre már mégiscsak meg kellett volna felelni, de mielőtt kinyithatta volna a száját, Hentzel néni csak a szemével, keményen tartott feje moccanása nélkül a kapu felé intett: „Farkast emlegetünk!” Gyula jött meg — mint mindig: részegen.

Ő felállt, szótlánul átment az udvaron, halkan nyitotta-csukta az ajtót. Gyula nem volt igazán részeg, de ennek se lehetett örülni, mert azt jelentette, hogy fejfájósan, sértődötten, harapós kedvben ébred majd. Odatette a gázra a főzeléket, a zsíros serpenyőt, ezalatt kihallotta a fürdőszobából a vizelés erős sustorgását. „Mint a folyó csap” — gondolta undorral. Kitalálta aztán az asztalra az ételt, kiszedegette a zsírból a fasírtot, és akkor hirtelen úgy látta meg Gyulát, mintha sose látta volna. Egy olyan személynek a szemével látta, aki csak úgy betévedt volna hozzájuk az utcáról, és látna egy kissé már kappanhájas, puffatag arcú, vastag nyakú, mégis tulajdonképpen jó kiállítású férfit. „Nagy lapaj, és erősen kikezdte már az ital, de csúnyának nem csúnya” — állapította meg valami meghökkentő tárgyilagossággal. A lakást is felmérte ezzel a szemmel. „Milyen kopott! Érdekes, még tisztának sem tűnik fel. Pedig tisztának aztán tiszta.” De ezt sajnálkozás nélkül vette tudomásul. Látta önmagát is ebben a lakásban, e mellett a fekete férfi mellett — Gyuszika valahol kujtorgott, de érzékelte az ő meglétét is —, és mintha a tizenkét éve tartó álomból felébredt volna, rájött, hogy az a személy, akinek az idegenkedő szemével látja mindezt, nem más, mint a tizenkét év előtti lány, aki ő volt, s akinek nem tartották meg rendszeren az esküvőjét.

Gyula akkor már aludt az ablak alatti diványon. Őt végtelen gyengeség fogta el, mintha kikapcsolták volna az erőt belőle, ahogy az áramot szokás. Rádőlt az ágyra, nem érdekelte, hogy széttúrja a nagy gonddal téglaförmára paskolt párnákat, dunyhákat a vékony ágytakaró

alatt, pedig máskor milyen árgus szemmel őrizte egész nap, nehogy Gyuszika beletenyereljen vagy beleejtse a labdát. Az esze a délutáni beszélgetésen járt, kint az udvaron, felmerültek előtte az elhült, méltatlankodó arcok, és lassan sísteregni kezdett benne a gyűlölet.

Behallatszott az udvarról Kurucz úr hangja: „Mama, megint csöppög a pincében a csap, hát hogy a nyavalyába csinálta meg az a szarházi?!” Őneki addigra már az egész teste elzsibbadt, éppen mintha leitta volna magát, hullámozott benne a gyűlölet és a keserűség, de valami furcsa lágsággal hullámozott, kimondottan ringatta, mint egy puhán kibélelt csónak. És ez nagyon jó volt. És akkor ebben a kéjes zsihbadságban, ki tudja, hogyan, egyszer csak egy ötlet szüremlett a tudatába. Elgondolta, hogy éjszaka majd lemegy a pincébe, és kinyitja azt az elromlott csapot. A téli tüzelőt a lakók már mind lehordták a pincerekeszekbe, egyedül csak ő nem bírta megrendelni, még nem heverték ki Gyula állatalanságát. Elképzelte, amint talpig mocskosan hordja fel és le az egész ház az elázott fát, brikettet, szénport. Beleszédült a boldog bosszúvágyba, és talán soha nem érezte még magát olyan jól, annyira az élet kegyeltjének, s talán soha semmi nem zsongta körül akkora gyengédséggel, mint éppen ez a bosszúvágy és a felismerés, hogy lám, nem egészen fegyvertelen, elégtételt tud venni magáért. Szerencsére ez a képzelgés annyira kielégítette, hogy aztán persze nem eresztette rá a pincére a vizet. Egyáltalán, nagyon furcsa állapotba került ő akkor. Olyan ötlete is támadt, amit végképpen nem lehet megérteni. Azok után, ahogy ők a férjével éltek... Elég hajmeresztő, de amint ott hevert, egykét lépésre a díványtól, amelyen Gyula szokás szerint szétvetett lábbal, hanyatt terülve feküdt, s mert még ültében elnyomta az álmot, és még arra se volt ereje, hogy a lábát felhúzza a díványra, széttárult térde között túlságosan is odalátott a sliccére, egyszercsak megképződött benne a kívánság, hogy kigombolja Gyula nadrágját, és... — hát legalább önmaga előtt ne szégyellje, ennyi idő után, vén fejjel — és hogy igenis megcsókoljon ott egy férfit. De hát ez... Pont ez, amit még a legvérmesebb nők is a gyárban úgy emlegettek csak, mint a legvégső pontját a kurvaságnak! Soha eszébe se jutott, hogy hozzányúljon Gyula sliccéhez. Azahogy jó néhányszor előfordult, hogy neki kellett még levetkőztetni is, mert eszméletlenül itta magát, de hát az egész más. Hogy azonban úgy nyúljon Gyulához, mint egy férjhez... — képtelenség! Nem nyúlt hozzá akkor se, persze. Ahhoz túlságosan ismerte a valóságot. Már ha arra gondolt, hogy milyen képet vágna hozzá Gyula, röhögnie kellett. Aztán meg jól tudta, hogy ha ital van benne, Gyula akkor se tud mit kezdeni magával, ha éppen rajta van a bolondóra, és nagyon szeretne. Sőt, nem is biztos, hogy felébredne.

Le se lehetne tagadni, hogy ennek a délutánnak nagy szerepe volt az ő eszelős, türelmetlen vágyában, hogy abból a házból minél előbb elköltözzenek. Senkire, semmire nem akart tekintettel lenni, és csak akkor nyugodott meg, amikor már ott laktak a Tiszánál, ahol azóta is, a gyártelepen. Az új helyen Gyula is mintha magához tért volna, azóta csak ritkán vadul bele az ivásba, ott született jó kislánykájuk, Ágneske, és az egész élet rendben lezajlott. Reggelek, esték, vasárnapok, néha egy-egy nyaralás. Bizony, igencsak meglehet, hogy nem lett volna szabad elmenni innen. Talán hiba volt elbújni a Tiszánál. Valószínű, hogy mégiscsak rá kellett volna akkor engedni a pincére a vizet. Vagy valami mást csinálni, amiben megmutatkozott volna a sérelme és a kétségbeesettsége.

Az asszony felforrósodik, öntudatlanul tördeli az ölében a kezét. Már rég fel se merül benne, hogy nézik-e az utasok vagy se. Rémület ül ki az arcára.

Ugyan, dehogy! Őrütség lett volna, teljes örület. Egészen benne voltak már az őszben, s ráadásul néhány nap múlva következett ötvenhat, hova mentek volna az ágyúzás elől, ha vizes a pince?!

Megszokott, világos, értelmes belső hangjára kíméletlenül ráfelel egy sötét hang: hát akkor a vizes pincében lapítottak volna! Úgy kellett volna ennek a szolgálalkú népségnek! Sőt, egyenesen megérdemelték volna a félelmen felül még a nyirkos mocskot is! Nyomorult szolgálkú népség! Ha képesek voltak bálványozni egy porcelánbábut! Ha ennyire imponált nekik az úri

ekintélyből még ez a silány látszat is! Ha nem volt elég nekik, amennyire megalázta őket a mindennapi szükség, hanem még választottak is maguknak valakit, aki előtt önként megalázkodhattak!

Az asszony hirtelen lecsillapszik. Nem, ez nem így van — gondolja. Inkább arra volt igé-nyük, hogy higessék: nemcsak olyan csenevész, értelmetlen életek vannak, mint az övék. Van-ak jobb minőségű, magasabb rendű életek is. Ezt a doktornéba belelátni, bizony, siralmas ostobaság volt, de hát választották volna ki őt, a melles-faros Etust, a kapualjból nyiló lakás-berlőjét? Miből kellett volna tudniuk, hogy ő többre szánta magát, és talán többre is lett volna érdemes? Bizony, ez fáj olyan tűrhetetlenül. Hogy nem taksálták többre, mint amennyi neglátszott belőle. Hogy nem furcsállták az életét.

Vagy azt kellett volna mégis megtenni, amit Gyulával kapcsolatban gondolt? S amennyi-ven nem képes a vágyának megfelelni, egyszerűen kihajítani?! Keresni kellett volna a szerel-net! Micsoda szégyen, hogy egy *olyan* asszonymak, amilyen ő volt fiatal korában, csak az ju-ott, hogy Kurucz úr piszkálja fel az érzékeit az idétlen vicceivel, na meg Both bácsi fehér lá-nya! Mert hiszen ezek igenis hatással voltak rá, ma már be lehet vallani. Hogyan tűrhette ezt a ermészet, ha már egyszer őt megalkotta szépnek és telivérnek, hogy ennyi jusson neki a szere-emből?

Vált volna el? De hát mit ért volna vele? Akkor már fáradt volt. Elfáradt abba az életbe, mit nem kívánt, s amiben voltaképpen nem is vett részt. Ha elkergeti Gyulát, vajon nem épp-ty kiült volna az udvarra az asszonyok közé? Vagy talán tudott volna venni új bútort, másik uhát, amiben netán még randevúra is el lehet menni? És ki a fenével randevűzött volna? Nem-esten töltötte a lánykorát, barátnöje se volt, azt se tudta, hova lehetne eljárni. Meg aztán, ha-lyárt volna: „Hiába, bűvérű asszony, nem képes az itthon megülni. Csak az a szegény yerek...” — szinte hallja, s persze Hentzel néni hangján hallja, ahogy az udvar közössége vé-ekedett volna az ő „jobb minőségű” életéről.

Az asszony nem emlékszik, hogy akkoriban ezekről a dolgokról, eshetőségekről egyszer-egondolkozott volna. Ilyen rendezetten semmi esetre sem. Csak pánikba esett és elmenekült- házból. Sajnos, nagyon úgy néz ki — állapítja meg —, hogy éppen ezek elől az esélyek elő- menekült el. Pedig olyan volt az a délután, mint amilyennek a vallásban az angyali üdvözetet- épzeli az ember, vagy a szentek megjelenését földi emberek előtt. Hiszen ő is úgy érezte, hogy- ejött valaki a lakásába. És még azt sem állíthatja, hogy nem értette meg a jelenést. Mert pon-osan megértette. És aztán gyáván megpucolt a helyszínről. Mára pedig a helyszín is eltűnt. Most fáj, hogy már a ház sincs meg. Hülyeség! Ha fáj valami, legalább fájjon az igazság! De-át mit ér ma már az igazság? Elmúlt az élet.

Az autóbusz felbontott utcákat kerület, kiszámíthatatlanul kanyarog szűk terelőuta-on, az asszony bosszankodik, mert látja, hogy jócskán gyalogolhat, míg az ideiglenes végál-omásról kikeveredik a körútra. „Nem valók már nekem ilyen kalandok” — gondolja fanya-ul, de azért egy csöpp enyhülettel élvezi saját maliciáját. Valamit majd innia is kell; nagyon- nagszomjazott.

A hátsó peronon két kamaszfiú rajcsúrozik, iparitanuló-formák. Kettőjüké a peron, a- usz szinte kiürült. A hátsó ablakot teljesen beverte a sár, nem látni át rajta. A terelőutak go-omba zökkenőinél jócskán eltúlozzák a peron rázkódását. Egész testüket átengedik a zötyö-ésnek, dőlnek jobbra-balra, egymásnak, hátratántorodnak, rábuknak az elválasztó korlátra- s lógnak rajta, mintha fennakadtak volna, görcsösen kapkodnak és gebeszkednek a fogan-nyúk után, csimpaszkodnak, mint akiket elért a végveszély, és mindeközben érdes, fiatal han-on üvöltik: „Kapitáány! Hánykódik a tengeer!”

A vadszeder útján

AUGUSZTUS A TISZÁN

Gyerekkoromból előhívott fényképek készítetnek: mondanám el élményeimet a Tiszáról, s szüleim városáról — Csongrádról. Mit mondhatnék el, amit a kép megmutatni nem tud? Mit mutasson meg a kép, amit szavakba foglalni nem lehet? A Tisza és a Körös hullámainak izommutogató birkózását a város alatt? A nyárfáról írni: a folyó őrtállóiról, fák között talán ők a sorkatonák. A fűzfák lombjának sátráról írni: nagy hajú lányokról. Vagy a megcsonkolt fűzfáról írni, a Tízezer nap című filmben e vidéken teszik a csonkolt fűzfák csonka vállaira kerékpárjukat a parasztok.

Tizennyolc elmúlt tiszai évem tapasztalatát hadd fogjam egybe: nekem az augusztusi Tisza a legszebb. Mikor a folyó a legsoványabb. Körötte az élet meg mikor a legáradóbb. Ezen a csontsovány folyón egy kis hajóval utazzunk végig képzeletben. Erdei Ferenc Város és vidékéről könyvében így ír le egy ilyen utazást: „1964 augusztusában egy kis tanyahajóval Tiszalóktól Szegedig ereszkedtünk le a Tiszán. Ennek a hajóútnak egyértelmű eredménye, hogy a csongrádi Körös-toroki strandnak íteltük a pálmát az összes tiszai partfürdők közül. Sok szép színnuszkanyarja van a Tiszának, s a hajlás domború görbületénél — ahol lapos a part és lerakódik a főveny — sok helyen van barátságosan enyhe lejtésű, homokos part, más helyen is övezik ezt szép ártéri fák, de ezek között a csongrádi a legszebb.” Én nem mondom, hogy „legszebb”, elég az is — annak éle nem fordulhat senki ellen —, hogy nagyon szép.

Aki a Tisza partján nőtt fel, annak a folyó emberi. Annak az őszi-tavaszi folyó zöldruhás férfi. Annak az augusztusi folyó félmeztelen, napbarnította kamasz.

Érdemes emlékezni arra az áradásra is, az 1970-esre, amikor a kíváncsi folyó a medréből kinézett, tekintetét megjáratta az ártér fái között, s bokrai fölött. Ezt különben minden évben megteszi. Ilyenkor a csongrádi pontonhid összeroppan. Csónak és komp lép a helyére, úgy mondják az emberek: gáttól gátig járunk. Gáttól gátig jár a víz is, de medrében és árterében általában megfér. De 1970-ben zsiráfnyakát a töltés legtetejéig nyújtogatta. A folyópart házak udvarára, kertjére befutott a talajvíz, s a Tiszát se a töltés fékezte csak, hanem má azon fölül is, a homokkal megtöltött zsákok. Emlékszem, az árvíz elvonulta után e zsákok félig elrothadt sáros darabjait — ahogy a védőfalat bontottuk — győzelmi lobogóként lengettük.

Sokáig fogva tartott a Tisza, de ahogyan a Tízezer nap hőse is, végül én is láthattam: Tengert. Tengerjárta barátom azt mondta: nézzem a víz mélykék színét, mert az a Tenger; ha lehet, kóstoljam meg ott a kagylót, hisz a kagyló íze, a tenger teljes íze. Mit mondjak neked most az augusztusi Tiszáról válaszul?

Talán azt, hogy lapos kavicsot fogjon, s dobja a vízre, a kavics majd újra és újra fölpatlan, nyolcszor-tízszer is megugrik. Játszótársa a folyó. Talán azt mondjam: ahogy Nagy László Menyegző-beli párja bemutatkozik a tengernek, minden új szerelem megnézi páros arcát nálunk is a víz tükrében. Lehet, pogány oltár az. S mondjam, hogy az augusztusi szerelme sek a víz hullámain keresztül ölelik meg először egymást. Mondjam, hogy itt az íz és a szín: vadszeder íze, színe. Egy-egy kölyökcsapat reggeltől estig elmászkál a vadszeder sötétkék útján. „Hol voltál?” „Szedrezní.” Indiánok ők, a szeder vérével telifestik, indián díszekkel teli mintázzák a bőrüket. Mondjam, hogy az eszmélő Tisza augusztusi vizében nem kell úszni, hanem csak csónakként bele kell merülni. Feküdj rá a vízre, lebegj, sodródj, szikráztasson a Nap. Mondjam, hogy a Tisza partjára terített homokszőnyeg csak látszatra szőnyeg. Inkább valam homokpaplan. S hogy azzal a forró homokkal lábunk hegyétől fejünk búbjáig betakarozunk

ba a homokba belebújunk, fogunk között is megropogtatjuk, megízleljük. Egy gyerek úgy tarap bele ebbe a homokba, ahogy a felnőtt egy almába.

S hogy az ember beszél minderről? Semmi ez ahhoz képest, hogy a nyárfák is összeszesúgnak fölöttünk. Hogy két kezed közé fogsz egy lapos követ? Semmi az ahhoz képest, hogy a táj két keze között — szikrázó ég és forró homok között — tart bennünket. Össze is oppanthatna, mégse roppant. Mindössze megtart.

A FESTŐ HALÁLA ÉS SZÜLETÉSE TÓTH MENYHÉRT)

Egy évvel ezelőtt temettük. Szikrázó, fémes és fényes hidegben, kemény télben. Tóth Menyhért emlékére és tiszteletére fehérbe öltözött — ahogy festményein is — a táj: hó hullott, bokáig érő hó borított mindent, a behavazott, jéggé fagyott téli táj fölött terepszemlét tartott, csitította a Nap. Jégvirág nyilott, világunk jelképes virága.

Mintha szűkebb családuknak tagját temettük volna, úgy temettük. Kevesen voltunk, mérték tartó, visszafogott volt a búcsúbeszéd, szerettei, a miskei és Kalocsa környéki parasztasszonyok, férfiak gyászolták őszintén és fájdalommal, szám szerint is: ők voltak az a gyülekezet, akik körbeállják, vállukon úsztatják a koporsót. Voltak olyanok is, úgy éreztem, de előbb Nagy László temetésén is úgy éreztem, előbb Németh László temetésén is úgy éreztem, voltak olyanok is, akik azért álltak szorosan a halott mellé, mert őrizték: arra vigyáztak, nehogy föl-ámadjon.

A számon fogalmazódni kezdtek a kérdések: hol van e szűkebb család mellől a nagyobb család, az ország? Aki legalább ezen eszméltető pillanatban ráeszmélne arra, mit és kit veszített. Hol a nagyközönség, ha sznob, hát legyen sznob, azt sem bánom, de hol van, hogy szeretetét szemérmesen, mint a szerelmesek, vagy harsogón, mint a drukkerok, e pillanatban megvallja? Hol az izgága művészettörténészek, akik legalább e pillanattól illő mércével kezdik nézni? Nem centiméterre, nem dekagrammra ezt az óriás akácfát. Akik illesztgetni kezdik most azokat a szavakat, melyeknek rendje megfogalmazza a mondatot, az ítélkezést, mely szerint Tóth Menyhért olyan elszánású, de olyan rendű s rangú alkotója is festészetünknek, képzőművészetünknek, mint regényirodalmunknak, közírástunknak Veres Péter, mint költészetünknek, esszéírástunknak az élő Illyés. Ki sajnálja az elmulasztott, föl nem ismert vagy neg nem mondott szöveget: nemzedéktársak, a nagyobb szabadságban együttthaladhat-ak volna — hirtelenjében számvetést készítek — vagy negyven éven keresztül? Az elmulasztott lehetőségekre nem magyarázat, de a hirtelen számvetéshez, leltárkészítéshez hozzátartozik az is: hogy negyven éven keresztül Tóth Menyhértet többen ismerték bicebóca szobafestőnek, mint egyetemes jelentőségű művésznek, festőnek.

A feketébe és fehérbe öltözött gyülekezetben továbbfogalmazom a kérdéseket, a számonra egyik legfájóbbat épp: hogy hol a csitri festőlányok és suhancok, főiskolás fiúk e koporsó mellől, az életmű mellől? Akár vállalják, akár tagadják, hol van kezüknek az a felismerése, hogy olyan időben és időpontban nyúlnak a tupírozott ecsethez, amidőn azt már valaki más letette vagy elejtette? Hol ennek a megsejtésnek a fellengzőssége és hasznosan: a felelőssége?

Állok a szikrázó, fémes és fényes hidegben, kemény télben. Tóth Menyhért emlékére és tiszteletére fehérbe öltözött a táj: hó hullott, bokáig érő hó borított be mindent, a behavazott téli táj fölött, ha alant járt is, terepszemlét tartott a Nap. Talán legfiatalabb a gyászolók között, nekem kellene odamennem ismerőseimhez és halkán köszönteni őket, de nem tudok nozdulni. Ők jönnek oda hozzám, köszönnek, nem tudok visszaköszönni. A nagy hidegben odafagyott cipőm a földhöz, fölkívazott a hideg a lábamon, a csontjaimon, föl a nyelvemig, föl a hajam tövéig, át vagyok fagyva teljesen.

Szemem akkor csodát lát, varázslatot. El is mondom itt, jól értsétek. Szétnéztem még ak-

kor, talpamtól a hajam tövéig átfagyva, a gyászolók gyülekezetében, s láttam, hogy ott van velünk, a megsebzett föld fölött közöttünk a festő, Tóth Menyhért. Ő az, nem lehet más, ha messziről is: feje tartásáról is megismerem, fejét kicsit balra hajtja és előrejejt. Akik szorosan melléállva őrizték, ne féljenek, hiszen jól vigyáztak: föl nem támadt. Ami történt, előbb megtörtént, s nem történet ez, de történelem. Tóth Menyhért, aki látszatra oly törekeny volt s oly halandó, még éltében, művészetében újjászületett, de akkor már — mily elképesztő — halhatatlannak.

(1981. január)

A MÓRICZ-TÖLGYFA

Nemrég ünnepre készülődött Hetényegyháza. Emlékoszloppal jelölte meg azt a dombot, amely Móricz Zsigmond hajdani, picinyke földjéhez tartozott, s az emberek védelmébe ajánlott egy óriási tölgyfát, amely a hajdani tölgyesből hírneműnek megmaradt. Az ünnepségeken nekem is beszélni kellett volna. Lelkiismeretem parancsára. Megjelöltem előzetesen mondanandó tárgyat is, amit a Móricz-centenáriumon legfontosabbnak ítélt: Móricz öröksége a mai magyar irodalomban. Pontosíthatom is utólag a címet, írónk örökségének kérdése és kérdőjelessége a mai magyar irodalomban — hangozhatna a kissé ünneprontó cím. Az utolsó pillanatban egy tavaly térről ittfeledett, vagy már a jövő teleket előlegező influenza ágyba rendelt. Ellentmondva szigorúan a szólnikészülés előző, belső parancsának. De a jegyzetek akorra elkészültek, s a szándék sem romlott meg bennem, amely az üzenetet most előhívja.

Álljunk meg azonban egy lélegzetvételnyire Móricz újonnan megjelölt tölgyfájánál. Nézzük meg, illik-e hozzá, idézi-e, jelképezi-e? Pesti éveim emlékei közül hadd idézzek egyet. Ismerősöm javasolta: az éjszakába hajló kávéházi beszélgetésből szökjünk meg s járjuk be az éjszakai Margitszigetet. A szigeten aztán a váratlan, hirtelen nyári zápor bekergetett bennünket egy tölgyfaóriás lombsátra alá. A lombzata olyan dús volt — idéződik emlékezetembe —, hogy a zápor egyetlen csöppjét sem engedte át; csak azt láttuk, ahogy a hatalmas ívű villámlások átvilágítják, átröntgenezik ágazatát, bordázatát. A fa törzsének körfogata is lenyűgöző volt. Ha körbekerüljük, láthattuk volna, hogy a túloldalán szerelmespárok üldögélnek, nevetgélnek, de nem mozdultunk el körívének egy pontjától s így az egymásnak élő szerelmeseik rejtve maradtak előlünk. A szigeti tölgyfa lenyűgöző méreteivel most megjelent Alföldünkön is. Lombsátrát fejünk fölé kifeszítette; hogy tűnődőn tövébe ülünk: kínálja magamagát. Ahogy hallom, ezt a homoki tölgyet a kegyelet őrizte meg. Az erdőket kivágták, a fákat megtizedelték, mint a vesztesek katonáit. De erre a tölgyre nem volt kéz, amely rámutatni mert volna. Hozzátapadt talán valami legenda, hogy ez Móricz kedves fája volt? — alig hiszem. Valószínűbb, hogy nem a legenda védte meg. Roppant méreteivel megvédte önmagát. A kétkezi emberek szemében mi lehet szebb, mint egy önmagát kiteljesítő, tökéletes arányú fa. Ha utasítást kaptak volna — vagy kaptak is — rá, hogy kivágják, maguknak mégis álljt parancsoltak. Helyette bölcsen megtették szemléletük egyik sarkalatos pontjának, tájékozódásuk egyik központjának. Lehetett azt mondani: a tölgyfától kilométernyi távolságra, a fától keletre, nyugatra, s ezek az egyezményes jelzések összefoghatták, irányíthatták a kerge képzetet. Ahogy egy falu, egy község nincs meg földrajzi értelemben vett tájékozódási pontok nélkül, magaslati pontok nélkül, ugyanúgy egy közösség sincs meg szellemi értelemben vett tájékozódási pontok, magaslati pontok nélkül. Ezek irányítják a vándorlót, a kusza képzeletet. A bárbar záporok, éjféli villámlások idején ezek a fák feszítenek fejünk fölé sátrat. Tetszik nekem, ezeket végiggondolva, a Móricz-tölgy megjelölése, jellemzőnek, jelképi erejűnek érzem. Még abban az értelemben is: a Móricz-életművet is, ahogy a fát, nem kell hogy legendák, törvények védjék meg — megvédi végül roppant méreteivel önmagát.

S most nézzük Móricz írói örökségének kérdését. Nézzük: a tájékozódás biztos pontjához biztonsággal mérjük-e magukat az új és új nemzedékek? Móricz utólete fényesen indult.

A Kelet Népe egyik jelmondatát: „Hazugságot ne taníts! Igazságot el ne hallgass!” az írók Móricz utáni fiataljainak egész nemzedéke írta zászlajára. A szociális igazságok, s nemzeti igazságok fogalmazódtak, lírában, prózában; Illyés tollán, Veres Péterén, Szabó Pálén, Németh Lászlóén. Ki az esszét, a dolgainkról-közösségünkről való gondolkodás műfaját munkálta ki, mint Németh László; ki a líra új esélyét, új hangzását kereste kitartón, mint Sinka István; ki a líra csillogását a próza szövetében, mint Tamási Áron; ki a pontosan dokumentált életek esélyét kutatta, úgy mondhatnánk a szociográfiai leírás osztályharcát harcolta, mint Veres Péter. Nem maradt a móriczi munka folytatás nélkül. S nem a felszabadulás utáni nagy lélegzetvételkor sem, amikor a szelek csattogtatták még a fényes lobogókat. A prózában Sarkadi Imre, Kamondy László, Szabó István, Sánta Ferenc, Sütő András és a többiek munkássága jelezte a műfaj megújulását, frissültségét. A lírában Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István, Simon István, Váci Mihály emelte a fejét. A szegénység egyenesítette derekát; Nagy László versei teremtették a kökemény erkölcsöt, etikát; Juhász Ferenc verseiben pedig eposzi hatalmak lettek a kicsi kőművesek és özvegyülő anyák, mert előbb eposzi hatalmak az istenek, királyok, hadvezérek voltak. Bár lehet, Móricz biztatna, tovább, még nagyobb lélegzetet fiúk, ne csak aprózzgasson a tüdő, hanem munkája, verse által akkorát lélegezzen a költő, hogy tüdeje majd belerepedjen. Lehetősége, levegővétele legvégső határait, legnagyobb méreteit keresse.

A kiüresedés, gyökértelenedés pillanatára inkább a prózában éreztem rá először valamikor a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején. József Attila csodálatos pontossággal mondja el a megfáradtságot, nem a testit, a szellemi értelemben is vehető, épp Megfáradt ember című versében: „harmattá vált bennem a gond és teher: / se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér, / csak megfáradt ember, aki itt hever.” a kötöttségektől és kötelezettségektől való föloldozottságot és oldottságot ennél pontosabban leírni talán nem is lehet. De a művész — alapállását tekintve — nem lehet ilyen „se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér” ember. Erre a mostani, móriczi pillanatot figyelmeztessen bennünket, nehogy épp az új nemzedékek kezén, közén üresedjen, finomodjon „harmattá” a hajdani, örökölhető és örökérvényűnek tetsző „gond és teher”!

Ideilleszthető, nagyon fontos gondolat Lukács Györgyé: „Nem lehet az emberiséget kizárólagos, metaforikus ellentétbe állítani az emberi vonatkozások konkrét formáival, mindekelőtt az osztállyal és a nemzettel... az emberiségnek ezek a konkrét kötöttségei és kötelezettségei mérhetetlenül nagy hatást gyakorolnak minden egyes személyiség mikéntjére... akik ezt elhanyagolhatónak fogják fel, azok magáról az emberről is kétségtelenül egy sápadt, elvont, vértelen koncepciót alakítanak ki.” Ez a sápadt, elvont, vértelen ember, a lírának is, a prózának is újkori hőse lett.

Az irodalom dolga sokrétű. Kell ma is a feltámadó, bujtogató móriczi Szem. A Roknok, az Úri muri, A fáklya, Az isten háta mögött, a Hét krajcár szemléletének radikalizmusával ma is kell, hogy az író átvilágítson a jelen létezés kódén. A Hét krajcár üzenete az volt: megmutatni, hogyan élnek ott, ahol a hetedik krajcár hiányzik. „Az emberi vonatkozások konkrét formáival” való számvetéshez máig hozzátartozó az író szociális érzékenysége, társadalmi érzékenysége. Minden olyan helyzet iránti felelősségtudata, ahol a bárminemű hetedik krajcár hiányzik. A gondok máig hatóak, nem lehet olyan történelmi évszám, amely, mint a penge, kihalásana minden gondot a társadalom szövetéből. Itt adóunk az irodalom.

A szociális érzékenység egyik fokmérője a közösség iránti felelősség kérdése. Társadalmunk közösségi társadalom; kis- és nagyközösségeinek gondjai, válságai tehát segítségért kiáltanak. Ha a közösségi gondolkodás válságba jut újra és újra, ha erkölcsi gátak nélkül árad az individualizmus folyama újra és újra, akkor az irodalomnak mindig lenne új feladata. Itt is adóunk.

Vonatkozásaink konkrét formája a nemzet is. Ady azt mondta: a magyarság szükség és érték az emberiség, és az emberiség csillagokhoz vezető útja számára. Szükség és érték voltát nem kellene újra és újra megmutatni, védeni hát?! Az új irodalom itt is adóunk.

Móricz megmutatta az érdekek összefonódásának, a kontraszelekciónak, a feudálkapitalista korrupciónak a világát. Ma a nyelvész azt mondja: annyi szinonimánk van a korrupciónak, mint az eszkimónak arra a legfontosabb szavára, hogy „hó” vagy „hal”. A szociológus figyelmeztet, ez újólag rossz jel, az érdekek torz összefonódásának továbbélését mutatja. Irodalmunk figyel-e rá? Itt is adósunk.

Szólt már a móríci irodalom arról, hogy a létezés rákfenéje a dzsentrizmus, a dzsentroidizmus. Félf feudális emberi viszonylatok zavarják a legutóbbi időkig az új formák kiteljesedését. Az életmód kérdésének, egy-egy torzulásának ábrázolása megkerülhető-e ilyen helyzetben? Itt is adósunk az irodalom. Ezekkel számolván nem lenne „megfáradt”, nem lenne „sápadt és vértelen”, nem lenne „gyökértelen” az íráskor hőse —, de az íráskor alkotója maga sem.

Nem hiszem el, hogy ezt a fogalmunkat: realizmus „ragozni”, fokozni lehetne. Realista, realistább, legrealistább? Realizmus csak egyetlen van, egyértelmű módszer, a több évszázados. Módszerének lényege pedig az: idézzük újra: „Hazugságot ne taníts! Igazságot el ne hallgass!” A realizmus: a tények hiteles bemutatása. Vagyis: elemzés alá venni a jelen valóságát, föltárni és kifejezni. Erre a líra, a próza eszközei egyaránt alkalmasak. Akár az orvos eszközei. Ő is évszázadok óta realista! Föltárja a betegséget, és gyógyítja, ha tudja.

De vissza tölgyfánkhoz, tartogat még legalább egy jelképet. Ha átnézhetnénk a tölgy homokos talaján, ha láthatnánk a fa gyökereit, érdekes megfigyelést tehetnénk. A föld szintjéhez, a szimmetriatengelyhez viszonyítva a fa lombozata és gyökérzete szimmetrikus. Amilyen rajzolatot írnak le a gyökerek, olyan az ágak rajzolata is. Amilyen mélyre fűrődnek, hatolnak egy tölgy hajszálgyökerei, csak olyan magasba lendül lombkoronája. Ilyen a fa. De ilyen a személyiség is. Gyökerei nélkül annak sincs koronája. S nem retten el akkor a törzstől se a balta, se az átmeneti szél.

(1979. július 8.)

A PANNÓNIABAN NŐTT MANDULAFÁRÓL

Teríti a karácsonyi asztalt anyám, bár álmomban kisiklottak a vonatok, többől kicsavarodtak a fák, hazaindulok mégis. Karácsony szombatján délben terítsd meg az asztalt, mint régen. Fehér abroszt tegyél, abroszodra fokhagymát, sót, almát, szőlőt. Szőlőt: ki ültethette, a tőkáját ki nevelhette, s miért?

Verebek leszünk valahányan, csipegettünk ételeidből. Csonka a család, három szájjal kelene ennem, azok helyett is, akik nincsenek itt. Három szájjal eszek tehát, három szájjal szólok, mint a szörnyek. Csipegettünk az étkeidből, ebédedet megettük: krumplilevest, mákos-tésztát, ahogy illik. Krumplileves, mákos-tészta mézzel, jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Az ebéd morzsáit otthagyjuk majd az asztalon, a földi és égi madarak ne éhezzenek. Pírosak kell legyünk, mint az alma; bőségesek, mint a mák; édesek, mint a méz. Jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Behavazottan áll a faszorotthon a kertben: diófa, mandula, mogyoró. A két diófát nagyanyám ültette, a mogyoró bokrait anyám, a mandulákat én. Én utólag, mert buzgalmukat látva elszégyelltem magam. S lázas is voltam, lázas: hogy én is ültetek. Nézd, megfogta a kis diófa, fogadott s lepott meg ötletével nemrégén nagyanyám. Nem is gondoltam, hogy megtörve, elgyötörve, öregségében a suhancokkal: fiatal fákkal társalog. Elmúlt már hetvenéves, inkább a nyolcvanhoz közelít. Valahol eldugottan találhatott egy magról kelt diót s hazahozta a kertbe, most az átültetés sikerének örül. Én pedig begubózom s azon tűnődöm: milyen elvek szerint is élhet ez az öregasszony, a nagyanyám, minő lélekkel? E tette szerint magánakvaló s önző nem lehet, hiszen tudhatja, tudnia kell: ez a fa neki teremni nem fog. Honnan lehetséges az erő, az óriás erő, hogy ez a tudat el nem keseríti? Neki se fog teremni, ki tudja, hová sodor a

szél: nekünk se fog teremni, csak egyszerűen teremni fog. Látom, irigylem és el is lesem: ez öröméhez elég. Jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Én pedig már régtől mogyorót szeretnék, mondja erre anyám. Jól van, majd valamely faiskolából hozok mogyorót, felelem én. S járom a faiskolákat. Mogyoró van-e? Nincs. Mogyoró van-e? Nincs. Barátainnak üzenem, hogy mogyorót s mandulát szeretnék, egy este be is csönget s csörtet hozzánk egyikük, színházi rendező, a hóna alatt két mogyoróbokorral. Meghozta, álló napig utazott vele, buszra szállt, s vonatra, míg ideért. Mogyoróbokorral a hónod alatt, csodáltak vagy csodálkoztak az emberek? — kérdezem. Természetesnek vették — feleli. Kérdezték, ugye: milyen fa, milyen bokor? Nem, nem kérdezték. Csak sorra szólítottak meg az emberek, soha még ennyi ismeretlen ismerősöm. Meglátták a mogyoró erős bokrait s elmondták: van az ő kertjükben is. Tanácsot adtak, hogyan ültessem, hogyan kell metszeni. Jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Hazavittem anyámnak s ő elültette, hogy teremjen. Alig hiszem, hogy arra gondolt: teremjen neki, nekünk. S mert ültetett, természet, nem csupán fogyasztott, túltett ősein. Felütöm a mogyoró szakkönyvét, a mogyorótermesztés stilsztikáját, ott olvasom: „a magyarság a mogyoróval már az őshazában találkozott”. Itt kicsit megállok, hisz oly ünnepi a kép: az őshaza díszletei között, jó napot kívánok, a magyarság a mogyoróval épp találkozik. S tovább: „az alma, körte, kökény, szőlő, som gyümölcsnevekkel, a gyümölcs szóval együtt vették át őseink az ugyancsak bolgár—török eredetű szót, a mogyoró szót is. Noha a magyarságnak már az őshazában külön szava volt e gyümölcs jelölésére, a mogyorót fogyasztotta is, de nem termesztette. A gyümölcsök többségét gyűjtötte a természetből.”

Most új törvényt tanulok. Nagyanyámtól, anyámtól, akik — ez is a mogyorótermesztés nyelvtörténetéhez és stilsztikájához tartozik — nem a természetből gyűjtenek, hanem a természetnek raktározni, gyűjtenek. Groteszk játék ez csupán, mondod. Igen, groteszk, karácsonyi játék. Engem mégis izgat, s elhatározom: én is ültetek. Ültetek például két mandulafát, hogy ezzel is gazdagabb legyek. Nem a két mandulafával gazdagabb. Az a gazdagság tőlem független ugyanis — bár nem idegen —, mondtam: a természeté. Hanem, hogy gazdagabb legyek a faültetés tapasztalatával. E tapasztalat lesz személyes, ez lesz az enyém.

Akkora hó esett a napokban, az embernek derekáig ért. Megzavarodott tőle a város. Kisiklottak a villamosok, égnek fordult kerekeikkel rúgkapáltak az autók, mint a hátukra döntött bogarak. Megállt az élet. S akkor szobám ablakából kinézve megláttam a gyerekeket. Nekik vállukig ért a hó, fúrták előre magukat benne. Az elakadt autók fölött strázsáltak nevetve. A hóban fűrödtek nevetve. A megroppant gerincű, tört fák fölött táncoltak nevetve; nevetésükből úgy tudom: ültetni fognak másikat. Jó is volt, nem is, gyerekek lenni jó is volt, nem is.

Mekkora hó, micsoda ítélező idő. Épp ekkor kapok a manduláról újabb híreket: itt és itt, ebben a lerakatban kapható mandulaoltvány. Már indulok, csak felütöm előbb a mandulatermesztés szakkönyvét. Hadd tudjam, a magyarság és a mandula találkozta-e az őshazában? Ezt olvasom: „a XV. században írta Janus Pannonius latin nyelven az *Egy Pannoniában nőt mandulafáról* című költeményt, ebben utal a mandulára, különös tekintettel a mandulavirág fagyérzékenységre. A vers alapján világosan látható, hogy akkor a Dunántúl déli részén már ismerték és termesztették is a mandulát. Magyar nyelven a mandulát először az egri püspökség 1493. évre vonatkozó számadásai említik, mondola néven.” (Nem épp őshaza, de Janus Pannoniustól kezdődően története, a történetének allegóriája szép.)

Behavazottan áll a faszor otthon a kertben. A dió, mondjuk hatvan év múlva sokat terem majd, de tíz év múlva, ha kevesebbet is, egy meleg szeptemberben mindhárom fa — dió, mogyoró, mandula — terem. Termését elrejtí majd a kamra. S karácsonykor valaki — ki talán nem is én leszek — ír majd valakinek egy levelet:

terítsd a karácsonyi asztalt, hazamegyek, bár álomban kisiklottak a vonatok, többől kicsavarodtak a fák, hazaindulok mégis. Karácsony szombatján déliben terítsd meg az asztalt, asztalodon tál legyen, a tálon szőlő, alma és dió, mandula, mogyoró.

A SEMATIZMUS

Tíz éve történhetett, abban a vidéki iskolában, ahol gimnáziumi tanulmányaimat — alig teljesen, inkább jeltelenül — folytattam, s ahol még hagyományos, füstös kályhákban szénnel tüzeltek. A hideg és a füst miatt sok órát meg se lehetett tartani. Nem volt tehát túl szerencsés megoldás, hogy poros szénrel tüzeltek, de az sem volt túl szerencsés, hogy az iskolai könyvtárból hozott irodalmi folyóiratokat használták gyűjtősnak. Egy-egy tanárunk a hónap alatt néha behozta valamelyik folyóiratunk izgalmas, új számát, hivatalosan is láttunk tehát verssel teli folyóiratokat, de soha annyit, mint amennyi egy-egy reggel a vaskályha mellé oda volt készítve. Míelő látomás: miközben a magyartanár megkezdte az órát, mondjuk Petőfiről vagy József Attiláról, aközben a lángok is megkezdték a maguk áldásos munkáját: szép lassan emésztették az irodalmi újságokat: lehet épp Petőfi és József Attila verseivel. S hogy témánkhoz is közelítsünk: poemákkal arról, hogy megy a traktor, meg arról, hogy épül a gyár, és arról, hogy felbomlott az eljegyzés, mert a fiú párttag volt, a leány pedig templomba járt vasárnap délelőttönként.

Ezeket az égetésre szánt folyóiratokat egyszer olyannyira megbámultam, lehet, sajnálkozón, hogy a tanterembe belépő művészettörténet-tanár nő odafordult hozzám, mondván: ha akarod, elviheted haza. Sőt: elengedlek az óráról, pakold össze, ha kell, és vidd haza ezeket a folyóiratokat. Én pedig természetesen hazavittem és évek múltán is eszembe jutott ez a pillanat, nevelési hatása, értéke nagyobb volt, mint más órákon az egész tanévnek. Otthon azután láttam, hogy miket is vittem haza: Magyar Csillagot például és az Új Hang folyóirat hőskori számait, amelyekben Nagy László, Juhász Ferenc első nagy versei megjelentek, és a prózások: Sánta, Kamondy, Szabó István, lehetett ezeken a lapszámokon látni, érzéklni, ahogy szép lassan szétfeszülnek az irodalmi sematizmus jóidő óta tartó keretei. Valóban új hangok hallatszottak. Kinek-kinek az Új Hangos alkotók közül, akiket később megismertem, mondtam is, hogy először hol találkoztunk: a szemétkosárban.

De az Új Hangon kívül más folyóiratokat is hazavittem, tudtomon kívül, akkor. Az ötvenes évek első éveinek Tiszatájait például. S én, akit az iskolában klasszikus értékeken igyekeztek nevelni, megdöbbenve tapasztaltam, hogy van egy másféle irodalmi hang is, merevség, tehetségtelenség, dilettáns hálaénekek hangja, s ez is irodalomként kínálja magát. Egy barátommal megosztottam élményemet, és napestig olvastuk ezeket a verseket, novellákat, s harsányan kacagtunk rajtuk, zuhanó madarakon. Vállalkozó kedvű magyartanárunknak rögtön föl is ajánlottuk, hogy az órán szívesen adnánk egy kis műsort e korszak gyöngyszemeiből. Az egész osztály nagyon élvezte, magyartanárunkat is beleértve, aki pedig elég gyakran mondogatta, hogy öt életében kétszer üldözték. Egyszer — vagy talán helyesebben egyhuzamban — 45 előtt, mondván, hogy „kommonista”, majd 45 után, mondván, hogy reakciós. De ezt kellő iróniával és öniróniával emlegette, nem hatott másként az osztályban, csak úgy, mint valami vicc. Mi, barátommal bemutattuk tehát az osztálynak ezeket a remekműveket, jót kacagtunk, magyartanárunk is jót kacagott. Nem is akarta elrontani felhőtlen jókedvünket, sőt: emlékszem, a boldogságtól ragyogott a szeme, boldog volt, hogy ezeken a kegyetlenül nehéz éveken, jelenségeken mi már fölszabadultan tudunk nevetni. Nevetjük, úgy búcsúztatjuk. Gondolom, ennek a ténynek, s ennek az érzelmi fölszabadulásznak örülhetett leginkább, túl azon, hogy önképzőkörre alakult át osztálya. Annyit azonban, csak úgy mellékesen megemlített: nem voltak könnyű évek. Nem is figyeltem föl megjegyzésére, jóval később jutott eszembe kis példabeszéde, amit akkor az órán elmondott. Így hangzott. Bemegy az osztályterembe, a hetes vagy napos jelenti, hogy ez meg ez igazoltan távol van az órától, mert ifjúsági mozgalmi munkára mentek. Jól van, menjenek — mondta a tanár, bár itt talán jobb helyük lenne, megtanulhatnának például olvasni, írni. Később azután kiderült, hogy mi is volt ez a munka. Ameddig a tanár az órát tartotta, néhány diákja mozgalmi feladatként elment hozzá az otthonába és fölforgatta a könyvespolcát, számba vette a „reakciós” könyveket, hogy készülhessen a példás följelentés. Ez volt tehát a kis történet, azért hangzott el az órán — gondolom utólag —, hogy amennyiben nevetünk: felelősen nevéssünk.

Milyen is volt ez az időszak, amelyik 1948 után kezdett kiteljesedni, s amelyet az 1956-os nemzeti katasztrófa zárt le? Azt hiszem, még mindig nem tudunk róla megközelítően sem eleget. A szematizmusról, mely ennek a kornak jellemző, mondhatni reprezentatív ábrázolási módszere, irányzata, izmusa, szintén nem tudunk eleget. Remélhetőleg azért nem, mert végképp elfelejtettük.

Magam úgy látom, hogy a szematizmus nem vizsgálható önmagában. Nincs „művészet a művészetért” szematizmus. Összetartozik, összekapcsolódik politikai alapjával a diktatorizmussal és világnézeti alapjával, a dogmatizmussal. A jelzett időszakban ténylegesen össze is kapcsolódott, ez a három szerves egységet alkotva esztétikai értelemben elősegítette, hogy a költészetet ne Vörösmarty és ne József Attila jelentse, hanem az öt éves tervről faragott rigmus. József Attila nevének említése nagyon is indokolt, jelezheti, ez az én külön véleményem is, hogy az ötvenes évek dogmatizmusának, szematizmusának gyökerei a harmincas évek számtalan tisztázatlan kérdéseig nyúlnak vissza. A harmincas évek szektásságáig például, amely a szocialista mozgalmon és esztétikai mozgalmon belül perifériára szorította, sőt sorából kiszorította József Attilát. Ez a szemlélet, ez a gondolatkör jó húsz év múlva újraéledt. Természetesen teljesen megváltozott viszonyok között. Mert más a két világháború közötti Európa, a második világháború előestéjén, a fasizálódás előestéjén, és megint más a szocialista átalakulását élő Európa, benne Magyarország a „kapitalista rém” veszélyeztettségével. A fasizmus ellen is, a második világháború után az imperializmus, kapitalizmus fenyegetése ellen is leghatásosabban a szocialista, a demokratikus erők egységfrontjával lehetett volna harcolni. És mindkétszer más módszer választatott, a szövetségkeresés helyett épp a szövetségtagadás, sőt ennek ötvenes évekbeli groteszk formája: az önmagunk ellen vívott osztályharc.

Persze a politikai diktatorizmusnak, világnézeti dogmatizmusnak és esztétikai szematizmusnak az összekapcsolása nem oly merev és nem mindenkor törvényszerű. Gondoljunk arra, hogy 1919 időszaka is diktatórikus politikai módszereket hozott magával, nevében is hordozta a proletariátus diktatúráját, a kulturális életet mégis átforgalmazta. Fővállalta Móriczot és Adyt és Bartókot, Kodályt, Balázs Bélát és Lukács Györgyöt. És 133 nap is megmutatta, hogy ténylegesen új kultúra és új kultúrpolitika körvonalai rajzolhatók meg. Vagy gondoljunk a mai Latin-Amerikára, mágikus realizmusára, a politikai diktatorizmus árnyékában nem szükségszerű a szematizmus sápatag virágzása.

Esztétikai következményeit nézve negatív a két időszakban az, hogy mindkettő, a harmincas évek és az ötvenes évek szűkössége, mondhatni szematizmusa természetesen nem a „szematizmus” zászlója és jelszava alatt jelentkezett, hanem a szocialista kultúra teremtésére formált kizárólagos jogot. Évtizedekre kompromittálta ezáltal magát a szocialista kultúrát, magát a szocialista realizmust, ez utóbbit olyannyira, hogy ki is iktatta esztétikai gondolkodásunk szótárából, eszköztárából.

Klasszikus színvonalú volt a negyvenes évek elején a társadalomtudományunk. Erdei Ferenc szárszói beszéde a magyar társadalomról például remekmű, szocialista társadalomtudomány, amely a társadalom fejlődésében a törvényszerűségeket és öntörvényűségeket hangsúlyozza. A későbbi törvénysértések többek között ezt is, a társadalom fejlődésének belső elveit, öntörvényeit is sértették. És klasszikus, szocialista esztétikánk van. József Attilával, például így tesz törvényt: „A jövő kultúráját az az osztály fogja megalkotni, amely a jövőt megteremti... A népművészet a múlté, a polgári művészeté a jelen és a proletárművészeté a jövő. A proletárművészet az őstét a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív.” Ez hát az igazi út. És mit kínált a dogmatikus kultúrpolitika? „Az új magyar szocialista-realista irodalom pozitív hőse az öt éves tervet megvalósító dolgozó ember legyen.” Így hatolt a törvénysértés az esztétikai gondolkodás területére is. Persze, ezen irányzat, ezen izmus műalkotásait el lehet vagy el is kell felejteni, a tanulságokat viszont nem szabad felejteni, a neosematizmus eszköztárával nehogy újra felmutassa a művészet a pontatlanul ábrázolt jelent s jövőt.

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

34.

ERŐGYÚJTÁS

Ballasi kihantolásától elfáradva üldögélek a parton, fűszálat rágcsgálva bontogatom az otthonról küldött pironगतó leveléket.

De én, a Tiszajárásomat szemrehányó ítélettel illető bírálóimnak leginkább kalapot emelek, és lehajtott fejjel fogadom, hogy kedvenc tücsök-bogár témáimat, emberit, állatit nem húzom-vonom isten-világ untáig, hanem ezután csak ugrok minden látott közlendőnek a legeslegközepébe. Minek is mindig visszamenni az ősforráshoz egy-egy kupa vízéért? — ahogy mondják.

Ha igazán forró a számban a téma, azt sebesen köpködjem ki, ahogy bírom. Akkor igazi. És a szerkesztőm is dunnyogni kezd, hogy igazat beszélnek, akik a Tiszajárást hosszalják. Kérdi is:

— Mikor lesz vége a Tiszának?

— Annak soha! Mindig volt és lesz. Derül, borul, ő csak megy a maga taposta útjain. Még elballagdal annyi ideig, amennyi ideje elkezdte. Most tarthat élete derekán, de inkább annál is idebb. Nagy idő az, mégis csak halovány porszeméit tudjuk múltjának, a partján élteknek a történelméből fölmarkolni. Abból is csak némely kvarckristály, aranyrögöcske csillan meg beszédesen a tenyerünkön. Vagy csukjuk be a szemünket? Többre megyünk, ha nem látjuk? Hiszen kítátott szemmel is néha csak bámulunk. Messzi idők ködeibe vész el a számunkra olykor talán nagyon is tanulságos múlt.

Megtehetjük, hogy tudomást sem veszünk róla. De hát bölcs lenne-e így cselekedni?

— No, hiszen, csak nem a Tiszajárásból kiindulva rajzoljuk meg a ragyogó jövőnkbe vezető utat?

A kiadó igazgatósága is tükön ül már, hogy anyagi romlásba zuhan a cég, ha a vizecskéről ennyi mindent összekubikolunk. Mert a víz az víz fönt is, lent is! Vegyünk mintát belőle húsz helyen. Vegyünk harminc mérőhelyen! Tisza az mindenütt! Minek cifrázni. Nem múlt századi slingelt szárú vőlegénygatya az.

Anyagi okoknál fogva pedig a Tiszatáj 12 számát összevonjuk hatra. Vonjuk össze a Tiszát is. Miért? A szabályozáskor le tudták vágni vagy 140 helyen a kanyarulatait? Pedig akkor nem ismerték a markológépeket, a szállítószalagokat. Csak az ásót, lapátot, talicskát. S volt emberi erő, akarat, szakértelem. Most elég egy tollvonás. Levágjuk vele a nagy kanyarulatú bugyrokot. Attól még víz a víz.

— De hát ez balgaság! A Tiszát nem lehet megszüntetni! Forrását nagy szélű tótkalappal eldugni, folyását eltörleszolni. Nem is hagyja magát. Az valahol kikukkant. Váratlan időkben, helyeken megjelenik. Próbálták már, mióta emlékezetünkkel utolérjük a szabályozás történetét. Árkoltatták, rőzsézték, térítgették. Egy ideig tűrte, aztán erőt gyűjtött, hazaszökött régi birodalmába. Jót nevetett a markába. Miközben éppen rítottak a megkárosodott népek a partjain. Mert hazajöttével az elbizakodott toporgók, kapzsjik használni kezdték a tőle elcsalinkázott járóföldeket. Csak lassan tanulgatták meg egyszerűbb törvényeit. Hogy amit nem lehet, azt nem lehet. Házakat a területére építeni!

Szóval jó lesz óvatosabban banni a Tiszával.

Tudomást se venni róla, azt lehet. Attól ő még megy az útján. Beleköpní, szidni is szabad.

Mocskot belemosni tilos! Mégis beleeresztik. Vissza is üt mindjárt. Elveszejtí a halát. Fájljálja bizonyosan. A hal úgy hozzátartozik életéhez, ahogy énekesmadár a galéria erdőhöz. Mí az anélkül? Néma kriptá.

Fájdalma még nagyobb, hogy ereje kihasználatlanul elfolyik. Mert mit össze tudna teremteni nekünk egy kis anyagi befektetés után, ingyen! Ha gyöplűjét a kezünkbe tudánk kaparintani.

De hát mi mindig is gazdag népek voltunk a magunk szegénységében. Pusztá gyönyörködésre tartjuk csak a Tiszát. Ahogy pávát tartott a kivagyí paraszt. A szépségén kívül semmi hasznát nem látta. Néha ugyan öntözünk a folyóból, bögrével meregetve vizét. Néha hajózzuk, itt-ott erőműhöz duzzasztjuk. De ezzel ő a kisujját mozdítja csupán. Víz tározók? Ástunk már olyat is. De hát mezítlábasan nem lehet neki gödörédényt tartani. A maga alá hordott talajon ő az úr. Minden hajszálnyi kis csövecskéjét ismeri egykori járatainak. Azokon át messzi földekre kiszökös, rontja a táj természetületeit. Sokfalus határterületeket mélységes sártengerré tesz, azokon a gépek elmerülnek.

— De sok kívánalma van ökelmének!

— Nagy a természete, annyi bizonyos. De nincs azon mit csodálkozni. Annyi ezer eszten-deje, mióta itt jár-kei, surran, oson, szalad, rohan, illan, hát kiismerhette a maga természetét. És abból nem enged. Nekünk kell a törvényeit ismerni s élni vele. Van néhány megfogalmazható tulajdonsága. Például az, hogy vízből van. Meg mederágyból, két partból. És mindig, de mindig lefelé folyik. Igaz, ez is csak látszat.

Hogy hajós nyelven fejezzük ki magunkat, olykor hegymenetnek indul, azaz fölfelé, a saját folyása ellen. Amikor zsilipelik, kilométerekre visszafelé türemkedik. Nem a forrásáig lábál, hanem csak addig, amíg megtölti az edényét. Beáll az egyensúly. Ha nem töltetik tovább a megparancsolt mélyedést. Ha csak eresztik, eresztik, kilép a gátak közül, s megindul megint-csak lefelé. Mindig a tengernek.

Hanem időnként a Duna is berekeszt neki. Amikor ő jön nagy áradmányával lefelé, s a Tisza közeperejével ballagva akar összelelkezni vele. De az ilyenkor nem ér rá rokonozásokkal foglalkozni, elég a maga terhét odébb szállítani. Óriási víztömegeivel visszaduzzasztja a Tiszát. Szegeden, Szolnokon szaladoznak a szakemberek. Zajok nélkül bonyolódik a visszafelé menő víz áradata. Nincs baj belőle. A halászok úgy vélekednek az eseményről, hogy „jádzanak a folyók”. Ahogy a halak jádzanak benne. Ahogy ember játszik olykor. Attól ember. Megteszi ezt a Tisza is folyófiaival. Hogy nem tudja fogadni jövésüket. Pedig néha azok is megbuggyannak, sürgős lenne a találkozás Tisza-ánnyával. Mivel az nem fogadhatja őket, ott eresztik el vizeiket, ahol a leggyöngébb a partjuk. Akkor aztán úsznak a szénaboglyák, szalad a lábón maradt termés. Útrakel a göré, a fabudi, faház, néha gyárak, műhelyek is megbuggyannak. Nagy a kár.

Hanem azért, hogy bírálóim intelme szerint túlságosan el ne ögyeleljünk a mondandónk sodorvonalától, kezdjük az elején.

Bár a látszólagos kitérés nagyon is ideillik, mert érzékeltetnem kell, mekkora folyó partjáról beszélgetek. Ma is száznál több települést hurcol a két partjának hazai területén. És a hossza, még így is, közel ezer kilométer. Ezért a történelme is, ahogy pöngettük már néhány-szor, a messzi ködös évezredekbe vész. Tapogatóják persze hivatásos régész-seregek, levél- és könyvtárosok, vízi szakemberek, mélybúvárok. Eredményeiket ólombetűbe véve közlik, s örülünk sikereiknek. Ezek a históriai ismeretkupa-cok csak tovább biztatnak bennünket: keresni, kutatni! Csuda-e, hogy ekkora víz mellett csak tovább gerjedezik az étvágy?

Ugyan, ha jól emlékszem, már mohódzó bajuszú legényke koromban igen magas éhség-érzet mozgósított néhány cimborámmal együtt a világ mindenevésére. A szépre, jóra, tudalomra. Igaz, kevés is volt belőle. A világra való éhség, annak megevése, akkor még nem tudtuk, atavisztikusan öröklődött, létezett idegrendszerünkben.

Régi históriások, akik művelt nyugatiak voltak, a gyepük kerítéseinek hasadéka-in át lesték balga őseink életvitelét. Messziről. Így láthatták, hogy a honfoglalók nyereg alatt puhított húst esznek. Holott a nyeregkápára akasztott szűtyőkből vették elő a valahol elejtett vadat, azt sütötték-főzték. Ez még csak gyöngé magyarázat az örökölt ősi étvágyunkra. Hanem ezek az egykor való lantpöngetve kultúrát rögzítő krónikáírók azt látták, hogy a barbár magyarok kivénhedett, de nagy bölcsességet, harci vitézséget tudhattak magukénak. Hogy az kárba ne

vessen, hogy az áthagyományozódjon az utódokra, hát fogták az arra érdemes elődöt, szépen megeszegették. Vagy legalábbis eszegettek belőle. Lejjebb ereszkedve, Szeren pedig, a vérszerződéskor, megintcsak külhonos írók tolla nyomán tudjuk, serlegekbe eresztették volna vezéreink a saját vérüket, s azt iszogatták volna. Kézzelel fogható bizonyítékok nincsenek a kezemen, hogy azt a forrást tagadni tudjam. Csak a magunk guszúságát, észjárását sejtve mondom el halkacskán, hogy ugyan bizony volt a mi egykori elődeinknek annyi eszük, hogy nem a vérüket itták, hanem a vérpiros szlankamenkát! Az előző honfoglalók, ahogy a megcáfolt László Gyulának kicsit mégis örömmel hiszünk, a letelepült és a borászathoz értő bolgárokkal vegyest már a máig ismert szép vörös bort bízvást ismerték, s éltek is vele. Éhség. Világzabálásra való örökös korgás így bennünk lakik máig. S kicsit örököltünk a vérévás szokásából, hiszen bizony isszunk, fogyaszthatjuk egymásét, ha nem is mindig serlegszámra, csak úgy csöppenként. És eszegetjük is egymást, talán erősebb harapásokkal, mint ahogy más nemzetek egykorújai. Vagy ez csak a látszat? Akad egy rakás közmondásunk, ami ide hitel. A szomszéd rétje mindig zöldőbb! A szomszédasszony sokszor szebb.

Hanem visszaóvakodva mondandóm partjaira, sietek, hogy bírálóim nehozz imigyen kieresztelt vadhajásaimmal újabb fogódzót találjanak rajtam. Vad nézetek ezek! Gyomnövények, bolondító gombák, a kósza észjárás mérgező termései. Konkolyhintés!

De hát hogyan is akarnék én konkolyhintó lenni? Nem azért dajkált föl engem a szülőföld, nem azért szántott, boronált, készített porhanyós magágyakat az előttem járó nemzedék, magát is sokszor ekébe fogva, hogy most a maga elé küldött, meghitelt kölke paréjt, folyondárt, vadcsanalat vessen a haszonnövénynek való, gyümölcsöt termő áldott talajba. S ezt valahányszor értésemre is adja az a közösség, amely úgy engedte el a kezem, hogy menjek előttük, mint csapatai előtt jár a földérintő. Aknamezőkön, tuskésdrótok között.

Hanem visszaszaladok már a kiindulási vonalamba, eszem zugaiból bányászom elő világra éhes korunk első rezzeneteit. Valahogy értésünkre esett, hogy a világból annyi a miénk, amennyit abból magunkba tudunk fogadni, s a befogadottból hasznosítani.

Amikor ezt fölfogtuk egykori cimborámmal, máig kenyeres pajtásommal, sebesen nekivágtuk sarkunkat a földnek, hogy most pedig uccu neki, vesd el magad, vigyázz világ, mert bekaplak! Nem sokkal utána sebes vágásban mindjárt fölaltáltuk a duplalövetű hurkatöltőt, a dohány nélkül is füstölgő pipát, a kályhacsövből csinált kupai nagy tó fenekét vizsgáló kukkert: Egy idő múltával fából való periszkóp is a birtokunkba volt, aminek segedelmével zárt kő- és deszkakerítésekben, magas ablakokon be tudtunk kukucskálni, olyan világreszekbe bámulni, ami tilos lehetett az oktanak népeknek. Ezt onnét tudtuk meg, hogy olykor, ha rajtakaptak leskelődéseinken, hát ki is porolták érte a gúnyánkat, amikor mi is benne tartózkodtunk.

Nem szomorodtunk el, bár hetekig hordtuk az elismerés kékjét. Ha a felnőttek aggatják a körmüket, akkor valami figyelmükre számottartót cselekedtünk, ha egyelőre nem is tudnak örülni annak. Nyugtázták véleményüket. Lángeszűek! — mondták. Ami a barátomat illeti, nem is jártak messze az igazságtól. Magam mindig csak árnyéka maradtam. Igaz, az árnyéknak meg az a tulajdonsága, hogy hűséges. Soha árnyékvetőjétől el nem marad. Én sem! Máig együtt járunk, noha nem egyféle kenyérkeresetben mozgolódunk. Magam megmaradtam jámbor egysejtű könyvtárosnak, s annyiban hű a világevési vágyaimhoz, hogy itt aztán van merre tekintgetni. A postások hordják a világra vonatkozó információkat napjában s olyan csomagokban, ha soha egy hunyorításra le nem hunynánk a szemünket, akkor se győznénk a végére járni. A barátom is megmaradt gyerekkori vágyainál. Kibernetikusnak küzdötte föl magát. A legmaibb, holnapibb szakma. Eszét előre tudja olyan radarernyőkkel megnagyobbítani, amivel a csillagos eget firtathatja. S már ott is vagyok a mondandóm legelején. Csinált egy titkos csillagászati rádiót. Vevőkészüléket. Ennek az a leckéje, hogy a csillagokból évmilliók, évezredek, évszázadok óta visszaverődő hullámrezgéseket fölfogja, képekké alakítja át, s megjelelti. Mi több, mágneses szalagokon a feltaláló akarata szerint rögzíti, bármikor újra játszhatja.

Persze nekem, mindenkori árnyékának megmutatja, titkaiba avat. A vevőkészülék gombját úgy csavargatja csillagsugárnyalábról másik csillag sugárcsővéjére, ahogy öregapám annak idején detektoros rádiójának kondenzátortárcsáját forgatta állomásról állomásra.

Csak így, a csillagok között tapogatózva, az a nagy újdonság keletkezik elő, hogy a kívánt korok eseményeit tudjuk megidézni. Csak éppen az a csillagsugárzást kell az antennánkra csalogatni, amelyik a kiválasztott korszakot lökdeli éppen felénk. Van aztán milliányi meg milliányi adóállomás, ahány elérhető csillag az égen.

Ezek minden bennünket érintő időszakot visszavetítenek, ahogy a tükör a napot. Ezzel a szerkentyűvel aztán köllökkori elképzeléseinkhez jutottunk. Azaz, hogy én. Ő nem elégszik meg a pusztá bámulással, ő tovább akar találmányával menni. Meghosszabbított eszével, kezével a második Tejútrendszerben sétálgat, s vallatja a kvarzárók titkait, a pulzálók törvényeit.

Magam földönjáróbb vagyok. Megelégszem Földünk történelmének firtatásával. Amikor szabad a gép, csavargathatom. Élek is vele. S ha már éltem, hogyne dicsekednék el a látottakkal. A mi Tejutunk legtávolabbi csücskéből csillogdál felénk egy még eddig névvel meg nem nevezett csillag. Na, ez kedvemre való mitológiai időt, eseményt lövell a felfogó képernyőmre.

Az Olümposz örökké napsütötte tetején, bercelesében, cédrusainak tisztásain, örökösnek hitt boldogságban heverésznek, sütkéreznek az istenek. Kicsik, nagyok együtt. Hanem Zeusz főisten öreganyja, bizonyos Gorla vezetű vén szipirtyó megirigyelte. Őt még másra tanították a szülei. Töprengett, hogy törhetne borsot ezeknek az örökké szendergő, másra is jobb isteni örök birtokló tünáknak az orruk alá. Gondolt egyet, valami vesztegető ajánlat révén a hasukat süttetők közé küldte a kígyólábú gigászokat. Ezek az undok, ragadmányos testű csüszómászók unos-untalan az istenekhez dörgölték izzadmányukat, s nem lehetett őket elkergetni. Mindig csak fürdeni, mosakodni utánuk. Kellemetlen. Na, csőszöket állítottak. Mikor kire került a sor. A csőszség pedig megalázó. Nem akarta vállalni a legkisebbik isten sem. Ezért példát kellett statuálni. Mikor Atlasz, az ismert kisisten megtagadta a kígyólábú gigászokkal szembeni őrállást, hát arra büntette az istenek tanácsa, hogy dolgozzon. Abban a nagyon fontosabb való időkben lám, még munkával büntettek akár isteneket is! A büntetés neme pedig abban állott, hogy valamelyik ráérő, de a cselekvést is a tenyerében biszergető isten nagy unalmában fölmarkolt a tengerparton egy marék sarat, nagyjából összegyúrta, s azt mondta rá, hogy Föld. De a Föld, csak úgy álltában árválkodott a tengerparton. Nem vitte semmire. Ráparancsoltak Atlaszra, hogy a vállán hordja, amíg egészen ki nem alakul belőle valami.

Tartsa, hordja, forgassa! Ez a büntetése.

Vitte aztán Atlasz ezer, százezer, több millió éveken által a nyakába tett Földet. De hát az ördög is megunja örökké egy tönkön ülni! Úgy félmillió évenként letette, hogy pihengessen kicsit. Egy ilyen szusszanatnyi időszakban rácsudálkozik Atlasz a sárgolyóra, látja ám, hogy száradozik a teke, itt-ott a nagy vízeségből csücsosodik elő valami kemény kősörény. Megtapogatja, ujjait a hegye megszurta. Úgy nevezte: hegy. Azok lettek. Hegyek.

Őt-hat pihenő után, ahogy a nagy magasságokban járó szelek erősebben szárították a sárteke vizeit, egyre érdekesebb arca kezdett lenni a Földnek. Teher volt az Atlasznak, de már érdeklődött a sorsa iránt. Forgatta is, tette egyik válláról a másikra. A szivárványt lövellő víz-tükrök csillogását külön-külön figyelte. Alakjukat, viselkedésüket.

Egy nagyjából oválisnak tűnő kőmedence nagyon megtetszett neki. Tiszta vizet őrzött, ihatót, hűvöset. Egészen rászokott. Hanem egyszer csak azt veszi észre, hogy a megkedvelt, hegyektől csipkézett szélű, erdők lombjától mohódzó, zöldellő aranyos medencéjében pang a víz. Az föltűnt neki. El is dadogta a jelenséget: pang, ó, ni, a! Azóta a földtörténesek nem is nevezik az akkori állapotot másnak, mint Pannonnak.

Aggódott Atlasz, százezer évenként nézegette összeráncolt homlokkal. Eltömködté ő az ovális medence déli végein kiszökődő utakat gizzel, gazzal, de tartósan nem ért az annak semmit.

Addig-addig szomorkodott, egyszer leteszi válláról a Földet, a kőmedencét csipkés hegyormos szélével leszakítja a helyéről, a tenyerén tartva dajkálja, de már akkor csak a mélyedés legalján lötyögött a tiszta víz. Békák, varangyosak unkoztak benne. Fölháborodva tartotta tenyerén még a Pannon-tenger edényét, azt mondta a békák szava nyomán: ung ung ária, ung ária, mármint hogy az unkák áriája. Ő így értette. Hanem valami szörös fülü népelődök is ott lödörögtek éppen valahol, lesték egy bercelesből a történeéseket. Ők úgy értették Atlasz mennydörgésszerű szavaiból, hogy hungeria, hungeria, ami az ő későbbi nyelvükön azt jelentette, hogy éhesek, az éhesek hazája.

Azóta a tudósok is így neveznek bennünket. Hungárusok. Hogy aztán melyik az igazi eredője ennek a mindenütt ismert nevünknek, azt még nem bírtam kiszorítani a csillagokat faggató rádióból, hanem ami késik, nem múlik.

De visszatérve Atlasz műveskedéséhez, hát látom, hogy az ugri-bugri unkákon eliszonyodva egészen megdermedett vagy további félmilliónyi esztendőcskére. Sokáig libegtette a

kezén a kőedényt, hátha tele lenne vízeciével. De csak két kék ér, mint fehér lapon a tinta-csöpp, csurdogált a víz. Egyszer akkorát billent Atlasz tenyerén a Pannon-medence, a vastagabb kék ér visszazaladva nagyot kanyarodott. Azt mondja erre Atlasz: Aujnya, aujnya, aujnya. Amit az akkoriban északról erre vadászgató szibéliusok úgy értelmeztek, hogy a duna, a duna, a duna! Kihagyva belőle a lágy, nyávogó hangokat. Jól van, megvolt a Duna, meg a neve is. Azért kanyarodik, mert Atlasz addig billegette a Pannon-medencét, hogy így elgömbült benne a folyó.

Na, gondolta Atlasz, emez a kis kék vízer meg megint csak, hát honnét jön s hová siet? És elkezdte lötyögtetni az edényt. Ennek a vízernek is megindult visszafelé futni a szára. Egy helyen, jól fönt, északon, az is megbicsaklott. Elcsodálkozott ezen Atlasz, hogy isszen ez is, isszen ez is, tudniillik úgy értette, hogy nem csak a Duna, de ez is meggömbült. Többször megcsudálva kóstolgatta a kimondott szavakat. Iszen, Isza, Tisza. Így lett neve a kutatott folyónak, Atlasztól eredeztetve, Tisza.

A mai kutatók pedig, hogy ne kanyarnak mondják a Tisza máig is élő legnagyobb könyöklését, hát egyszerűen Tiszakönyöknek írják. S ez bizonyosan így helyes, igaz. Ha valaki kételkedne szavaim hihetőségében, tudománytalanságában, ami a csillagrádióból ismert közléseket illeti, hát van kézzelfoghatóbb argumentumom is. Egy Atlasz nevű tanárember ma is itt tanít Dorozsmán. Azt is meg lehet kérdezni. Nem tagadja meg az őseit, annyi bizonyos.

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

KIRÁLY ISTVÁN

A Bölöni-példa

SZEMÉLYES SOROK

A *Tiszatáj* megkért, hogy írjak Bölöniről születése 100. évfordulója alkalmából. Nem akartam eleinte vállalkozni rá. Ami lényegeset tudtam róla, Ady-könyvem kisportréjában összegeztem már. Egyike ott ő az oly igen fontos, sajátos, adys „élő olvasmányoknak”, „hastörténeti adalékoknak”, azoknak az embereknek, akikkel estéit, napjait együtt töltve, akiket „átlapozva” Ady a maga egyéniségét, műveltségét, világképét kialakította. Vörös László a jó szerkesztő makacsságával ragaszkodik azonban mégis az íráshoz, mondván: ne az Ady-kortárs Bölöniről szóljak, de a még általam is ismert emberről, a mi kortársunkról: emlékeimet jegyezzem le róla. Elutasítom először ezt a változatot is: nem műfajom az ily típusú írás.

A feladat azonban mégis foglalkoztat. Kíváncsiságból megnézem a most megjelent akadémiai irodalomtörténetet, hogy szerepel benne Bölöni. Hiszen valóban nemcsak az Ady-kornak, de a mi korunknak is résztvevője volt ő. Kezdetből fogva az Irodalmi Alap igazgatói s a Pen Klub elnöki tisztjét töltötte be. 1955 decemberétől 1956 őszéig (míg csak ki nem szavazták a választmányból az 1956 szeptemberi választásokon) az írószövetség legszűkebb vezetőségének, az elnökségnek is tagjai közé tartozott. 1957-ben ő lett az *Élet és Irodalom* első főszerkesztője s az írószövetség feloszlata után működni kezdő Irodalmi Tanács elnöke egyben. Minderről a tevékenységéről néhány sor áll csupán az irodalomtörténetben, s ezekben is csak mint az „indulatos türelmetlenség”, „az elhajlásokat támadó és ostorozó hangvétel” példája, mint „az ellenforradalom eseményeiből szektás tanulságokat levonó írók” egyike említődik meg. Lektora voltam ennek a könyvnek, így vállaltam ezt a megfogalmazást is. S most már tudom: kötelességem az újramegszólalás. Nem lehet, hogy ily szavak árnyában vesszen el a példa; a köztünk élt ember.

Annál is inkább kötelességemnek érzem, hogy beszéljek róla, mert vannak írói életművek, melyek lényegét a fentmaradt írások csak töredékesen, torzítva mutatják, akik műveiknél saját életüket, emberségüket teljesebbre írták. Mint hajdani társa, egyik legközelebbi barátja, Zuboly, a névtelenség hősei közé tartozott ő is: a jelleme volt a legfőbb alkotása.

Míg csak felszínesen, kívülről ismertem, mint annyian mások, a fiatalság oly könnyen jövő fölényével néztem én is reá. Tudtam ugyan róla, hogy „fajtájabeli vérenek”, leghívebb barátjának maga Ady mondta. Ismertem Schöpflin, Csinszka, Révész véleményét: „jobban és közvetlenebbül” senki sem élt együtt a költővel, senki sem volt ennyire társa — vallották ők róla. Tiszteletet keltett mindez iránta. S tiszteletet keltett a maga hiteles, pontos tényeivel Ady-könyve is, *Az igazi Ady*. De mindez a tisztelet a múltnak szólt csupán. Gyéren születő s a jelenhez forduló kritikái, publicisztikai írásai nem tettek rám különösebb hatást. Ellenkezőleg: elválasztott nem egy gondolatától a nemzedéki rés, a negyven év távolság. S elválasztott tőlük nemcsak az időbeli, de a térbeli élményhiátus is. Bizonyos nézeteivel szembetalálkozva könnyen kicsúszott a számon: emigráns látás. Az emigráns tragikumát éreztem ott benne; az embert, aki eltávozva nem tud visszatérni többé a változott világba. Így múltja van csupán, de a jelenhez nincs köze.

1955 júniusában aztán közelebb hozott hozzá a véletlen. Ketten vettünk részt, mint magyar küldöttek, a Pen Klub kongresszusán. Feszült idők voltak az akkoriak: az átmenet hónapjai a hidegháború korszakából egy még csak sejlő új külpolitikai tájékozódásba. Az osztrák államszerződést nem sokkal előbb írta alá a négy nagyhatalom. Ausztriában tombolt a

nyugati mámor, a tőkés konjunktúra, folyt az úgynevezett „szabad világ” melletti tüntetés. A korábban a szovjet zónához tartozó Krems látta vendégül például egy ízben a Pen résztvevőit. A polgármester a közös díszében (a 45 előtti szónoklatokra emlékeztetőn) az európai szellem s a nyugati kultúra megvédésének kötelességéről szolt Kelet ellenében. S ez volt a hangulat a kongresszuson is. Mint Bölöni írta: „határtalan és szolgai lelkesedés Nyugat felé, és enyhén szólva merev tartózkodás Kelet felé”. Az NDK és a magyar Pen képviselőitől benyújtott javaslat, a szovjet írók megfigyelőként való meghívása volt az egyetlen izgalmat kiváltó napirendi pont. Charles Morgan, a Pen Klub akkori elnöke, a *Forrás* és az *Utazás* szerzője tiltakozott a javaslat ellen. Cáfolja a maga erkölcsi megigazolást, szeretetvallást hirdető műveit: szabad s a diktatúra örök harcának, kibékíthetetlen ellentétének akarta láttatni a világtörténelmet. Képvisele a hidegháborút. S ugyanígy érvelt (akikre emlékszem) többek közt Silone s Erich Kästner is. Bölöni csöndes, az egymás mellett élés s a tolerancia mellett érvelő beszéde gúnyos lármába fült. Csak a hajdani francia barátának, Julien Bendának özvegye, s az Unesco akkori képviselője, az okos, ész tisztelő politikus-esztéta, Roger Caillois jött oda felszólalása végén gratulálni neki.

Először észleltem közlőrl az akkori Bécsben, annak vitáiban, hangzavarában mennyire eltérő a világok nyelve. Ami az egyik oldalon imperializmus—antiimperializmus, gazdag országok—szegény országok ellentéte volt, az a másik oldalon, mint kultúra s barbárság felelőse fordítódott le. Ami az egyik oldalon az individualizmus dzsungeltörvényeihez való ragaszkodás s a másikra néző, szociális elkötelezettség — kapitalizmus s szocializmus — feszültségeként élt, a másik oldalon demokrácia s totalitarianizmus ellentéteként időződött meg. Tolerancia s megértés helyett a hidegháború más nyelvet beszélő, inkvizitori gyanakvó szelleme uralkodott még. Az üléseken, a fogadásokon az elegáns toalettek mellett azoknak mintegy a kíséretében ott érezte folyvást az ember a gazdagság fölénységét, a nyugati hübriszt is: a bántó lenézést a világ József Attila-i „érdesebb” részeivel szemben. S Bölöni Györgyöt, az embert, közlőrl, igazán ekkor ismertem meg.

Együtt jártuk a várost, egy szállóban laktunk. Este, hazatérés előtt egy-egy presszóban avagy kávéházban többnyire még megittunk valamit, s hosszan beszélgettünk. Nemcsak az aznap történekről, az életéről vallott. (Mint a *Csillag* akkori szerkesztője, agítáltam is rá: írja meg a lap számára az emlékezéseit.) Sosem felejttem el az egyik akkor hallott (később az emlékezéseiben újraolvasott) életepeződot. Elmondta — a Kärtner Strasse egyik presszójának teraszán ülve, a kivilágított Bécsét látva magunk körül (kiáltón eltért még akkor annak fénye a hazaiaktól) — 1919-es hazajövetelét.

1918 őszétől kezdve, mint a Károlyi-kormány sajtóattaséja Svájcban tartózkodott a fiatal Bölöni, s 1919 júniusában döntött, hogy hazatér. Cachin beszélt neki Bernben a magyar kommunőről, majd egyszer, véletlenül egy munkással akadt össze egy svájci vonaton, ki Budapesten járt 1919. május elsején. Cachin gondolatai s a munkás szavai kigyújtották a lelkesedését. Elindult haza, hogy vállalja a forradalom szegénységét és kockázatait. Éhínségről beszéltek s a közeli bukást jóslták ekkor már a polgári lapok. A Tanácsköztársaságról szóló rémhírekkel s az onnan érkező menekültekkel volt telítve Bécs. Mégpedig nemcsak ellenforradalmárokkal. Oly Bölöni által végtelenül tisztelt progresszív emberek, mint Jászi Oszkár, Bíró Lajos, Szende Pál is távoztak már ekkor. Mint különös csodabogárra néztek rá, hogy haza akar menni. S megérkezett Pestre. Nem a kommun állásosztogató, diadalmas, nyitó napjaiban, de befejezőkor, az előre sejtethető elbukás előtt. Bölöni egyéniségét, egész életútját világitotta meg számomra ez a kis epizód. Ez volt ő mindig: ellensikerélet, ellendivatélet, örök kivonuló; az ő kedves szavával: „különálló ember”.

Kis svájci sapkájával, gyors, hirtelen mozdulataival, gátlásosan jövő dadogó szavával ott csetlett-botlott ő is a napi, megszokott érdek- s hatalmi harcok közt, élte az ember körülményektől, kortól megszabott futó, loholó, dadogó életét, de a valóságban, a lényegét nézve — szimbolikus értelemben véve ezt a szót — mindig emigráns volt. Másfajta élet, különböző sors.

Alakját idézve, ennek a Bölölinek felmutatása talán a leghitelesebb, a leghűbb emlékezés. Írók, teoretikusok akadtak nála különbe, jobbak a kortársai között. Aki (Erki Edittől gonnal összegyűjtött) tanulmányait, cikkeit olvassa, s művészi könnyűséget, nyelvi erőfőlényt vagy teoretikus merészséget keres, nem látja meg ma már talán benne a kivételes egyéniséget, az igazán nagyot. De aki az embert is ismerte, s az ember felől olvas, az még oly egyoldalúnak, merevnek tűnő ítéletek s a még oly lazán szerkesztett mondatok mögött is a lényeg

ri meg: az erkölcsi emigránst, az ő szavával szólva az „akaratos emigránst”, a nem külső politikai, de a belső, etikai kényszerek okán kivonulót; az embert, ki a humánus-morális érték-
end törvényei szerint nézve a világot — a zűrzavarban is, egy próbáló korban is — értelme-
en, szépen, emberhez méltón élt.

A MEGKÉSETT CITOYEN: AZ INTELLEKTUELL

Emigránsnak, „intellektuell-emigránsnak” nevezte önmagát s a hozzá hasonló értelmisé-
ieket a fiatal Bölöni már jóval a tényleges emigrációja, jóval 1919 előtt. Emigránsnak nem
supán azért, mert mint fiatal újságíró (éppen úgy mint Ady) szívesebben időzött ő is Párizs-
ban, mintsem Budapesten. Ott hatott benne a század eleji „nostalgie de Paris”. Emigráns volt
zen túlmenően már pusztán azért is, mert ez a térbeli távolságigény egyben társadalmi,
szmei-politikai kivonulás is volt. Párizsba vágyva nemcsak a magyar földtől, de egyben osz-
tályától is el kívánt szakadni. Ő a jónevű dzsentricsalád sarja, ki ha földes szobájú, kismemesi,
alusi kúriából jött is, a hajdani középnemesség oly képviselőit tudta ősei közt, mint Kőlcsey
erenc, Bölöni Farkas Sándor, s aki az egyik legnagyobb súlyú dzsentri famíliával, a Tisza Ist-
ánhoz közelálló nagybölöni Bölönyekkel tartott rokonságot: elvágta magát „osztályától és
lőiféleteitől”, „kiszabadult az osztályzárkából”. Jellemző volt rá — ahogyan írta — „a fajtá-
i társadalmi és kulturális állapotával a szembehelyezkedés”.

Társadalmi-politikai arcát tekintve a következőket antifeudális polgár, az öntudatos
olgar, a *citoyen* jelent meg a fiatal Bölöni típusán keresztül. A polgár, kibem példaként éltek
lég a polgári haladás „harcos, igazságszerető nagy polgárai”. Nem véletlen, hogy Adyt érteni
karva két nevelő eszmei hagyományt emelt ki később *Az igazi Adyban*. Egyrészt ott látta
enne a hajdani — nem verbóczi, de Dózsa György-ös bocskoros nemesség, a szabadsághar-
os-kurucos nemesség kései utódát, annak „forradalmi szándékait”, „világot felforgatni aka-
lő elégtelenségét”. Másrészt ott látta benne a felvilágosodás modern szószólóját, Anatole
rance, Zola magyar követőjét, kit „szabadgondolkodó, szocialista eszmekeőr nevelt”, s ki
Franciaország radikális polgári demokráciájának vonzásában” élt. Ez a két haladó, polgári
agyomány — a sajátosan magyar s a sajátosan európai — nevelte őt is. Éppúgy mint Ady:
ntifeudális, demokrata polgar — *citoyen* volt. De a huszadik század eleji magyar viszonyok
bzti *citoyen*, megkésett *citoyen*, kit mint háttérosztály, már nem egy harcos, antifeudális, de
gy burzsoáziává hullott polgárság vett körül. A proletártömegekkel azonosulni nem tudva
tűkségszerűen „emigráns” lett így. Mindenütt idegen, otthont nem lelő. Az egykorú prog-
ssziveknek a Dreyfus-pör ellen tiltakozó francia értelmiségiek önnevéből átvett kedves sza-
ával: *intellektuell*, „szabadon lebegő értelmiségi”.

Elszigelten, tábor s tömegek nélkül élve, eltorzult ennek a későn jött demokratikus ma-
yar értelmiségnek társadalmi-szellemi arca. Belső megoszlása már egymagában tanúskodott
ról: elvált egymástól egy inkább célracionális és egy inkább értékracionális lázadó attitűd,
gy inkább társadalmi-politikai és egy inkább szellemi-morális jellegű kiütkezés. A *Husza-
k Száza*d és a *Nyugat* kettőssége, avagy a Jászi-szervezte *Társadalomtudományi Társaság-
ak* és a Lukács-féle *Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának* egymás mellett léte már egy-
agában tanúskodott erről. Bölönit a maga sajátos egyéni alkata, a befeléélet, a méhesember-
g a tiltakozásnak e felé az utóbbi — individuális-szellemi válfaja felé vitte ekkor inkább
lég. Igaz: jelen volt a század eleji magyar intellektuellek politikai-társadalmi műhelyeiben: a
ársadalomtudományi Társaságban, a Martinovics Páholy, majd a Radikális Párt tagjai kö-
jt (ennek lapjánál, a *Világnál* dolgozott). Érdeklődése azonban elsődlegesen nem társadal-
i, hanem művészi volt. Nem közösségi, de egyéni, lelki kiutat keresett. Befelé fordulva a lé-
k végtelenébe folyt a kivonulás, a megoldáskeresés.

Élég összevetni ezt érzékeltetendő 1919 előtti s 1919 utáni Ady-kritikáit. Az utóbbiakban
ár a társadalmi forradalmár Adyt, a nem alkuvót látta középpontban, az előbbieken még
kkalta inkább a modernista művészt, a művész lázadót. Nem véletlen, hogy 1919 előtt in-
ább művészetkritikát, mintsem politikai publicisztikát írt. Azokhoz „az idegrendszerileg és
lturális vágyakkal fölszentelt”, „érzékeny, szenzibilis”, „finomabb szellemi és lelki életet”
ő emberek közé tartozott, akik szembehelyezkedve a körülöttük levő „köznapisággal” az
ló bensőségbe zárták el maguk, akiknél — paradox módon — esztétikai és etikai arisztokra-
zmuson, modernista kultúrkritikán, művészvilágképen át fejeződött ki az antifeudális forra-
almi szándék, a demokratizmus.

A sajátos, század eleji, kelet-európai — politikaellenességében is politikai tartalmú — modernista művészlázadás szószólója volt a fiatal Bölöni. De a valós mozgatót, az erőteljes társadalmi indítást, az antifeudális ihletést már ekkor is jelezte, hogy a modernség két ága közül nem a hatalom védte bensőségre zárkózó, megalkuvóbb típus, nem az esztétamodernség de a nyugtalanabb, lázadóbb válfaj, az avantgard modernség állt hozzá közelebb. Nem véletlen, hogy a *Nyugat* pusztán esztéta világától már ekkor is idegenkedett, s hogy a magyar avantgard kritikai úttörői — a Nyolcak s az aktivisták szószólói — közé tartozott. A Rimbaud-hoz, Jarryhoz, Cézanne-hoz, Gauguin-hez, Apollinaire-hez hasonló *précurseur*-ök vonzózták, azok az alkotók, akik Rimbaud „szertelen és vakmerő, fantasztikus és hallucinált Ré szeg hajóján akartak utazni”, menni „valami ismeretlen új világ felé”, akik az általa elsől közt felfedezett Brancusihoz vagy Kassákhoz hasonlóan a lényeg után vágytak a töredékességből.

Mert, éppúgy mint a fiatal Lukácsnál, a *lényeg, lényegiség* jelentette az induló Bölöni esztétikájában is a vezérgondolatot. Megvetett minden „gyorsaságot és felületességet”, minden „könnyűséget”. Bírálta az „impresszionizmus emfemérvoltát és célnélküliségét”. Azok a festők álltak közel hozzá, akik „nagyobb, magasabb rendű utakra készülöttek”, „lementelmélyre”, „kikeresni a lényegét”, „örökké csak a lényegest”. A klasszikusok közül Rembrandt, a kortársak közül Cézanne voltak kedvencei. „Olcsó hangulatok és véletlenszerűség helyett törvényszerűségeket” akart, „elmúlás” helyett „maradandóságot”. Nem pusztán esztétikai követelményt, de morált jelentett ez a lényegiségvágy: teljességakarást, belső komolyságot. Az esztétikum etikumként élt.

Ez a művészi formaakarásban is megnyilvánuló etikai beállítottság jelentette a megkészt század eleji magyar citoyen — az intellektuell — legfőbb vonását. Mi ható, erőteljes politik: még nem tudott lenni, ahol a demokratizmushoz szükséges intézmények hiányoztak még vagy ha meg is voltak, nem működtek megfelelően: megemelődt ott az intézményekke szemben a demokratizmus másik, nem objektív-társadalmi, de szubjektív-pszichológiai össze tevője, a személyes összetevő: a jellem, a morál. *Jellemdemokratizmus* foglalta el az intézményes helyet. S ez jelentette Bölöninnek is életre szólón a legfőbb ismérvét, ez jelentette a *basz personality*-t, a személyiségmagot. Barátjának, Zubolynak találó, tömör névadásával szólva a „magyar oroszok”, ezek közé „az egymásnak való tiszta emberek”, a camus-i „igazak” köz tartozott.

A JELLEMDEMOKRATA

Beszédes tény az, hogy a legtöbb ismerőse, mint fő tulajdonságot, mint *faculté mañ resse*-t a jellemet emelte ki, ha Bölöniről beszélt. Mint „kivételes jellemről” vallott róla Ady Így írta le később a már férfi Bölönit a szegedi börtönben Tamás Aladárnak Karikás Frigye is. Mint olyan emberről emlékezett meg róla, „aki mindent megért, ... de barátságban, hűség ben, meggyőződésben nem ismeri a tréfát”. S ezt a vonását emelte ki az élet legvégén Illé Endre is: „mint egy szétmorzsalhatatlan kristály”, „olyan áttetsző, olyan kemény”. Egybe hangzóttak a tanúvallomások. Az igény, amelynek jegyében az élet önmagát formálta, a *jelle messég* volt.

Ezt az etikai meghatározottságot tükrözte vissza már egymagában tanulmányírói, kritikus működése is. Értékrendjében — amint elsőként Tasnádi Attila rámutatott erre — az etikai kategóriák álltak előtérben. Minősítést jelentett nála a jellem. Politikai és esztétikai fogalmak helyett is nem egy esetben erkölcsiekként élt. S ennek törvényei szerint választotta meg (ami az esszépoétikában a lényegről valló formai kérdés is) a maga hőseit. Az írásaiban felde rengő eszmény mindenekelőtt a jellemtehetség volt.

Tudta például Tánácsiról, hogy „nem nagy gondolkodó”, hogy „középszerű író”, mégis éveket szánt a vele való foglalkozásra. Ott látta benne „az egyszerű, makulátlan, tisztelket”, kinek „erkölcsisége szilárd”, s aki a maga „szigorú erkölcsi világához hű marad örökre”. Szerette „a dolyfős becsületesség” s a „politikai tisztaság” oly alakjait, mint Just Gyula vagy Jaurés. Az októberi forradalom Jászihoz, Szendéhez hasonló vezetőihez is ezé kötődött. Ott érezte bennük „a morális tisztaságot”, a „puritanizmust”. S ezért volt eszmén számára egész életén át Károlyi Mihály is. Az erkölcsi nemesség hőst látta benne, ki példát adott arra, „hogy nem szabad különbséget tenni közéleti tisztesség és magánbecsület között”

Még a leginkább csodált barátunk, Adynak is felrótta nemegyszer, hogy „romantikusan” áta saját személyét, s az egyéni morál kérdéseiben (elválasztva azt a közéletitől) ingatag volt olykor. Róla írt könyvének, *Az igazi Adynak* mélyen emberi jellegét nem utolsósorban ez a cétszintű jellemrajz adja meg: a magánéleti és a közéleti morál különválasztása. Így tudta egy-ésszt emberközébe hozni a zsenit, s érzékeltetni másrészt az Ady-lényeget: azt a költőt, ki „gyarló és megalkuvó volt nemegyszer” a mindennapokban, a magánmorálban, „de állhata-os és dönthetetlen a lényegesben”: rendkívüli volt mint társadalmi jellem.

A jellemközpontúság jelentette Bölöni György életművének a domináns vonását. Nem utolsósorban ezen keresztül fejeződött ki demokratizmusa. Tanúskodott erről már egymagá-án a jellem tartalmi konkretizálása is. A Bölöni-műveket elemezve, az irányító embermo-ellelt, értéktudatot keresve bennük, a citoyent fölnevelő humanista-felvilágosult világkép dik-álta személyiségértékek, karakterjegyek tűnnek elsősorban szembe. Egyrészt *autonómia-gény*, másrészt *észtsztlelet*, harmadrészt pedig *felelősségérzés* határozta meg írásaiban a jel-empképletet.

Eppúgy mint a korai citoyenmorál filozófiai alapkönyvében, Kant erkölcsstanában, az *au-onómiaigény* volt Bölöni etikájában is az egyik legfontosabb jellemösszetevő; a demokrati-cus öntudat, a személyiség méltóságtudata. Az intézmények és tömegek nélküli demokrata örvényszerűen azt az embert becsülte nagyra, aki „független erkölcsi világgal” élve „büszke önmagára és egyéniségére”, meri, tudja vállalni önmagát. Mer különbözni, bír egyedül lenni: ellemző reá — a legtöbbször előforduló értéklő tulajdonságokat kiemelve itt — a *meg nem al-cúvás* és a *bátorság*. Nem véletlenül szerette Bölöni az oly szembeszegülő nyelvi alakokat, mint *törhetetlen, megingathatlan, hajthatatlan, tántoríthatatlan, kérlelhetetlen* stb. Jelezte ez a grammatikai metafora, a deverbális fosztóképzős alak az autonóm ember alapvonását: a norális dacot, a nonkonform létet; azt, hogy volt bátorsága itt az egyénnek nemet mondani, helytállni, kitartani, szembeszegülni, falat emelni, ha szükség volt reá, a világ ellenében. Nem látatoktól függött az élete: „belső kommandóra” végezte dolgát.

Az autonómiát ily magasra tartva semmit sem vetett meg jobban Bölöni, mint a megalku-ró, heteronóm sorsot, az ellenautonóm lényt, a konform életeteket. A maga inkább érzelmi-irizáló, mintsem fogalmi esszényelve törvényeinek megfelelően szinonimák sokasága hozott írt erről az indulatáról. Számptalan formában bélyegezte meg „a meghunyászkodást”, az „er-cölcsi sunyítást”, a „kerteletést, a gyávaságot, a megalkuvást, a mindennel és mindenáron való ciegyezést”, a „világnézeti határozatlanságot”. Megvetette „a behódoló, alacsony senkiket”, „az árral úszókat”, „az intellektuell selyemfiúkat”: „Aki az emberméltóságot, a demokratikus öntudatot, az autonómiát becsülte nagyra, az „ingadozókkal, a jellemtelennel”, a megalku-rókkal nem békélhetett meg. A jellemnek is van mágnese törvénye: vonzás és taszítás műkö-lik benne.

Az autonómia igénye mellett reális látást, *észtsztleletet* vonzott a humanista-felvilágosult örökség sodrában kialakult jellemképzelés. Nem hiába volt Bölöni Anatole France magyar fordítója, személyes ismerőse, Julien Benda és Barbusse barátja: a modern huszadik századi elvilágosító közét tartozott. Értékrendjében központi helyen állt „az emberi okosság”, a „franciás értelem és világosság”, a „gátlások nélküli józan ész”. Tánccsicsban nemcsak a szoci-ális forradalmiság vonzotta, de a „megingathatatlan józanság” is; a Voltaire-tanítvány. Noha szenvedélyt nagyra értékelte, mégis a legnagyobb veszélynek vette, ha áttörte az „az értelem silipjét”. Antiromantikus volt beállítottsága. Írásaiban folyvást visszatért, mint eszmei motí-um, az állásfoglalás minden „misztikum”, „legenda, romantika, rajongó túlzás”, „szenti-mentalizmus”, „illúzió” ellen. Egész életének ars poeticája volt *Az igazi Ady* bevezetőjének egyik mondata: „nem csináltam romantikát, az igazságra törekedtem”. Ez a tisztánlátás-gény, ez az észtsztlelet határozta meg mind írói, mind emberi tartását.

Írásaiban ezért idegenkedett a „színes, virágos szavaktól”. A „stílus dísztelensége”, „az egyszerű közvetlenség” volt eszmény számára. Az észtsztlelet, mint formateremtő elv műkö-ölt nála. Nem utolsósorban ez érteti meg, hogy a *dokumentum* lett jellegzetes írói műfaja. Mind Ady-könyve, mind Tánccsics-életrajza a lényeget nézve dokumentum volt. Nemcsak a harmincas évek írói divatja, a *Neue Sachlichkeit* és a falukutatás hazai hatása vitte e felé: egyéniségének is ez a műfaj felelt meg leginkább. Hisz a mítoszok ellen, a romantika ellen jön étre mindig a dokumentárizmus. Egy reális látásra, józanságra beállított jellem szükségserű-n vonzódott hát hozzá. Tudta ő, hogy „bármily csekély ténynek is megvan a maga jelentősé-ge”. Könyveiben a kis tények, megfigyelések, apró jellemző anekdoták sokasága jeleníti meg

mindig az életet. Ady-memoárja nem utolsó sorban ezért is érték. Nemcsak recepciótörténet jelentősége van. Nem pusztán abban áll érdeme, hogy az elsők közt értelmezte az antifeudális demokratikus forradalmiság jegyében az Ady-életművet, hogy rámutatva a *Nyugattal* való elentéire, a századelőnek egy más előjelű szellemi mozgásával, a humanista-felvilágosult világgépet továbbörökítő radikalizmussal kötötte össze gondolatait, s felfedezte így a publicista Adyt, Féja Géza nagy hatású kiadványát, a *Jóslások Magyarországról*-t illetve vele. Mind ezen túlmenően azonban elsősorban a dokumentumgazdagság — a biográfiai, szövegtörténeti, keletkezéstörténeti, hatástörténeti, alkotáspszichológiai, művelődéstörténeti, eszmetörténeti stb. adalékok sokasága — az, ami igéz. Ez biztosít ennek a műnek kitüntetett helyet nemcsak az Ady-irodalomban, de a harmincas évek magyar irodalmában is. Az akkor hódító dokumentumirodalomnak is klasszikus darabja *Az igazi Irod.*

Az észiszívet határozta meg végül Bölöni György életmódját is. A racionális, reális, józan életek értéktudata, a citoyen értéktudat szabott irányt neki. A lét értelemadójának a munkát tekintette. Ahogy barátjának, Tihanyi Lajosnak gondolatát idézve írta: „ami születésünk től kezdve halálunkig életünk értelmét megadja... a teremty munka”. Szerette idézni Rodir szavait: „travailler, toujours travailler”. Nem az eredményt tartotta fontosnak, de magát a munkát, s rajta keresztül „a példaadást, a tisztességre való tanítást”. Elsősorban minőség, szükséglet, morális érték, *conquête morale* volt az számára. Az ésszel élő emberi élet nélkülözhetetlen együttjárója.

Végül, mint a citoyenerkölc, a demokratajellem harmadik lényegi vonása, *felelősségérzet* tartozott hozzá Bölöni Györgyhez. Azokat az írókat becsülte nagyra, akik „az írást, költéségeiket és tetteiket apostolszerűen komolyan vették”. Ő ilyen író volt. Belső komolyság, szorító, állandó felelősségérzés volt jellemző reá. Ezt visszatükrözőn kísértett írásaiban egyrészt a *szenvedély*, másrészt a *hit* szava.

„Szenvedélyesség... nélkül igazi művészet nem születik” — hangzott Bölöni tétele. Az író volt eszmény számára, aki komolyan véve az életet, felelősséget érezve írta „szenvédéllyel ír és szenvédéllyel támad”, aki nemcsak az esztét, formális készségeit, de szívét, érzéseit, teljes emberségét viszi munkájába. Formateremtő elvet jelentett szinte ez már nála. Az állandó érzelmi jelenlétet, a szenvedély erejét érzékeltetve tűzások, halmozások, szinonimikus ismétlések (hendiadióinok), igésítő, expresszív képek, felkiáltások, felszólítások s más érzelmi színek kerültek be írásaiba. Néptribuni lett az esztétikája s az előadásmódja. Nemcsak közölni akart, de hatni, nevelni is. Mint minden felelős szenvedélyes élet, nem a részletre: az egészre nézett.

A szenvedélytől elválaszthatatlanul, a belső komolyságot, felelősséget ezzel is jelezve (éppúgy mint Adynál) ott volt értékelő kategóriái közt a *hit* fogalma is. Megvetett Bölöni (mint a Márai Sándor-féle írókról szólva többször hangsúlyozta) minden „hit nélküli fölényt s nyegleséget”, minden „cinizmust”, „semmiben sem bízást”. Azokat az embereket érezte közel magához, akiből a „lelkesség”, az „igaz hit” beszélt. Az Ady-versekből is ez az idézet tartozott a kedvencei közé: „Hiteket tépni? nem ezt az Adyt — Nem fogja látni se barát, se ellen”. Másik monográfiához, Táncsics Mihályt is nem utolsó sorban azért becsülte, mert — amint írta — „mindig hívő volt”, „csupa lángolás... csupa akarás”, hiányzott belőle „a haszonlesők ravaszága”, „a számító okosság”. Ott élt Bölöniben a *hit* akarata, mert amint — Martin du Gard gondolatát magáévá téve — fejtette: „a hit ad az embernek kellő alapot, hogy cselekedjék, és kellő makacsságot, hogy kitartson”.

Az emigrációban gyakran megkoptak, „lebuktak és kifáradtak az emberek”. Jost Hermand a maga, a két háború közti emigrációt jellemző tipológiájában a cselekvő antifasiszta és a kultúrtudatos humanista mellett külön megkülönböztetendő típusnak vélte épp ezért a rezignált eszképiát. Voltak rezignált hangulatai nemegyszer Bölöninek is. Voltak pillanatai, amikor úgy vélte (egyik, feleségéhez írott levelét idézve): nem érdemes a világgal törődni, „nem lehet rajta ügysem változtatni semmit”. De aztán felrázta magát; újra meg újra kigyúlt a hit. Éppúgy, mint Adynál, a Kant-féle „erkölcsi hitnek” maradéktalanul szekularizált válfaja volt ez nála is. A belső komolyság tükröződött benne. Hisz aki hittel élt, túlnyúlt az az énen. Túllátott önmagán. Elismert az énnél valami nagyobbat. Hozzá tartozott a nemben gondolkodás, a másokért való lét, a felelősségérzet.

TÖRTÉNELMI SZINTEN VALÓ LÉT — ELKÖTELEZETT LÉT

Jellemdemokratizmus — azaz: autonómiaigény, észtszisztelet és felelősségérzés — jelölte ki az élet irányát Bölöni Györgynél. Így lett emigráns, előbb jelképes, majd valós értelemben. Hisz aki a jellem, s nem a számító ész törvényei szerint formálta életét, szükségszerűen egy más régióban élt. Nem véletlen, hogy nagy szerepet játszott mindig Bölöninél az igényt jelző gondolatok között a távlat igénye, a felülemelkedés. Pályája kezdetétől élete végéig parancs volt számára az „emelkedett lélek”: a „bátor elszakadás a kis horizontoktól”, „a felfelé törő lendület”, „a szárnyalás világnézeti magasságba”. Felülemelkedés-igényt hozott magával az etikai szigor. S szükségszerűen kivonulás — emigráció — volt ez az adott világból.

Előbb mint művészlét valósult meg ez. Majd mikor látnia kellett, hogy a belső világba zárkózás nem hoz megoldást, nem szabadít meg az erkölcsi rossz érzés nehezekeitől: el kellett jutnia a társadalmi tettig, a belső emigrációtól a külső ténylegesig. A kétfajta tiltakozás — az individuális, befelé forduló és a közösségi, kifelé néző — közül mindinkább az utóbbi lett a meghatározó. Mint annyi más közép-kelet-európai század eleji intellektuell, mint például Lukács, felmondta ő is a morál hagyományos, szegyenletes kompromisszumát; a kompromisszumot, melyet az emberi kizsákmányolás, a társadalmi egyenlőtlenség s igazságtalanság tényével kötött minden bensőségre zárkózó, pusztán privatizáló lét. Rá kellett ébrednie, hogy „az emberek azzal, hogy meghallják, még nem változtatják meg az igazságtalanságokat”, holott vannak szituációk, mikor barátjának, Gábor Andornak oly szívesen idézett verssorával szólva: „szégyen élni és nem kiáltani”. A társadalmi cselekvés, a politikai harc elkötelezettjévé tette a jellemdemokratizmus, az erkölcsi igény. Az etikum esztétikum helyett egyértelműen politikum lett: elkötelezettség.

Az elkötelezett lét fenomenológiáját lehet megírni szinte a Bölöni-életmű alapján. Ki lehet elemezni ebből annak majd minden lényegi jegyét. Mint leginkább szembeötölő vonás, nem személyes-egyéni, de közösségi-társadalmi perspektívákkal való élet akarata tartozott hozzá ehhez a léthez. Nem mint elvonulás, bensőbe zárkózás, de mint történelmi látás igénye — következetes történetiség — jelent meg a jellem diktálta felülemelkedés.

Megkülönböztette Bölöni mindig a köznapi létet s a történelmi létet. Többször szólott arról: „Akik bent élnek az eseményekben, csak a napi összefüggéseket látják, a történelem kalapácsának csak súlyos ütéseit érzik, de nem sejtik, hogy a történelem mit kalapál az idő nagy üllőjén.” Benne az az igény élt, hogy ennek a „kalapálásnak” értelmét lássa, hogy ne hamis, de valós tudattal, a történelem törvényei szerint a történelem szintjén élje életét. Fel kívánt emelkedni a „nemzeti érdek”, sőt: azon túlmenően a „nemzetköziség magasságába” az emberiségig. Hozzá tartozott a történelmi látás, a messze tekintés.

Megvetett Bölöni a felülemelkedés, a történetiség igényével élve mindenfajta „akaratos rövidlátást”, leszűkített létet. Különös súlyt kapott gondolatai közt a *provincializmusellenesség*. Az „összezsugorodottság”, a „vidékiesség”, „zárt eszmevilág”, „az összehasonlítások és mérlegelések lehetőségének hiánya”, „az elszűkített szellem” volt kora magyar valósága ellen is az egyik lényegi vádpontja. Ezért támadta olyan indulattal (az indulatot maga alkotta jelzők expresszivitásával is érzékeltetve) a legfőbb provincializáló ideológiát: a hamis, buktató, „vitézköltés”, „Bocskai-sapkás” „nem, nem, sohas”, „bokázó hazafiságot”, „a fajmagyar habarcsot” — a nacionalizmust, s állította szembe vele az igazi hazaszeretetet, hol — éppúgy mint Adynál — *emberség—magyarság* elválaszthatatlan egységbe forrt. Tanulmánykötete címél is kiemelte ezt a fogalomkapcsolatot. Idegenítette minden, az emberiséget feledő etnocentrikus provincializmust.

Idegenítette ez világszinten is. Taszította a csak a „fehér világot”, csak „a művelt világot”, csak a fejlett tőkés országokat látó, jellegzetes, nyugati provincializmus is: a nyugati hübrisz. Taszította az a látásmód, ahol a szem — ahogyan írta — „kizsákmányoló, nyugati ember szempontjaira van beállítva”, s ahol „nemzeti, sovén érdekek vagy kapitalista törekvések”, avagy valamifajta „nemcsak rendőri, de morális erőszak” felállítja a lelki „tilalomfát”, létrehozza a belső cenzúrát, csak a világ fényteli részét látó szemellenzőzöttséget, a jellegzetes sznobisztikus, prowestern provincializmust.

Kívül volt a történelmi szinten élő, gondolkodó ember — mind hazai, mind pedig világviszonylatban — az uralkodó osztályok leszűkítő, hamis értékrendjén. Észrevett oly dolgokat, mit történelmi érvényű igazán meglátni csak kívülről, felülről, messziről lehetett. Felnőtt benne így egyrészt a tagadás, az éles határvonás, a határozott nem, másrészt pedig a távlataka-

rat, a jövőigénlés, a határozott igen. A történelemben elfoglalt helyét jelezve *valami ellen és valamiért* élet volt az elkötelezett lét. A történetiség, a távlatok mellett a *negáció* és az *affirmáció* tartozott hozzá lényegi ismérvként.

AZ ELKÖTELEZETT LÉT, MINT NEGÁCIÓ ÉS AFFIRMÁCIÓ

Negációt, szilárd határvonást kívánt mindenekelőtt az elkötelezettség. Megkívánta annak a jelzését, merre nem vezet út, miféle nem hajlandó többé menni az én. Hozzá tartozott Bölöni világképéhez egy határozott antifeudális és antikapitalista beállítottság; az ő etikai jellegű szóhasználatával mondva: a felháborodás a nemzetülöttségen és világzülöttségen. Egy, már-már etizálón látott jelenkori magyar s világtörténelem bontható ki szinte az írásából.

Aki pusztán pragmatista-ökonomista szempontból nézi például a magyar fejlődést, a haladás korszakát jelenti annak a kiegyezés kora. Hisz anyagilag-gazdaságilag előrement ekkor az ország. Bölöni számára viszont (éppúgy, mint a magyar haladó gondolat más, hozzá hasonló „moralistáinál”, mint például Adynál, Lukácsnál avagy Németh Lászlónál) ez volt a fő történelmi vádlott. Nem véletlen, hogy erről a korról, a Deák Ferencéről, tervezett monográfiát élete végén. Ekkor kezdődött szerinte minden, az országot veszejtő „hazugság”, „tévedés”. Ekkor szilárdult meg egy „törvényekkel és visszaélésekkel támogatott, basáskodó társadalmi rend, iskolán, családon, társaságon felépült érdekszövetkezet”. Jött létre az a „szakadék”, mely a felületen úszó uralkodó osztályt a parasztok és a munkások tömegeitől elválasztotta”, s mentődött át a huszadik századba egy oly társadalom, hol „az uradalmak 80%-ában állati sorban élt a szegénység”. Ebben az időszakban lett első ízben „erkölcsi hullá” Magyarország a világ szemében. A dolgozókkal és a nemzetiségekkel való bánásmódja miatt „elvesztette — ahogyan írta — a világ népeinek szimpátiáját”.

Ami a kiegyezés korában vette kezdetét, a Horthy-korszakban, „a gyilkos Horthy-ellenforradalomban” hatványozottan folytatódott tovább, s kiteljesedett annak zárószakaszában, a negyvenes évek első felében, annak külön magyar történelmi botrányaiban: „a voronyezsi halálmalomban”, „a zsidóság halálba kergetésében”, s abban (amint 1944 decemberében a már felszabadult Párizsban írta), hogy „még mindig hullatják a magyar vért, amikor már mindenki számára világos, hogy csak egyéni érdeküket védik a hatalmas orosz hadseregnek való ellenállással”. Minden, a részletekben való torzulás, elnagyoltság, árnyaláshiány ellenére is igazolta ez a kifejelet a Bölöni-féle etizáló történeti képet: az általa felvázolt negatív történeti folytonosságot.

S világosan látta Bölöni ennek a „folytonosságnak” valós okait is. Világosan látta (amit pedig a külsődleges, politikai szempontokat a lényegiek, a társadalmiak elé helyezve még gondolkodó, mai történészek is elfelednek olykor), hogy elsődlegesen nem valamiféle politikai-taktikai hiba, propagandisztikus tévedés, szavak és politikai gyakorlat ellentmondása vezetett el a végső nemzeti szégyensorozathoz, a Don-kanyarhoz, a magyar holocausthoz s az ostoba, céltalan népi elvérzéshez, de a kiegyezésben megszületett osztályszerkezet: a nagybirtok és a nagytöke uralma, ez a tovább öröklődő, nagy, nemzeti erkölcsstelenség; az, hogy — miképp Bölöni írta — „a magyar uralkodó osztály még más nemzetek uralkodó rendjénél is önzőbb és korlátoltabb” volt. Még az utolsó pillanatokban is ott hatott benne „a szűkagyú önzés”. Egy illúzióra, „a nyugati demokrata hatalmak és a Szovjet-Oroszország közötti ellentétre épített” ez végig. Tragédiát idézett fel rövidlátó önmagamentése: a szovjet csapatoktól — a szocializmustól — való beteges félelem, az esztelen, céltalan hatalomféltség. „Ez az a múlt, amelytől teljesen el kell szakadnunk” — vonta meg a végső mérleget a gondolkodói becstelenség. Felsejlett Bölöninél (Ady- s Tánácsics-könyve nem utolsósorban ezért is íródott) a negatívval szemben egy másfajta nemzeti folytonosság: a forradalmaké.

Nemcsak a félféudális Magyarországon, nem lelhetett hazát egy, a Bölöniéhez hasonló etikai igény, belső érzékenység, de a nyugati polgári demokráciákban, a tőkés világban sem. Mint emigráns ott kapott ugyan napi kenyeret s *carte d'identité*-t, de nem életértelmet, énazonosságot, hivatást, küldetést. Morálisan nézve ott is mindvégig otthontalan volt. Taszították „a nyugati kapitalizmus bűnei”, „a polgári élet csúnya kiütései”, a „nagytöke fortélyainak hitványságai, vérforraló gyalázata”. Látta „a tőkés társadalom embereket sújtó, sorsokat bilincsbe verő, szárnyalást gátló nyomását és kegyetlenségét”. Látta a növvilággyalázat. „Megmérgezték a lelkeket — ahogyan írta. — Mert hiszen elszabadult az emberiség fúriája”.

Nemcsak a szavak erkölcsi pátosza jelezte az erős, morális beállítottságot, de a kritika konkrét tartalma is. Az emberiség etikai érzékét sértette szerinte elsősorban a tőke uralma. Idegenítette a „kalmárdzsungel”, az a világ, hol a külső, anyagi siker lett a legfőbb értékmérő, s hol mindent befogott „az egyéni haszonért való hajsza”, hol „megfizetett vagy tévútra vezetett emberek által szétszórt hazugságok” kötik a lelkeket, hol még a művész is pusztán „érvényesülést és karriert” akar és nem művészetet. Taszította a mindenütt érzett korrupció, a nagybankok uralma, az, hogy nélkülük „moccanni sem lehet”. S kiváltképp nőtt idegensége a harmincas évek második felében, mikor már Franciaországban is érződött „a fasizmus döglegelete”, egyre fenyegetőbb veszélynek látszott „a háború becstelensége”, s útban volt Európa ahhoz, hogy „öldöklés, börtön, rabság, munkatábor, drótkerítés, kivégzés, kínzás” legyen úr benne. Mindinkább érezte ezt a világgzüllést, meggyőződése volt: „Valaminek meg kell változni az élet értelmének felfogásában.” Értelmetlennek, üresnek ítélve nem tudta elfogadni a körülötte levő hagyományos létet a morál emigránsa. Vágyott a másra. Maradékaltanul otthonlalan volt az adott világban.

Rokona volt a maga teljes otthonlanságával a Bölöni-féle elkötelezett én a huszadik században oly igen gyakori erkölcsi lázadóknak, nonkonform sorsoknak. De csak rokona, s nem azonos velük. Elvált itt egymástól a morális érzékenység két modern típusa: a pusztán nonkonform sors s az elkötelezett lény, a lázadó ember és a forradalmár. A nonkonform élet (elég utalni Camus *Bukásának* új Szent Jánosára) a maga tisztaságát őrizni akarva kiköltözött nemcsak az adott, de a teljes világból; a lehetőből is. Nem kötötte más a valóságba, csupán megvetése. Hozzá tartozott a maradéktalan élettágadás is. Az elkötelezett értelmiségi nem járhatta ugyanezt az utat. Nem vesztetett el a húzó semmiben. Erkölcsi érzékenysége nem fordulhatott át életelvetésbe, fogódzót kellett hogy találjon a való világban. A pusztán negációra beállított nonkonform sorsokkal szemben hozzátartozott az *affirmáció* is, az igenek vágya.

Hozzá tartozott ez Bölöni Györgyhöz is. Az európai humanista-felvilágosult hagyomány törvényeinek megfelelően egy transzcendensen igazolt moráltól el kívánt jutni egy társadalmilag-történelmileg megalapozott erkölcsvallaláshoz, az isten nélkül maradt világban élve is rá akart találni a kötő értékekre. A maga üdvösségét nem a történelmen kívül, de abban keresve, két irányjelzőt látott, ami vezethette. Egyrészt adott volt a tömegekkel való azonosulás, a szegényekkel tartás, azaz lényegében (noha a népi mozgalomtól idegenkedve Bölöni ezt a fogalmat sohasem használta): a népiség elve. Másrészt adott volt az előremenő, sodró történelem, az antropológiai optimizmus, a távlat tudata. Ez a kettő — a szegénységkötődés és a haladás-hit, a népiség és a perspektívatudat — lehetett útjelző az értelmes életre.

Magáévá tette Bölöni Vallés tanítványának, Severine-nek, ennek a nyugtalan, különös életű anarchista-kommunista újságíróőnek jelmondatát: „mindig a szegényekkel”. „Szegénység és gazdagság, nincstelenség és vagyon örök harcának” látta a világot. Ez jelölte ki az állásfoglalását; a hiányt érzők közé vitte a maga másfajta hiányérzete. Monográfiái hőseiben, mint egyik legfőbb minőségi érték, ugrott előtérbe a szegényekkel tartás. Ezért vonzotta a sikertelen sorsok sikertelen írója, „a lenézett Táncsics”. S hajdani barátjáról, Adyról is ez volt könyvében súlyponti helyen, befejezésben elhelyezett értékelő mondat: „...nem volt soha az uralkodó osztályok költője. Az alullevőké volt, az elnyomottaké, a békétleneké, a be nem teljesülteké, a kismizmizetteké, a forrongóké, a lázadóké”. Ez volt az ő életprogramja is. A „kismizmizettekben”, a „koldus milliókban”, a „kiszorítottakban”, a „jogtalanokban”, „minden ország hajótöröttjeiben és szerencsétlenjeiben” lelt társaira. Jelképes az, hogy Franciaországban élve, a lenti, Pas-de-Calais-i magyar bányászok közé járt mindig szívesen. Nem valamiféle lefelé hajló szánalom vitte el közéjük, hanem — mint a progresszív népiség esetében mindig — a lehetőségek vonzása. Tudta, milyen felszabadításra váró energiák vannak az osztálytársadalmaktól szélekre szorított népi tömegekben, a világszegénységben. Meggyőződése volt, hogy „az intellektuell úgy éri el léte célját, amint összekapcsolódik a tömegekkel”. Hogy merre kell mennie, mindig a szegények — legyenek azok osztályok, nemzetek —, a jogtalanok, a kismizmizettek, az alvégek és a peremek lakói mutatták számára.

Egymagában azonban ez az irányjelző kevés lett volna. Mint a Csizmadia Sándor-, avagy Sinka-féle tragikus eltévedések tanúskodnak róla, félre is vihet egy pusztán alvélgtudat, egy önmagáért való, öncélú népiség. A szegénységnek, az elnyomottságnak nincsen látóköre, csupán indulata. Sokszor szalad így tévútra mozgalma. Kellott hát egy más eligazító is. Egy olyan kilátópont, ahol nem a hiány, nem a megfosztottság, hanem a van, a felismert érték jelöli az irányt, ahol nem alulról, de felülről, messzi távlatokból lehet áttekinteni az emberi menetet. Így lett vezetője az emberiség álma, a nagy emberi utópia, a boldogság hite: a haladástudat.

Minden válság s kétely ellenére mindvégig ott hatott benne a történetfilozófiai meggyőződés, hogy van „haladó emberség”, „egyetemes emberi haladás”. Az ember kitörhet „elnyomatásának gazdasági és szellemi kereteiből”. Adott egy „boldogság felé haladó világ”. Ott élt benne az egyéni életet s a nembeli életet kiteljesítő szabad emberi lét vágya.

Nem politikai-szociológiai kategóriákban, de vallásos eredetű, elvont ünnepi szavakkal beszélt Bölöni többnyire erről „a megváltó új életről”, a dolgozókat váró „ígéret földjéről”. Mégpedig nem pusztán publicisztikus elnagyoltság okán: a stílus is jelezte az etikai motivációt, a morális jellegű, belső indíttatást. Kivetítődött itt a történelemben egy erkölcsi szükséglet, egy minőségi igény: az abszolút negáció: az elutasítása minden meglévőnek és az abszolút afirmáció: az álom „a szabad, boldog, egymást becsülő dolgozó népek... testvériesülő világáról”. Meggyőződése volt, hogy „nem remélt távlatok nyílnak meg az emberiség előtt”, s hogy „folyik a modern történelem leghatalmasabb csatája, melyet az emberiség vív a boldogabb jövőért”. Feladatának érezte a részvételt ebben. Így lett kommunista. A pártban lelte meg azt a valóságos erőt, mely a benne ott ható radikális negációt és radikális afirmációt igazolta és egységbe fogta. Nem pusztán egy politikai párt volt az számára, de egyben morál is, az emberi történelem egyik legnagyobb erkölcsi vívmánya: szövetség, társaság az emberi jóra. A méhesembségre, elvonulásra rendelt befelé élet, a dacos külön élet vállalta így a politikai harcot, a kötő pártfegyelmet, a következetes fórumon létet: a pártosság elvét. Ki művésznek született: elkötelezett művész, politikus értelmiségi lett.

POLITIKA ÉS MORÁL

Az elkötelezett intellektuellek, a lenini pártosság jegyében dolgozó írók, az erkölcsi okokból forradalmárok közé tartozott Bölöni. Problematikus állásfoglalásai, melyeket a felhasználás az „emigráns” címkével ellátva, mint a tömegektől és valóságtól elszakadt szektásság jeleit olykor idegenkedve néz, igazából csak innen érthetők meg. A morális motivációjú elkötelezettség antinómiái ezek. Politika s morál eltérő törvénye ütközik ki rajtuk keresztül.

Megmutatkozott ez már pusztán életrajzi síkon: a hivatásos politikusok részéről jövő, oly igen gyakori, könnyű, fölényes lekezelésben. A maga 1919-es „ellenvonulásától” kezdve a párthoz kötődött Bölöni. Nemcsak abban, hogy annak politikai vonalát követte: részt vett nem egy megmozdulásában is. Lukács kérésére ő szerzett például francia beutazást a beteg Landlernek rivierai gyógyulás céljából. Károlyival együtt szervezte a statárium elé állított Sallai és Fürst, valamint a bebörtönzött Karikás Frigyes s Rákosi Mátyás érdekében a nemzetközi tiltakozó sajtóakciót. A párttól érkező utasításoknak mindig készséggel alávetette magát. Pór Bertalan jegyezte fel róla, hogy a harmincas évek elején, mikor lapterjesztő vállalatára csődbe jutott, s feleségével, Itókéval együtt szinte nyomorban élt, felajánlották neki a párizsi *Magyar Hírek* szerkesztését 1700 frankért. A párt azonban levélben figyelmeztette: ártana a munkásmozgalomnak, ha odaadná nevét ennek a lapnak. Azonnal lemondott. Nem párttagként is pártfegyellemmel élt. A párt legfelső vezetése részéről mégsem volt iránta teljes bizalom. Elég utalni ezt érzékeltetendő a Monde-könyvkiadó vállalkozásáról adott, 1931-es *Sarló és Kalapács*-beli pártbírálatra. Nem a vállalkozás jelentőségét, Hašek *Svejk*-jének, Szilágyi András *Új pásztora*nak megjelentetését méltatta ez a kritika, hanem azt róta fel neki, hogy „teljesen figyelmen kívül hagyta a proletárirodalmat”. Vagy elég utalni arra a távolságtartásra, mely 1945 után ithon vette körül.

Igaz: Bölöni maga erről sohasem beszélt. Kézírtas hagyatékában, bizalmas feljegyzései s levelei közt is alig akad mondat, mely erre utalna. Nemcsak azért, mert befelé élő, zárkózott ember volt, de már pusztán azért sem, mert mint moralista szégyellte volna önmaga előtt is, hogyha panaszkodik. Nem adok-veszek alapon vállalta ő a kommunista pártot. Nem üzletemberként. Barátai azonban hallgatásából is tudtak olvasni. Fájt neki például, hogy hazatérte után (mint Tamás Aladár emlékezése beszámol erről) oly nehezen találtak számára nemcsak lakást, de még munkát is. Úgy érezte: „görbe szemmel tekintenek reá”. Mint Itóka mondta: „Csak azon szomorkodom, hogy Gyuricámat idehaza nem szeretik eléggé. Ő nemigen szól. De tudom, sokat győtri magát emiatt.” S mikor végre 1948 őszén követnek küldték Hollan diába: ő maga is gúnyosan jegyezte meg: „Kegyelmes úr lettem, csak épp nem élek kegyelemben.” S nem élt abban később, hazatérte után, 1951-től kezdve sem. Igaz: az akkor alakult Irodalmi Alap igazgatója lett. Politikai súlyú megbízást azonban csak akkor kapott, mikor

válságos helyzetben szükség volt reá. Így az 1956 októbert előző feszült hónapokban az írószövetség elnökségében, majd az ellenforradalom leverése után az Irodalmi Tanács elnökeként. De az 1959-ben újjraalakuló írószövetség első elnökének (s néma sebként ezt is ott hordta magában) már nem őt jelölték, de Darvas Józsefet. Sosem láttak benne komoly funkcióra alkalmas jó politikust az arra hivatottak. S igazuk volt ebben. Politika s erkölcs sokban eltérő természetű az ő életművében szinte tapintható.

Mert ha nem is ellentétes és egymást kizáró, de két külön létszféra erkölcs s politika. Az előbbi elsődlegesen a legmagasabb rendű emberi világba, a *kell* világába, az értékek rendjébe, a szellemi szférába tartozik bele, a marxai értelemben vett szabadságéba, az utóbbi az ember természeti s termelési valóságához van sokkalta közelebb, egy oly létszférához, melyben nem az etika, de elsősorban a természet másfajta — ridegebb — törvénye diktált magatartást. Eltér így egymástól némileg a kettő természeté. Nemcsak az anarchizmus: a morális motivációjú elkötelezettség esetében is lehetségesek így szférakonfliktusok, érdekfeszültségek. Csak míg az anarchizmus számára mindig abszolút s feloldhatatlan az, az elkötelezettség kompromisszumra tör: őrizni akarja a kettős hűséget. A konfliktusok típusát nézve kétfajta típus különíthető el. Lehetséges egyfelől az úgynevezett *politikakonfliktus*, mikor az erkölcsi szféra törvényeit, annak értékradikalizmusát kívánja érvényesíteni az egyén a politika másfajta terében, s politikai hibát követ el ezzel. Ellentétbe jut annak kívánalmaival. S lehetséges másfelől a politikai eredetű erkölcsi konfliktus, az *etikakonfliktus*, mikor épp ellenkezőleg: a politika más természetének, sikerigényének enged a morál, s a maga magasabb mércéjével kényszerül alkudni. Bölöni életművében ott kísért ez mindkettő a mélyben.

A POLITIKAKONFLIKTUS

A konfliktusok ezen típusát nézve a politikai szféra kompromisszumos voltának és az erkölcsi szféra radikalizmusra hajló természetének összetükközése itt a leggyakoribb. Hiszen a morál a történelmi célt látja mindig maga előtt, a politika pedig elsősorban a célhoz vezető úttal kell hogy törődjék. A politika így mindig az adottságok és lehetőségek — a kossuthi szóval — az egzisztenciák tudománya, a morál viszont a lehetetlenre, a teljességre néz; az egyikhez a közelre, a másikhoz a távolra nézés tartozik hozzá jellemző ismérvként. A politika eltévesztett, ha sikertelen, ha egyedül marad, neki tudnia kell, hogy az adott viszonyok közt és az adott emberekkel lehet és kell mindig előremennie. A moralista számára viszont sosem riasztó a sikertelenség. Nem fél a magánytól: tisztaságát jelzi csak az egyedüllét. „L’homme est toujours seul” — szerette idézni Anatole France szavait folyvást Bölöni.

A politika számot vet vele, hogy a történelem csak kiélező, ritka pillanatokban, barrikádpercekben gondolkodik éles vagy-vagyokban, éppen ezért mindig kész a kompromisszumokra, a morál viszont aut-aut-ra néz, törvénye szinte a meg nem alkuvás, az intranzigens lét. A morál így, ha politizál, hajlamos mindig a végletességre, könnyen lesz merev, a valóság kívánalmaival, árnyalataival számot nem vető. Amint Bölöni a maga kedves Táncsicsáról írta: „Hiányzik belőle a legparányibb könnyedség, simulékonyság... esetlenül csetlik-botlik, meg-ingathatatlan egyenes természete nem viseli el a tettetést, a legkisebb hamisságot sem.” Ha a moralizáló megfogalmazást, a „tettetést” és a „hamisságot” politikai kategóriákkal — konfliktustűréssel, érdekegyeztetéssel s konfliktusfeloldással — helyettesítjük: hű ez a helyzetkép. A moralista a politika területén gyakorta valóban „esetlen”: elefánt a porcelánok között.

Többször megrótták például Bölönit — s tegyük hozzá joggal —, hogy ítéleteiben olykor túlzottan merev. Nemcsak a legújabb kori akadémiai irodalomtörténet értékeli így: „törekvéseiben gyakran türelmetlen és kíméletlen”, „igazsága érdekében sokszor elfogult”, „néha talán merevnek találjuk... álláspontját” — jegyezte meg róla Illyés Gyula, Tamási Áron, s Waldapfel József is. Valóban így volt ez. Ady-könyvében (a költővel való vitáik s másfajta esztétikai elképzeléseik miatt) torzítón rajzolta fel például Kosztolányi s Babits alakját. — S nyugaton élve, a faszizmus szociális demagógiáját és antidemokratizmusát észelve, inkább, nem véve számba a magyar fenyegetettség külön problémáját, s az innen adódó, sajátos, ellentmondásos, antiimperialista nemzetudatot: a népi írók „örökös magyar vívódásairól”, „örök magyar kesergéséről” is elfogultan szót. „A népfelszabadító baloldal és a fajmagyarságot hirdető jobboldaliak közötti” határelmosás példájának látta csupán magyarságféltésük.

Egyoldalúan fogalmazott a háború alatti magyar társadalom magatartását értékelve is.

Ellenálló ország vagy fasiszta ország alternatívájában gondolkodott csupán, nem látta ő sem a valós országot, a *bujkáló országot*, a geográfiailag, történelmileg és etnikailag meghendikepelt, így feloldhatatlannak tűnő ellentmondások közé kényszerített népet. Cinikus közönynek, hallgatólagos kollaborációnak vette így ő is azt, ami nem volt más, mint felkészületlen, elmaradott népekre oly igen jellemző, Brecht Keuner uráéra emlékeztető, tehetetlenség. Vagyvagyokban gondolkodva úgy ítélte meg: mélyen átjárta a faszizmus mérge a hazai világot, „megfertőzte a magyar úri világ az egész társadalmat, a tanulóktól kezdve az egyszerű bokázó polgárig, parasztig vagy munkásig”. Mint a maga híres 1945-ös levelét Walter von Molóhoz megíró Thomas Mann, eljutott ő is szinte-szinte már a kollektív felelősség gondolatáig.

Nem egy vonatkozásban merev irodalompolitikai-kritikai álláspontot tett magáévá az 1956-os ellenforradalmat követően is. Nem számítolva be kellő mértékben az októberi események okozói közé (ha torzult formában jelent is meg az) a személyi kultusz elleni jogos indulatot, bizonyos fokú értetlenséggel állt — mint például Darvas József *Kormos égjérő*l írt kritikája tanúskodik erről — mindenfajta bizonytalankodás, vívódás előtt. A tőle eltérő úton járó írók esetében többnyire csak a következményetika s nem a szándékvetika jegyében ítelt. Ez a határvonás s ennek következtében a párthoz hű írók túlzott hangsúlyú kiemelésé, szinte-szinte már kizárólag rájuk és a tiszta lappal induló fiatalokra való építés: nem volt alkalmas irodalompolitikai elképzelés arra, hogy egy nehéz, válságos helyzetben az oly igen szükséges belső megbékélés elé dolgozzék.

Tovább lehetne sorolni a példákat. Egy, csak történelemben gondolkodni vágyó, s csak vagyvagyokra néző etikai beállítottság nem tudott olykor a valóság összetettségéhez, árnyalataihoz kellő mértékben alkalmazkodni. Hiányzott belőle a politikához oly igen szükséges valóságérzék, kompromisszumkézség, belső rugalmasság. Mindez azonban nem jelenti azt, mintha a politikai szektásság címkéjét lehetne Bölöni útjára, vagy akárcsak annak egy-egy szakaszára is ráragasztani. Megtalálható nála minden esetben a merev vélemények ellenkezője, pontosabban mondvá: ellensúlya is.

Élesre húzta a határvonalat Ady-könyvében a *Nyugat* írói és Ady Endre közt? De ugyanakkor először sorozta be a költőt a kommunistáktól vállalt forradalmi hagyományok közé. Műve így a népfrempolitika előtti népfrempontos tett volt. Sokban értetlenül ítelt a népi íróknál feltűnő etnikai beállítottságról? Ugyanakkor azonban a népi írói mozgalom szociális jelentőségét kevesen ismerték fel oly hamar, mint ő. Ady utódjait látta meg bennük. „Ady szerint cselekedtek” — hangoztatta már 1938-ban a *Puszták népe*, a *Viharsarok* s a *legnagyobb magyar falu* fiatal szerzőiről. Ekkoriban kezdte írni a maga *Táncsics*-át. Elképzelhetetlen lett volna ennek megszületése a népi mozgalom ihletése nélkül. Még a műfajt tekintve is Illyés Petőfi-je volt az ösztönző. Éppúgy mint az, magatartás-dokumentum, egy, a jelen számára szóló magatartásminta felmutatása kívánt lenni az ő monográfiája is.

Igaz: egy pusztán morális és így csak az egyéni lelkiismeretre tartozó problémát túlzottan objektív érvényűnek — politikainak — véve igaztalanul nagy felelősségvállalást követelt 45 után az itthon élőkötől. Ugyanakkor azonban a szektásságtól szögesen eltérően nem a „fasiszta nép” elképzelésre épített ő sosem politikát. Nem a megfélemlített, de a belsőleg megtisztult, értelmes, nagykorú, önértékes nép volt számára a cél. „*Revirement*”-t sürgető bírálatával nem az önértéket kívánta elvenni. Ellenkezőleg: fel akarta ébreszteni — ahogyan írta — minden demokrácia alapját, „a nép szabad szellemét”.

Nem kétséges az sem, hogy kritikai-elvi szigorra hajlott az 1956 körüli s utáni írói vitákban. Ahogy megjegyezte: „Emigrációs éveim meglehetősen szigorú politikai kritikára neveltek”. Ugyanakkor azonban gyakorlati bizalommal, magatartásbeli toleranciával társult nála mindig ez az elvi-ideológiai kérielhetetlenség. Nem véletlen, hogy a róla szóló emlékezősekben folyvást visszatér mint lényegi egyéniségjegy, a szelidség, az emberiség. Rá is állt, mit Táncsics Mihályról írt: „az emberséges gesztusokra” különös képessége s különös érzékenysége volt.

A „merevség” mellett emberségesség tartozott hozzá mindig Bölönihez. A politika nem pusztán túlzottnak ítelt „radikalizmusai” miatt nem becsülte sokra, de ettől elválaszthatatlan „liberalizmusai” miatt sem. Mert igaz: Károlyival egy úton járva kommunistaelenességük miatt szembefordult a húszas évek végén Jászival, Szendével, de a barátságot hozzájuk, a tiszteletet irántuk őrizte ekkor is. Nem szüntette meg a magatartásbeli toleranciát az elvi ellentét. (Nem is könnyen adták fel nem utolsósorban éppen emiatt vele szemben a fenntartásaikat a párizsi *Szabad Szó* kommunistái.) Avagy egy másik példát mondvá: több emlékezés feljegyezte róla, hogy mint az Irodalmi Alap igazgatója sosem tagadta meg a segítséget azoktól az írók-

tól, akikkel éles, elvi polémiaja volt. „Az 1950—56 közötti években, amikor jó néhányan nem irhattunk — számolt be például erről Fodor József — ő támogatott bennünket. És mikor bizonyos helyről azt kívánták, hogy ne folyósítson ezeknek a dacoló íróknak egy fillért se, ő azt felelte: rendelkezésre bocsátja az állását, de azt meg nem teszi, hogy tehetséges, érdemes írókkal így elbánjon.”

A nézetekkel állt ő szembe mindig, s nem az emberekkel. Mint Tamási Áron feljegyezte róla: „nem restellkedett azon, hogy szigorúsága mellett érző szíve is van”. „Kevés szeretetre méltóbb embert ismertem nála” — írta róla egy másik vitapartnere, Sarkadi Imre is. Nemcsak ítélő szigorban: magatartásbeli toleranciában, emberi jóságban is megmutatkozott az erkölcsi igény. Ami a politika felől liberalizmus és szektás merevség eklektikája, ellentmondása volt: megkapta az a maga belső logikáját, koherenciáját az etikum felől.

AZ ETIKAKONFLIKTUS

A politikakonfliktus a morál törvényeit vitte át a politika más törvényű területére: elmorálizálta azt, amit politikumként kellett kezelnie. Az etikakonfliktus esetében épp ellenkezőleg: a politika sajátos, külön természetének engedett a morál; az erkölcs sérült meg. Önmaga etikai igényeivel alkudott az én. Szükségszerűen szembe kellett hogy kerüljön ezzel a problémával az elsődlegesen morális motivációjú elkötelezettség. Hiszen nemcsak a kompromisszum, a célból látszólag engedő, kerülő utakat, mellékösvényeket választó attitűd tartozott hozzá a politika eszköztárához, de a cél érdekében való direkt cselekvés is, az adminisztratív intézkedés — az erőszak, illetve a hatalom —, mint fegyver. S míg a kompromisszumot, mint kerülő utat, mint a céltól elvívót elutasította egy elsődlegesen célra néző tartás, ennek az utóbbinak az esetében, mivel látszólag közvetlenül cél felé tört az, engedékenyebb volt.

Felbukkant folyvást az elkötelezett életek között a francia jakobinusoktól kezdve az orosz narodovoleceken át a *Taktikát és etikát*-t író Lukácshoz hasonló, század eleji, kommunista intellektuellekig egy sajátos, messianisztikus, nem politikai, de etikai jellegű szektáság, absztrakt-utópista hajlam. Nem véletlen, hogy Hugo, Sartre *A piszkos kezek* című drámájának hőse, mint hazugságot utasította el például a Hoederer-féle kompromisszumos tervet, vállalta viszont a másik kommunista vezértől, Louistól szervezett direkt akciót. Sartre nem volt kommunista, de (mint például a *Férfikor* című regénye is tanúskodik róla) egy típust jól ismert: a morális indíttatású kommunista intellektuellt. Annak egy jellemző paradoxonát jelentette meg Hugo rajzában is: a direkt akció, az erőszak, a hatalom problémáival való belső, morális birkózást, az itt felmerülő erkölcsi kérdést — az etikakonfliktust. Ha nem is a Hugóéhoz hasonló szélsőséges formában, de szembe kellett néznie ezzel Bölöninek is. Kielezeten hozta ezt elé (csak egyetlen példát, de a legfontosabbat kiragadva itt) az ötvenes évek törvénytelensége, illetve az azt követő, mély erkölcsi válság.

Félreértés ne essék: nem tartozott Bölöni a személyi kultusz időszakának kedvelt, előtérben álló írói közé. Szembeszökő volt vele szemben a fenntartásosság. Ahogy egyik levelében kifakadt belőle: úgy bántak vele olykor, „mint egy tejfeles szájú tacsköval”, lekezelőn, semmibebevon, „légüres teret hagytak körülötte”. Elzárkózó, visszahúzódozó volt így az ő magatartása is. Végezte munkáját az Irodalmi Alapnál és a Pen Klubnál, de szinte teljesen hallgatott, mint író. Elvértve jelent meg csak egy-egy múltbeli, történeti témával foglalkozó cikke, Adyról, Barbusse-ről, nemzedéktársairól, de a jelen problémáival nem foglalkozott. Nem azért, mintha a személyi kultusz hibáit, bűneit felmérte volna. Igaz: egy nagy hagyományú demokráciából, Franciaországból érkezve fájón érezte — amint később, egyik 1954-es cikkében beszámolt róla —, hogy „sok kormányintézkedés helytelensége, rendeletek dogmatikussága, a bürokrácia merevsége nem vitte előre a népben a demokratikus öntudat fejlődését, sőt igen gyakran megakasztotta”. Ám az észlelt negatívumokat nem a politika, de a szükséges forradalmi aszkézis számlájára írta. „A világtörténelem folyamán a régi rend átalakulása sohasem ment könnyen” — legyintette el női kételyeit. A legnagyobb vétket, a törvénytelenséget pedig (annak ellenére, hogy mint hágai követ Nyugaton élt, s a polgári sajtó kérdőjelein túl meggondolkodtatta az olyannyira tisztelt régi barátnak, Károlyi Mihálynak magatartása, újbóli emigrációba vonulása is) nem tudta mégsem valónak tartani. Tisztán látta ő a polgári világ nagy történelmi erkölcstelenségét. Nem pusztán egy politikai párt volt számára ennek tagadója, a kommunista párt, de erkölcsi vívmány is: nem tudott feltételezni ennek

vezetői részéről a hatalommal való, ilyen visszaélést. A polgári sajtó szokásos hazugságai, manipulációs fogásai közé sorozta az erről cikkezést.

1953 júniusa után, az úgynevezett „kormányprogram” elhangzása nyomán szembe kellett néznie azonban a történet hibákkal, később — 1954 őszén — pedig már nemcsak a hibákkal, de a bűnökkel is: a törvénytelenességgel. 1954 nyarán ment végbe ugyanis az ártatlanul elítélt magyar kommunisták jelentős részének szabadon bocsátása. Nyilvánvalóak lettek a gondolkodó értelmiségiek előtt az elkövetett bűnök. Elkezdődött a magyar kommunista mozgalom történetének egyik legnagyobb, messzire nyúló erkölcsi válsága. Szembe kellett néznie ekkor Bölöninek is azzal a ténnyel, hogy — miként egyik 1954 őszi cikkében írta — volt nem egy vezető, ki „tévedett, kárt csinált vagy egyenesen bűnözött”, s szükséges, hogy „leomoljanak végre Jerikó hazugságából épült falai”. A fő frontot azonban mégsem erre látta. Elkezdődött újból „ellenvonulása”.

Mert ugyanakkor, mikor az erkölcsi válság az irodalmi életnek szinte az egészét átfogta, maga alá gyűrte, sőt: a Rákosi-rendszer „fénykorának”, az 1949—1953 közötti éveknek oly haszonélvező, díjjakkal ellátott, becézett írói, mint például Aczél Tamás avagy Méray Tibor — Nagy Imre nevét zászlójukra írva — mindent túlharsogva fordultak szembe a fennálló renddel: ő, akinek már pusztán a mellőzöttség miatt minden oka meglett volna a tiltakozásra, más irányba ment.

Addig távoltartotta magát a napi publicisztikától: az 1954-es válságfeltörés nyomán bele-szólt megint a jelen harcaiba. Körötte a hibák öntépdő feltárása folyt, a „közelebb a valóság-hoz” jelszó jegyében: ő, noha tudta, hogy „az ország megismerése az első lépés a demokratizmus felé”, mégis nem a közelre, de a távolra nézés szószólója volt; a történelemben gondolkodás. Vállalta 1955 végén, a Központi Vezetőség írói mozgalmakat elítélő határozata után az írószövetség elnökségében az aktív szerepet. Részt vett a mind jobban elmergesedő, szóbeli vitákban. Egy emlékezetes írószövetségi taggyűlésen például, mikor Rákosiról, a párt akkori titkáráról gúnyval, megvetően beszélt valaki, egy tőle szokatlan indulatkitöréssel fojtotta bele a szót a felszólalóba. Nem Rákosit, nem a dogmatikus politikát s főleg nem a törvényteleneségeket védte, de „tíz esztendő eredményeit”, „szocialista rendünket”. Meggyőződése volt, hogy a polgári erők térnyeréséhez visz a kommunisták elbizonytalanodása, erkölcsi válsága, hogy a jogos vívódásokba „megtévesztő elvek és értékelések sugároznak be”, hogy „ellenséges kívül-állók használják fel” „a fegyvertársak közti viadalt”. A kor kínálta rossz alternatívában, revisionizmus és dogmatizmus kötéllhúzásában, a Nagy Imre s Rákosi közti frakcióharcban így került a „dogmatikusok”, a „szektások” sorába.

Politikailag (nyilvánvaló ma már) nem volt helytálló az állásfoglalása. Mint ahogy nem volt az a másik véglet sem. Egy *tertium daturra* lett volna szükség. Egy oly politikára, melyet egyszerre jellemez a hibák, a bűnök határozott elvi feltárása, a bűnösök, a felelősök következetes kérdőre vonása, és ugyanakkor teljes szilárdság a szocialista vívmányok, az elért eredmények, a történelmi célok védelmében. Ezt az álláspontot azonban nem tudta kiküzdeni még ekkor a magyar kommunista mozgalom. Nem volt képes erre Bölöni György sem. Hisz nem volt politikus. Nem lehetett elvárni tőle, hogy egy politikai zsákutcából a megfelelő kiutat épp ő lelje meg. Neki, mint írónak, mint szellemi embernek egy nem politikai, de etikai konfliktust kellett önmagában elsősorban eldöntenie.

A kialakult politikai helyzetet, mint adottságot, mint kérdező realitást, kénytelen-kelletlen tudomásul véve, választ kellett találnia arra a kérdésre, mit csináljon az etikai motivációjú, elkötelezett értelmiségi, ha úgy érzi: nem utolsósorban saját hibák, bűnök következtében bár, de fenyegetve van az általa vállalt nagy történelmi cél, illetve az annak érdekében létrejött hatalmi rendszer, ha konfliktusba jut politika s morál? Vállalja-e a bűnt, a bemocskolódást, a Sartre-től emlegetett „piszkos kezeket”, melyet egy hatalom, kiváltképp pedig egy vétkes vezetés következtében beszennyeződött hatalom védelme jelent? Avagy: az elvont morál törvényei szerint cselekedve, ne bánja, ha elvesz a hatalom, hisz megmarad így tisztán az eszme, s vállalja azt az erkölcsi felelősséget, amelyet egy nagy történelmi célnak a leghatékonyabb politikai fegyvertől, a hatalomtól való megfosztása jelent? — Így is, vagy úgy is adott bűnössége.

Avagy jusson el egy más irányú következtetésig, s vonuljon vissza minden politikai harctól, történelmet formáló szándéktól, elkötelezettségtől? Zárkózzék be ismét a védő bensőségbe? Tegye magáévá a camus-i, sartré-i tragikus morált, mely szerint nem igazol, csak beszennyez a történelemben lét, nincs más megoldás, csak a kiválás belőle? Vagy legyen ő is elkötelezett helyett úgynevezett „független” intellektuell, s mint Adornótól kezdve Spenderen

It Ernst Fischerig az európai baloldal annyi meghasonlottja, lássa ő is a pusztá tagadásban, az elkülönülő, kritikus tartásban az egyetlen értelmiségihez méltó magatartást? Mindez a megoldás megadhatta volna az etikus élet illúzióját, de nem a ténylegesen etikus létet. Mindegyikhez hozzátartozott ugyanis a lemondás a tettről, s változott formában tovább vívődött így mind-egyikben az ősi, emberi morális áruulás, kompromisszumkötés: a megalkuvás a szegénységben, egyenlőtlenségben, kizsákmányoláson alapuló társadalmi renddel, konkrétan, az adott pillanatban: az imperializmussal; egy olyan világgal, hol jogos a jómód és a fényűzés annak egyik kisebb, gazdagabb részében, s jogos az éhezés és a szenvedés a nagyobb szegényebben.

Nyilvánvaló volt az alternatívákat végiggondoló élet számára, hogy nem etikus lét és etikálatlan lét, hanem kisebb vagy nagyobb bűnösség alternatívája itt a kulcskérdés. Nem egy kompromisszummentes és egy kompromisszumos megoldás között kell választania, hanem egy nagyobb vagy kisebb etikai kompromisszum között. S ő az általa vélt kisebbet választotta: azt a politikát, azt a valóságot, mely a vezetők felkészületlensége, gyávasága, emberi gyengéje, felelőtlensége, hatalmi cinizmusa következtében beszennyezte ugyan önmagát, de céljaiban mindig a legnagyobb emberi értékekre nézett. Így maradt hű a kommunista párthoz, a megszervezett s nem a transzcendensben, de ebben a világban, a történelemben folyó örök emberi értékkereséshez; hű maradt a pártosság elvéhez.

Nem „a cél szentesíti az eszközt” hamis tételének elfogadása volt ez, pusztán tudomásul vétele annak, hogy a politika eszközeit a realitás, a történelmi helyzet, a népek, országok, vezetők kulturális-erkölcsi színvonala, az emberi természet, jellem mikéntje és annak véletlenje szabja meg mindig, de a célokat az emberiség értékHITE, értéktudata. S ha igaz is, hogy a használt eszközök visszahatnak mindig a célokra, igaz ennek a fordítottja is: a célok is hatnak folyvást az eszközökre. Korrigálják őket. Egy nemes eszményekkel élő mozgalom le tud küzdeni egy még oly téveszett napi praxist is. Tudott ő hinni a marxista—leninista párt öntisztulásában. Így, ha taszították is az elkövetett bűnök, törvénytelenések, de mégsem rendült meg. Hisz változatlanul vonzották a célok. S a hűség azoknak szólt és nem az eszközöknek, az értékeket teremtő, előremenő emberi szellemnek, a történelemnek s nem az esetleges, véletlenszerű, politikai változatoknak.

Az 1954—56 közötti évek vívódásai során kristályosodott ki Bölöni Györgyben az az igazság, melyet élete lényegét tömörítő jelmondatnak érzett. Egyik, 1955 januári cikkében tünt fel először az a gondolat, melyet — némileg változott formában — beírt aztán később jegyzőfüzete utolsó lapjára: „Vannak eszmények, melyek nem homályosulhatnak el, vannak hitek, melyek nem variálódhatnak, vannak igazságok, melyeket nem lehet talmi igazságokkal kicserélni”. S ekkor került kiváltképp előtérbe eszméművészetében egy jellegzetes tematikai motívum is: a nemzedék-motívum. Rendre íródtak tanulmányai a maga nemzedéktársairól, s emlékezéseit is ekkor kezdte el. Nemcsak a saját kortársaihoz jelentett ez belső kötődést, de fellebbezést egyben a napokkal szemben a történelemhez. Világnézetet jelzett egy tematikai-formai elem: a nemzedékgondolat. Hiszen „a forradalmi Magyarországi generációja” volt az övé. „Évtizedek merész forradalmisága”, „művészi és társadalmi küzdelme”, „hite, lelkesége, teremteni vágyása” tartozott hozzá ehhez a nemzedékhez. Hozzátartozott a hűség, a kötődés az „el nem homályosulható”, hívó „eszményekhez”.

Ez a kötődés volt az, amely Bölöni utolsó, 1956. november 4. utáni „ellenvonulását” is érthetővé tette. Számos alkotóban kiteljesedett ekkor a válság. Mert ha egyértelműen szakított és szembefordult is az 56 utáni magyar pártvezetés a korábbi súlyos vétkekkel, hibákkal: nem szakíthatott s nem fordulhatott szembe magával a politikával, annak valóságtól diktált kényszereivel. Egy absztrakt morál szemszögéből nézve, ha objektíve nem is a korábbihoz hasonló módon, de egy mély válság nyomán szubjektíven, az egyén felől nézve mégis kiélezettebben merültek fel ekkor a hatalmi harcok sajátos természetéből jövő, tépő kérdőjelek.

Hisz nem belső erő: külső segítség tudta csak nagyobb pusztítás és véráldozat nélkül megmenteni ekkor a magyar szocialista rendet. A radikális leszámolás az ellenforradalommal nemcsak retrográd törekvéseket fojtott el, de a belső bonyolultság, összefonódottság okán átmenetileg bár, de nem egy olyan vágyat, célkitűzést is, mely egy tartalmasabb nemzeti élet, igazabb szocializmus ígérétét hordta. Hiszen csak ellenforradalmárokat s a célt szem elől vesztő, hiúságból, felkészületlenségből, szubjektívizmusból, rövidlátásból nemzettragédiát okozó politikusokat volt kénytelen letartóztatni a forradalmi munkás-paraszt kormány, de Bibó Istvánhoz, Déry Tiborhoz, Zelk Zoltánhoz hasonló írókat, politikába tévedt, eszközként használt szellemi embereket is. A politika a hatalommegvédés és -megszilárdítás kéréseivel telve

nyei szerint dolgozott. Válságos helyzet volt — nem árnyalhatott, nem méricskélhetett. Ha alapvetően másjelleget is, mint 56 előtt, adott volt ismét az etikakonfliktus, hatalom és erkölcs éles ütközése. (Nem véletlen, hogy Németh László úttörő drámái, a *Széchenyi*, *Husz*, *Galilei* nyomán ekkor lett igazán divatos ez a téma az irodalomban.)

Azok közé tartozott ekkor is Bölöni, kik az elsők közt sorakoztak fel a válságba jutott szocialista rendszer védelmében. A *Lettres Françaises*-nek adott nyilatkozata, az írószövetség 1956. decemberi taggyűlésén való helytállása, a román írókhoz küldött 1957 január eleji válaszlevelével aláírásainak megszervezése, az Irodalmi Tanács elnökségének és az *Élet és Irodalom* főszerkesztői tisztjének elvállalása, a „magyar ügyet” gyártani akaró ENSZ-beli mesterkedések ellen az írói tiltakozás létrehozása — mind-mind tanúskodott erről. Nem törődve semmifajta morális terrorral, nem törődve azzal, hogy — amint írta — „október után néhányan nagyon egyedül maradtunk”: mert állást foglalni. Érvényesült negáció-affirmáció belső logikája.

Hisz egy percre sem volt kétséges Bölöni előtt az októberi események tartalma. Világosan látta, hogy „a szabadságmozgalom napok alatt kikerült azok kezéből, akik megindították, és az ellenforradalom fergetege zúdult ránk”. Behatólt „a nyugati propaganda mérge a nemzet testébe”, s elkövetkezett egy szakasz az ország életében, mikor az előtérben ágáló figurák „nem Petőfi világszabadságával léptek frigyre, hanem Metternich reakciójának örökseivel, a nyugati imperializmussal. Nem Táncsics Mihályokat szabadítottak ki a börtönökből, hanem... grófokat. Nem testvériséget hirdettek a szomszéd népekkel, hanem nem, nem, szóháztak”. Az ily irányba vivő eseménysor ellen csak tiltakozhatott a történelemben gondolkodó, elkötelezett, messzenéző élet. Hatalom és erkölcs néma vitájában, az etikakonfliktus szorítójában a kisebb kompromisszumot kötötte meg újra, hogy a nagyobbat: a hallgatást, a visszahúzódot, az együttlósodást vagy pláne az áruházt kerülni tudja.

Természetesen volt, ha nem is kétkedése, de a leküzdött kérdőjeleket hirtül hozóan mély szomorúsága az ily döntéseknek. Szembe kellett néznie az egyénnek azzal, ami egy etikai motívációjú élet számára mindig a legnehezebb: az erkölcsi értetlenséggel, a morális magánnyal. Hisz az etikai válság a cél válságába, általános világnézeti-politikai válságba ment át ilyenkor többnyire még a jobbakkal is. Értetlenül gyanakvón néztek így gyakran még azok is az elkötelezett, meg nem rendülő, vállaló sorsokra. Egy ily típusú etikai válság, az 1939-es szovjet—német megnevezési szerződés időszakában nemcsak Táncsicsról, de a maga átételes, rejtjeles modorában, önmagáról is vallott Bölöni, mikor arról beszélt: vajon nem Candide-e hőse a maga hiteivel? Nem azoknak van-e igazuk, kik azt mondják róla: „Táncsics kiesett az időből” s „nagy időkből maradt ereklyét”, „kivénült madárijesztőt” láttak csupán benne. „A forradalmi láz megszállottja, Don Quijoteje ő” — jegyezte meg ő maga is róla. Hozzáfűzte azonban rögtön: „De nem az emberiség egyik legnagyobb »nagy lelke« éppen Don Quijote?” Mint a század annyi messzire néző intellektuelljénél, végbement nála is a Don Quijote-motívum átértékelése. Nem a tévedés, a nevétségesség, nem a szélmalomharc lett fontos benne, hanem a „nagy lélek”: a privatizáló, összeszűkülő, értékeket vesztő sorsok közepe az értékek vágya.

Ebben a motívumátértékelésben a válasz is benne volt a kételyeket dajkáló, lehúzó-bénító szomorúságokra. Nem riasztotta Bölöni Györgyöt „a búsképű lovag” magánya, sorsa, nevétségessége, besározódása. Adynak, a hajdani barátinak *Új s új lovat* című költeménye volt élete végén a legkedvesebb verse. Meggyőződése volt: elbukhat, tévedhet ezerszer is az én, de a legfontosabb nem vész. Igazol mindig etikailag „az emberiségben örökké bizakodó” „rohanó, büszke hév”, a nagy emberi célok vonzásában élés. Az értékeket teremtő s megvalósító, előremenő embertörténelem az elkötelezett élet számára mindig erkölcsi felmentő.

Arany János 1850 szilveszterén

1850... A szabadságharc bukása utáni első év közhangulatát — Kemény Zsigmond szavaival — a félelem határozta meg. Nagyon félős idők jártak akkoriban — ilyen mondatokat visszaemlékezések sorában olvashatunk —, és ez az érzet némiképp elnyomta a fájdalomét, ezzel segítvén az idők változásának belső elviselését. „Túrnünk kell, mit a sors ránk mért” — tanácsolta az év decemberének végén barátjának Vörösmarty Mihály. Az adott helyzetben ez az (a túsús), amit költők, írók leginkább „tehetnek”...

Vidéken meghúzódni, „kitalálni” és „hozzáelkesedni” a tárgyhoz, amiről írni „tudnak”. Nem cselekedhetett mást Arany János sem. Szalontai magányában hírek, évfordulók, emlékek foglalkoztatták (a cs. kir. szolgabírótól kapott napi munkán túl) esztendőkönn át, s olykor — írta később — „lírai hangulatba” esett. Miként 1850 utolsó napján.

1850 tavaszán idősb Tisza Lajos (Kálmán apja) meghívta a Szalontával határos Gesztre, hogy legkisebb fiát, Domokost, akinek volt némi költői tehetsége, a lírára oktassa. Geszten 1851 őszéig volt állásban. 1850-től ismét dolgozott folyóiratokba és különféle albumokba. Legtöbbször lírai költeményekkel jelentkezett. Az erre az időszakra jellemző heves lelki vívódás erős alanyi hangulattal jelent meg verseiben. *Katalin* című „beszélyének” tragikus tárgyát izgatott lírai hang kíséri. A *Bolond Istók* első éneke (*Csokonai Lapok*, 1850), ami ugyancsak ekkoriban készült, önmagát és az idealizmust kicsúfoló keserű humorral van tele.

Verset írt azután 1850. december 31-én, Szilveszter-éjen. Méghozzá úgy, hogy — szokásához híven — különös gonddal ügyelt a formára. A számok könnyen megjegyezhető összegét alkalmazta, hatszor nyolc, azaz negyvennyolc sor. A költemény rendezettségét, fegyelmet sugall. Erre épp abban az évben — a lírai termés mutatja — nagy szüksége volt. Ilyen strófatípusban írta az *Emléklapra, Évek, ti még jövendő évek, Letésem a lantot, Fiamnak, Juliska elbujdosása, A honvéd özvegye* — hogy csak a legfontosabbakat említsem — című verseit. Már Erdélyi János észrevételezte — kisebb költeményeiről szólva —, hogy a költő „kedveli a nyolcsorosot, melyet a négy sorosból rakott össze, s úgy látszik, hogy egy-egy gondolati mozzanatra neki ennyi elég és legalkalmasabb”.

Ha igaznak fogadjuk el, hogy a tartalom „minden egyes konkrét esetben” sajátosan vonatódik meghatározott ritmushoz (Lukács György), akkor a választott forma mögött mélyebb, messze elágazó összefüggéseket kell látnunk. Aranynál a jambusi ritmus legtöbbször lassú, melankolikus lejtéssel társul. Verseik sorozatára hivatkozhatunk — *Gondolatok a békekongresszus felől, Egynémely nagyocska emberre, Letésem a lantot* —, amelyek panaszos, elégius hangulatúak. S az év vége? Hangulatilag ez is *kettősséget* mutat:

*A vén sírásó haldokol:
Vígán tehát ágya körül!
Ki annyit sírba fektetett —
Most a sor óráé kerül.*

*Hajrá fiúk! ez a pohár
Az elfolyt nyolcszáz-ötvenért!
Kivan, — nincs egy nap híja se —
Bohó, ki többet is remélt!*

Látjuk, a jambus feszes perdülését feloldja némileg a páratlan sorok rímtelenségével, s a empó fékezésre szolgál a sok írásjel is. Ugyanakkor kevés a három- vagy több szótagos lassító szavak száma. S amikor a refrén felszólítása nyomán felgyorsulna a haladás, hosszabb szavak fékezik a ritmust. Engedné is, meg nem is. Vigadna, de valami visszafogja. Ha emlékeit észbe idézi, szomorkodnia kell, ám az alkalom a vigasságé.

Határvonalon áll. Évnek határán. Vagy másén is?

A gyökerek legalább egy évet átfognak. 1849 János-napján kísérelte meg először Arany, hogy a felmérhetetlen veszteséget számba vegye és név nélkül bár, de félreérthetetlenül írjon Petőfi eltűntéről. A *Névnapi gondolatok* mögött égető, kínzó magányosságot a feledhetetlen barát emléke sem tudja elűzni, hiába gyűjt világot:

*Kis mécsfényt neked is, korod büszkesége,
Lángszellem! ki jövél s eltűnél... de hova? —
Most üstökös, melyet élők nemzedéke
Egyszer lát s azontúl nem lát többé soha!*

Alig mérhető fel, hogy az 1849-es év *kettős* tragédiája („Mondjad, hogy én is kettőt gyászolok” — írta az *Emléklapra*) mekkora törést jelentett Aranynak. Hónapokig „kibeszélhetetlen” Petőfi fájdalmas halála és a szabadságharc tragikus elbukása. S amikor mégis felidézi a tényeket, amikor szembenéz a valóval, akkor szükségképpen lesz borongóvá, sötétté gondolkodása, és ír fekete tónusú verseket. A hangulat egyik jelentkezési módja a versekben a magány. Arany eredendően társas lény, baráti támaszt, biztatást, megértést, jó szót váró alkata ettől szenvedett a legjobban.

A borongós képzetek, „kimerült, fáradt, egykedvű” érzetek nem szűntek meg az évhatárral, így az 1850-es év lírai termését is a gyász, a fájdalom, a szomorúság határozta meg. Hosszú ideig nem tudott egyébire gondolni, mint boldogtalanságának nagyságára, majd kérdést kérdésre halmozott arról, mi történhetett nagy barátjával. *Emléklapra* című költeményének záró soraiban reményvesztetten írta: „Majd csak felszárad a könny... ámde a bú? — / Oszlik talán egy hosszú életen.” 1850 kezdetén a bánat külső jegyeinek tekintetében bizakodóbb, de a belső törések, a lelki trauma oldódását távoli időpontok függvényévé tette. Nyilvánvaló, épp a *Szilveszter-éjen* cáfolja, hogy az ilyen „előrejelzéseket” nem kell szó szerint értelnünk; hangulatilag sokszor pillanatnyi termékek és csaknem bizonyosra vehető felülvizsgálattuk, illetve az átalakuló körülményekkel változó benső énnel történő szembesítésük. Az őszülés külső jelentkezését például két sikon észlelte Arany, s ekként az időhöz — mint objektív támaszhoz — kapcsolt lelki-erkölcsi tényezőket:

*Kaján elődötök, a múlt,
Adós maradt sok szép örömmel,
Míg szerfölött is osztá bűt;
Ennek kamatját, jó reményül,*

*Fizessétek le most nekem;
Ki tudja, úgyis: érem én azt,
Hogy a tőkét fölvehetem?*

(Évek, ti még jövendő évek)

A dolgokkal történő új és újabb szembesüléstől már csak egy lépés (időben persze hónapnyi vagy annál is elnyúlóbb periódus) az emlékezés, az állandó múltra tekintés terességének felismerése: „átkos, nyomasztó tereh” — írta 1850. március 15-én keltezve (*Évnapra*). S ezután, ha még vannak is rezignáltabb, szomorúbb, pesszimizisztikus gondolatiságú lírai darabok (például *Reményem, A hajótörött, A honvéd özvegye, Egynémely nagyocska emberre*), a tavasz, majd még inkább a nyár nyilvánvalóan derűs, olykor szinte már vidám szerepjátzásra alkalmat teremtő témákat hozott. Az *Írószobámban* a tréfás öngúnyig jutott el, *Egressy Gábornak* törökországi bűjdosásából való visszatérésekor készült ódájában felszólítja önmagát:

*De fátyol a búra! — s mellyel köszöntélek,
Ne legyen legalább halotti ez ének:
Szólj vidámabban lant!
Az öröm, hogy itt vagy, képtelen reménnyel
Csalogat: ki tudja, hát ő nem jön-e el?...
Hátha eljő — s dalland!*

Bár az ősz, 1850 ősze újra borongóssá változtatta a hangulatot, de a tél ismételten teret nyitott a vidámságnak, az örömnök. A *Szilveszter-éj*ent közvetlenül megelőző lírai darabok saknem mindegyikében tréfálgató hajlam, szelíd humorú játékoság nyilatkozott meg (*Vojna levelei öccséhez, Téli vers, Az ó torony, Varga Mihály*). A kedélyhullámmás, illetve a enne rejlő kettősség hordozott egy az év végéig többé-kevésbé rejtett ellentmondást, a „fá-lyol” borítása a múltba, a távoli eseményekre, nem jelentheti azoknak végleges eltűnését, sem-üssé válását! A lepel alól — valamely inspiráció hatására — bármikor előbukkanhatnak. Az év búcsúztatásakor különösképpen. Babits Mihály érzékeny megfigyelése szerint Arany rája (leginkább ebben a pályaszakaszban) nem közvetlen benyomásoknak adott formát, ha-em a múltból, az emlékekből „táplálkozott”. A Szilveszter éje sokszorosan ilyen irányba ha-ott. Megjegyzendő, hogy a szomorúság, a bánkódás hangulatának fokozatos háttérbe kerü-ise az év végén szinte feloldhatatlan ellentmondást eredményezett, azt, hogy miként vegyít-ető a vidámságra hajló kedv a visszatekintés borongásával. Ugyanez az ellentét tűnik elő a-ásik oldalról, az évbúcsúztatás vidámságát komor gondolatok, emlékek akasztják meg.

Közömbös az, hogy tényleges vagy csupán elképzelt mulatság íratta Arannal a *Szilvesz-rr-éjen* sorait. Ennél figyelmet érdemlőbb, hogy nem megszüntetni akarja az ellentmondást, anem az adott formába kényszeríteni. A „vígság” perdülő-gyorsabb ritmust igényelne, a yásos év értékelése, a bűjdösökre forduló figyelem viszont lassúbb, egyenletesebb tempót. z előbbit a szavak szótagszáma meghatározóvá tenné, ha mondattani szempontból nem úgy pitette volna versét a költő, hogy az fékezőleg hasson. Arany két-két soronként elkülönít-he-ő, viszonylag önálló egységeket kapcsolt össze füzérré, verssé. Metrikailag ekként a *Szilvesz-rr-éj*ent kétsoros jambusi tizenhatos beosztásának tekinthetjük. Szintaktikailag ennek meg-elölje a kétsoros összetett mondat: „Ki annyit sírba fektetett, / Most a sor óréa kerül”, Használja, ki mozogni tud, / Ezt az előnyét legalább.” Sok helyütt három vagy négy sort is tfogó összetétel van, de ezek is zárt egységek, amelyeknek egymást magyarázó-értelmező vo-átkozásaikkal befelé szorosabb a kapcsolatuk, mint a megelőző vagy következő részekkel: Hányan vagyunk, kik a sorstól / Rongyot kapánk élet helyett, / Mégis mivelhogy nincs kü-lynb, / Hordjuk biz’ azt, amíg lehet!” Itt az ellentétezés szembeötlő, felfogható kettős állítás-ént, vagyis az egész költemény és Arany Szilveszter éji gondolkodása szempontjából úgy, ogy metrikai és szintaktikai egységként lezárul (vagy legalábbis kontroverziát mutató) özlések láncolatával alakította a verset.

Az alkalom kínál egy kiemelkedő fontosságú elemet. Ez a „vigan”. Ismételte is 1850 zilveszter éjjelén. Kétszer felszólító értelemben, egyszer pedig cselekvést nyomatékosító-ma-yarázó tartalommal. A kezdet és a vég körüli elhelyezése önmagában allúzió arra, hogy a-erkezet tartó pillére. Kiemelt szerepét fokozza, hogy ehhez viszonyítva világ mely értelművé z életfilozófiai tartalmú meditáció, s a ház ablakán zörgető „vak madár” — ma már rejté-esnek tűnő — célzása. Az elemek csaknem személytelenül állnak össze (noha vannak utalá-ok egy konkrét helyszínre), nem tudjuk, mekkora körre érvényes, kikhez szól a felhívása. A ktív felszólítást a refrén, majd a ragozás teszi közösségi érvényűvé, annyira, hogy a poh-a-izni hívott „fiúk”, a „dal között” virrasztók csoportja országnyi „társasággá” szélesedik. A vigan” ekként túlmutat önmagán s kifejezőjévé válik annak az 1850-ben egyre erőteljeseb-en érződő közhangulatnak, amely az „élni muszáj” parancsszavának engedelmessé, már emcsak kétségbeesett panaszt, hanem feledtető harmóniát, vidámságot, örömet, kedvt-e-mtő verszeteket is várt a lírikusoktól. A gyászos és fájdalmas események (a szabadságharc-!), az állandó múltbanézés, emlékezés egy időre „túlirt” témák lettek. Dokumentálja Gyulai ál levele, aki Arany Szilveszter éji töprengésével csaknem azonos időpontban tanácsolta a-lyóiratszerű vállalkozásba fogó Szilágyi Sándornak: „Nem lehet úgy írni, ahogy kellene, zután az ember bele is csömörlik, midőn az egész irodalom nem egyéb, mint forradalom s egint csak forradalom. Azt ajánlom neked, hogy tisztán szépirodalmi tartalmúak legyenek lzeteid.” Arany János „énekre” és „tánca” hívása ettől a hangulattól kapott a korabeli ol-ásók számára valós tartalmat.

Szilveszter éjen valakikhez beszélnie kellett! De hallgat-e valaki a magányba húzódo líri-ásra? S odafigyelnek-e arra, amit mond? Mit tegyen? Elképzél egy közösséget — és beszél. fikciót az emberek azonosítható csoportja kötné ténylegesen helyzethez. A „hajrá fiúk!” és tbbes számú ragozás ellenére a vers a *monológ*hoz áll közelebb (egy belső dialógus csíráit egmutatva). Retorikai alakzatok gyakorisága is amellet szól, hogy a *Szilveszter-éj*ent átme-tiség jellemzi. Előfordul többek között kettőző magyarázat: „Kivan, — nincs egy nap híja”, „Egy vak madár az, mely repül, / A fürgeteg; — mint fű, esik”, máshol pedig félstrófa-

kon átívelő antitézis: „Már ezt leötrűk, úgy, ahogy, / Ami kevés még hátra van; / — Habá csak ellentétül is — / Virrasszuk dal között, vigan.” A gondolatmenet a retorikai forma tekintetében jól tagolható alaptételre, érvelésre és következtetésre épül. A fiktív multság a kifejezésre teremt lehetőséget.

A szervező motívumok közül legfontosabb az idő. 1850 Szilveszter éjjele átalakulása mutatja Arany időszemléletének. Korábban előre haladó objektivitást látott benne („Áll a torony, mint valami Babel, / Rajt’ az idő nyomtalanul jár el” — írta *Az ó toronyban*), amelynel hármasságából hozzá legközelebb a múlt állott. Épp az 1850-es esztendő fordította figyelmét a jövőre (*Évek, ti még jövendő évek*), s egyben arra is, hogy az időszámítás egységei egyszerűek soha vissza nem térőek, ahogyan az egyes ember élete is megismételhetetlen.

Ebből lesz érthetővé az azonosítás, hogy az éveket nemcsak megszemélyesítette, hanem antropomorf tulajdonságokkal ruházta fel: *az év haldokol*. E ponton szükséges utalni egy párhuzamra. Az óvbúcsúztatók közül Arany Szilveszter éji verse szemléletileg és motívumol tekintetében sok hasonlóságot mutat Petőfi 1844-es költeményével.

*Oh haldokló év! sírod mellett engem
Lágy bölcsejében ringat a remény,
S hahogy szabad, amit jövendő, hinnem:
A mennyországnak állok küszöbén,
Szomszédságában ilyen boldog kornak
Mondom, tűnő év, a bucsút neked,
S én mégsem írlak oda tégedet,
Hol boldog évim följegyezve vannak.*

(Bucú 1844-től)

Az idő és az év különválasztása (s az utóbbi antropomorfizálásán) túl Arany a romantikus sírásó elemet is átvette, szigorúan követve Petőfi gondolatmenetét (a sírásónak is sírba kell feküdnie!):

*Egy esztendő a másik sírját ássa,
Gyilkolják egymást, mint az emberek,
Idő, szárnyadnak még egy csattanása,
S a jelen év is sírban szendereg.
Oltsd el, haldokló, hervadt ajakadnak
Léleketével életmécsedet,
Nem foglak odairni tégedet,
Hol boldog évim följegyezve vannak.*

Petőfi magáról szól, önnön boldogságának reményébe játszik bele a hazafiúi érzéseknél sötétebb tónusa. Arany személytelenül, pontosabban fiktív közösség nevében írt. A gondolatok kifejezésének logikája így is egyezéseket mutat. Mindkét költeményben kettős pályán halad a közlés: láncolatszerű folyamatként (fontossági sorrend szerint), illetve az előrelépés megszakító ismétlődés (refrén) formájában.

Arany nem haladta meg Petőfi búcsúztatójának eszmei-szemléleti szintjét, az 1850-es évet értékelve az országnyi közösség élete, hangulata jelzésére viszonylag egyszerű dolgokról írt — emlékezés, elmélkedés, hallgató összenézés. Költeményének „legszemélyesebb s legfontosabb” (Keresztury Dezso) mondata: „És szőljon az, hallgatok” — *a passzivitást* fogalmazta meg. Ez — a pusztá elemeket nézve — majdnem ugyanaz, mint Petőfi konklúziója (ti. az idő megakaszthatja az emberi cselekvéslehetőségeket). *A szabadságharc elbukása utáni első év végén az olvasók nem vártak ennél többet!* Az adott helyzetből a *Szilveszter-éjen* írója pontosan megérezte a kivezető utat. Olyan lelkiállapotot rögzített, amelyet vígság és szomorúság együtt jellemez. Összetartozásuk hangsúlyozása adott alapot ahhoz, hogy a későbbiekben már nem csak a vidámságban keresse az enyhülés nyugalmát, hanem úgy, mint egyik 1852-es versében

*Sivatagja életemnek!
Van pihenő rajtad;*

Vészes hullám! szív-hajómat
Nem szünetlen hajtod
Ha nehéz bú és nehéz gond
Rossz napokat szerze:
Kárpótolja a nyugalom
Enyhületes perce.

(Enyhülés)

Levelekben az év során sokszor panaszkodott arról, hogy nem képes már lelkesedni semmiért, hogy nincsenek tervei, reményei, életével alig tud mit kezdeni. Itt, ezen a ponton történt változás az esztendő végére. 1850 Szilveszter éje fordulópont az életről vallott nézetében. Innen a tétlenség, a szenvedés, túl az enyhülés reménysége, ahol a tehetetlenség érzetét tompítatja a „kibeszélés”, lehet várva túrni és csalódva hinni. Ezek felismerését és kimondását az ország közvéleménye várta; s Arany nem okozott csalódást.

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

SZOVJETUNIÓ

Az embertől az emberiséghez

SZERGEJ ZALIGIN A MAGYAR PRÓZÁRÓL

Szergej Zaligin, a kiváló szovjet-orosz író kétrészes esszét jelentetett meg a magyar irodalomról a *Lityerturnaja Gazetában* (1982. június 2. és június 9.). Címe: *Az embertől az emberiséghez*, alcíme pedig: *olvasói jegyzetek a magyar prózáról*. A gondolatgazdag esszének csupán legfőbb mondandóit van módunk összefoglalni a jelen ismertetésben, csupán dióhéjban szólhatunk a szerzőről, műveiről és a magyar irodalomhoz való kötődéséről.

Zaligin élménygazdag életútján sokféle munkával foglalkozott. Róla joggal elmondható hogy nem ismer szakadékot humán műveltség és természettudományos képzettség között. Hidrológiai kutatásokat vezetett Szibériában, kandidátusi fokozatot szerzett, az omszki mezőgazdasági egyetem tanszékvezetője is volt. Végül az írói hivatást választotta, a felgyülemlett élmény- és tapasztalatanyag készítette szólásra. Elbeszélései 1941-től jelennek meg. Három gyűjteményes kötet után nevét mégis az 1964-ben napvilágot látott, *Az Irtis partján* című regénye tette ismertté. Az életformaváltás, a lelki-tudati megrázkódtatások és feloldási kísérletek problémaköréről szól a *Sósvölgy* (1968) című, dokumentumokra épülő regénye. Számos irodalomtörténeti művet is írt. Közülük a legismertebb *Az én költőm*, amely önjellemző személyességgel és értékfeltáró módszerrel elemzi Csehovot. Tág és széles horizonton képes kamatoztatni tájékozódó és tájékoztató képességét. Ennek eredménye az *Altáj ösvényein* (1973) és a *Dél-amerikai változatok* (1976).

A világirodalmi tájékozódás igénye vezette el Zaligint a magyar irodalomhoz is. Kitűnő kalauzt kapott *Leonyid Martinov*ban, aki felébresztette benne a magyar irodalom iránti érdeklődést. Mi, magyarok *Martinov*ban *Az ember tragédiájának*, a *Csongor és Tündének*, a *Petőfitől József Attiláig* terjedő magyar lírának avatott tolmácsolóját is tiszteljük. Elhunytával a magyar irodalom lelkes barátját, az egyik legjobb Petőfi-fordítót búcsúztattuk.

Zaligin vallomása szerint a nyelvi nehézségeket egyre inkább áthidalják a magyar irodalom sokasodó orosz fordításai és az a tény, hogy az igazi műalkotásban a nemzetin túl mindig van valami, ami általános emberi. Az egész világon a Szovjetunióban jelentetik meg a legtöbb külföldi könyvet, és a legtöbb példányszámban adnak ki külföldi műveket, köztük sok magyar alkotást is. Petőfit 1945 óta 56-szor adták ki 16 nyelven, a megjelenés összmennyisége pedig 1,3 millió példány. Mikszáth műveit 8 nyelven 33-szor jelentették meg 1,5 millió példányban stb. Jelenleg a Szovjetunióban évente átlag 25–26 magyar szerző művei 3 millióra tehető példányszámban látnak napvilágot.

Amikor magyar szerzőket olvas Zaligin, nem érzi, hogy Magyarország kis ország, mert írói mintha kiszélesítenék földrajzi régióit: műveik tér-időben tágas valóságot ábrázolnak. Feltűnik neki, hogy Budapest neve ritkán szerepel irodalmunkban, jóval ritkábban, mint a franciáknál Párizs, az angoloknál London, holott az ország lakosságának egyötöde él a magyar fővárosban.

Irodalmunk történelmi műveit olyan változatosoknak érzi, mint országunk történelmét, ugyanakkor az egyetemes emberit tekintve jelentőseknek, sok más ország számára is tanulmányosoknak. Példának hozza fel *Darvas József* két regényét: *A törökverő* és *Harangos kutat*. Hangsúlyozza, hogy *A törökverő* csak annyira részletez, amennyire ez a műalkotás számára elengedhetetlen, a pátosza magukban az eseményekben rejlik és a nép életére gyakorolt hatásukban. A részletezés igényét tekintve *A törökverő* ellenpontjaként is felfogható a *Harangos*

kút a sok részlettel, leírással, életábrázolással, időrendet betartó számos párhuzamos eseményszállal. Zaliginnek Turgenyev prózáját, vagy még inkább a goncsarovi *Szakadé*ket idézi ez a Darvas-mű. A társadalmi fejlődésben látja a rokonítható ismérveket: a múlt század közepének orosz és magyar történelmében, a reformkísérletekben, a földreform kérdésében, a föld nélküli jobbágyfelszabadításban, a földről szótt szenvedélyes álomban, a mindkét népet mélyen megrázó kapitalizálódásban, amelynek során lezülленnek a paraszti gazdaságok és potom áron felvásárolhatók lesznek a nemesi földbirtokok... A Darvas-regény legendája: aki megtalálja a harangos kutat és kiássza belőle a harangot, az hatalmas gazdagság birtokosa lesz. Ez a szép legenda a valósághoz vonzza, sőt lázadásra ösztönzi az ébren álmódó kisemmizetteket. Mintha az orosz világban történt volna, amiről Darvas ír, annyira közeli világot mutat be az orosz olvasó számára is. A regény eseménysorát, szereplőit Zaligin egy évtized múltán sem felejtette el, mert Darvas művét nemcsak irodalomként, hanem történelemként, egy darab művészi megőrzött életként is olvasta. Darvast a kor hű krónikásának tartja, akinek művészi bizonyoságtevésében teljes mértékben meg lehet bízni.

*Móricz Zsigmond*ot látja Zaligin Darvas elődjének. Róla írja: „Íme az az író, akit a Szovjetunióban is ismernek és értékelnek, de még korántsem rangjához illően.” Ehhez a megállapításhoz hozzátehetjük, hogy Móricz egyre jobban magára vonja a szovjet hungarológusok figyelmét az utóbbi időben. Elég csupán *Ivan Mehelán*nak, a tehetséges kijevi hungarológusnak a Móricz Zsigmondról készült ukrán nyelvű könyvére utalnunk. (Ugyanakkor elgondolkoztató az a tény, hogy a korábban oly termékeny magyar Móricz-kutatás méltatlan hullámvölgybe került, s a problémát csupán enyhíti, de nem oldja meg a korábbi kiemelkedő Móricz-monográfiák újrakiadása.)

Zaligin orosz párhuzamokat hoz a magyar novellafejlődés és általában a novella és elbeszélés műfaj gazdagságának, gazdag változatosságának érzékeltetésére: Tolsztojtól Turgenyev, Grigorovicson, Csehovon, Kuprinon, Korolenkón, Bunyinton át napjainkig. Levonja következtetését: „És nem gondolom, hogy túlzok, ha Móricz Zsigmond elbeszéléseit az első sorba helyezem, a műfaj legmagasabb eredményeinek a sorába.” A magyar prózából kiemeli *Dobozy Imre Kedd, szerda, csütörtök* című művét, *Cseres Tibor Hideg napokját*, *Sánta Ferenc Ötödik pecsétjét* és *Tersánszky Józsi Jenőnek az Egy kézüközi története és mások* című alkotását. A háború kegyetlen időszakát feldolgozó magyar irodalom is szigorú, nincs benne szemernyi líraiság, sem lélektani kitérő, amely az orosz „háborús” prózának sajátossága.

Zaligin szerint *Sánta Ferenc* írta az egyik legtragikusabb művet a háborús időszakról. Az *Ötödik pecsét* nyilas teóriagyártójával kapcsolatban jegyzi meg: a nyilasnak nem volt szüksége elméletre, csak kegyetlenségre. A kegyetlenség megöli a gondolatot és így irányítja az embert. Ahhoz, hogy egy másik emberben a gondolatot meg lehessen ölni, előbb meg kell ölni a gondolatot önmagában. Ezt teszik a hóhérok, a pribékek, akik elhitetik magukkal, ha nem ők, akkor mások végeznék el helyettük ugyanezt. Az „így kell lennie” elv nem tűr gondolatot. Hozzájuk a teória és logika felülről érkező parancsban szól, és amikor működésbe lép, már semmi másra nincs szükségük, csak a vak és könyörtelen parancsteljesítésre. Úgy érzi Zaligin, hogy Sánta Ferenc feltétlenül elítéli és megveti ezt a nyilast, de felépít egy logikai sémát, amire a nyilasnak semmi szüksége nincs. Neki nem kell elmélet, ő mindenkinél magabiztosabb, mert mindent és mindenkit alacsonyabbrendűnek tart a maga (állati) tekintélyelvénél. A keretlenség nélkülülök vagy elnyomják a gondolatot, hogy ki se alakulhasson bennük. Az agyukat nem gondolkodásra, hanem a tekintet nélküli parancsvégrehajtás trónfosztott eszközeként használják.

Cseres *Hideg napokjának* szereplői is megfutnak, félnek a gondolkodástól, az időben összekötő folyamatot képező emlékezéstől. A gondolatok, rejtélyek, összevetések, az elintézetlen dolgok azonban mégis visszajárnak, kikerülhetetlen a velük való szembesülés. A legkegyetlenebb számukra éppen ez a kényszerű számvetés, amely ellen egész lényükkel tiltakoznak. Zaligin úgy érzi, hogy irodalomtörténeti fogalomként vált a „kegyetlenség”, mint a „kritikus szituáció”, a „tragikus végkifejlet” stb. Mégis sarkalatos problémát lát a „kegyetlenség” ábrázolásával kapcsolatban: „valahogy erről a »kegyetlenség«-ről, arról, hogy mi is ez önmagában, majdhogynem semmit sem mondunk, vagy olyan tulajdonságokat tulajdonítunk neki, mint a logika, mint az emberi gondolat, amelyeket mindig is nélkülözött.”

Mesterházi Lajos műve, *A Prometheusz-rejtély* az utóbbi évtized egyik legnagyobb magyar regénysikere volt a Szovjetunióban. Zaliginnek is kedvelt olvasmánya ez a *Mesterházi-mű*, amelyet *Oleg Rosszjánov parabolikus „jellemregény”*-nek nevezett el. Zaligin felteszi a

kérdést: miért van az, hogy Prometheus élete és tette nem vonzotta az újabb kori írókat, miközben a történelem és a mitológia más alakjai — jóval jelentéktelenebbek is — széles körű hírnévre tettek szert, könyvek lapjain élnek sokadik életüket?

Mesterházi művében összefonódik mitológia és történelem, napjaink publicisztikája, politika és modern életforma, jelenkori beszédek, cikkek, nyilatkozatok és cáfolatok. Megtalálhatók benne világot átfogó asszociációk, általánosítások, aprólékos részletezések, de mindez ironikus, filozófiai és pamfletszerű részek összekapcsolódásával, finom szerkesztésmóddal. Ezért nem lehet azt mondani, hogy „Tanuljátok el Mesterházitól!” mindezt, mert ezt eltanulni lehetetlen. Ehhez Mesterháziéhoz hasonló élet-, tapasztalat- és élményanyag kellene alapfeltételként. De még sok egyéb is, mert Mesterházi írónként és gondolkodóként a szavak, gondolatok lehetőségeit is tágitotta, mégpedig eredeti és valódi megjelenési formájukban. Meggyőződése, hite valami olyan, mint a humanizmus, amely annyira nélkülözhetetlen modern világunkban.

A legérdekesebb és legtanulságosabb műfajnak Zaligin a magyar *szociográfiai prózát* tartja. Párhuzamot von a magyar szociográfiai széppróza és az orosz *ocserk* (karcolat, vázlat) közt. Utal Grigorovicsnak a *Pétervári kintornások* és Resetnyikovnak a *Hajóvontatók* című műveire. A magyar irodalmi szociográfiában Veres Pétert és Illyés Gyulát érzi meghatározónak. Szerinte Veres Péter csodálatosan írt a paraszti életről, a jellemek és körülmények összefüggéseiből, részleteiből mesterien alakította ki hatalmas tablót. Zaligin idézi Kádár Jánosnak az *Emlékezés Veres Péterre* című írásából a következőket: „Ő mindig tudatában volt, hogy a történelmet, a társadalmat a dolgozó nép teremti és formálja. (...) Ezért tudott »beszélni« velük; amire »tanította« őket: tőlük tanulta.”

Zaligin hangsúlyozza, csak formailag lehet Veres Pétert *dokumentalistának* nevezni, de nem a lényegét illetően. A dokumentalista próza nem köti le figyelmünket a stílusával, a művészi eszközök sokaságával, hiszen a lényeg a problémában, a tényekben rejlik. Veres Péter egyéni, csodálatosan eredeti stílusát méltán lehet *művészi-klasszikusnak* nevezni. Neki az élet egyetemei közt az első valóban „a dolgozó emberek munkásközössége” volt, a második pedig „a szocialista munkásmozgalom”, amely eszméket elsajátító és valló emberré tette és kibontakoztatta a benne rejlő nagy hatású tehetséget és jellemerőt. Méltán mondta róla *Németh László*: „Ember ő, aki a legszebb magyar karrierben nem vesztette el a lába alól a földet, s a gerincet testében.” *Déry Tibor* pedig így szólt jelentőségéről: „Szerettem és tiszteltem, s noha többnyire csak közéleti működésében, magánéletünkben ritkán találkoztunk, jelenlétét mindig úgy őriztem emlékezetemben, mint nemzeti vagyonunknak egyik nagy tételét.” Mindezek után felvetődik a kérdés: Veres Péter művei miért hozzáférhetetlenek, hiszen társadalmi fejlődésünk fontos forrásvidékét, a „honnan indultunk” terepnumait művészi élményszerűséggel és tényszerű objektivitással mutathatnánk meg az új és újabb kiadások segítségével az egymást váltó, felnövekvő ifjú nemzedékeknek.

A magyar irodalmi szociográfiáról írja Zaligin, hogy nem spontánul született, nem azért csupán, mert megvoltak hozzá a megfelelő írók, akik megteremtették az új műfajt, amelyet aztán a kortárs és utódírók közül is sokan követtek. Szerinte abban a különös odafigyelésben rejlik a magyar szociográfia létrejöttének fő motívuma, amellyel a magyar értelmiség a nemzet fejlődését, szociális berendezkedését, lelkületének alakulását régóta kíséri. Felidézi magyarországi látogatását, az Alföldön látott tanyák, pásztorok, nádkunyhók és tájmúzeumok egy-évtizeddel ezelőtt élményként elébe táruló világát. Jó szemmel veszi észre a vonatkozó lényegét. Emlékszik arra, hogy a múzeumok kiállítási tárgyai közt 80—100 évvel ezelőtt keletkezett könyvek is szerepeltek, amelyeket magyar tudósok szenteltek a paraszti-pásztori életmód elemzésének. Ezért látja a magyar irodalmi szociográfiának a forrásvidékét az etnográfiaiban, szociológiában, a gazdaságtanban, a természettudományban. (Oleg Rosszijanov szerint a társadalmi problémák iránti fogékonyságot fokozták a szociográfia és a magyar olvasókban, ez érződik Gelman szociográfiai fogantatású drámájának, az *Egy PB-ülés jegyzőkönyvének* kedvező magyar fogadtatásában is.)

A *Puszták népe* és az *Ebéd a kastélyban* olvasmányélményének lényeglátó összegezését kapjuk. Kiemeli Zaligin, hogy a *Puszták népe* önéletrajzi vonatkozású ugyan, mégsem ez benne a döntő, a megkülönböztetően jellegadó, hanem a puszták népének sajátos arcúata, lelkülete, sorsa és pszichológiája, amely a történelem során karakteresen kialakult. Illyés típusalkotása arról győzi meg, hogy az író olyan alakokat teremthet, amilyeneket sosem találunk az életben, az olvasó mégis kész az írónak hinni és nem az életnek. Fontos elvi-elméleti té-

zsról van itt szó, amely a teljes realizmusból fakad. Arról az elvről ugyanis, amely szerint a realista író nem egyszerűen az életből „másolja”, hanem „teremti” hőseit.

Befejezőként *Móricz Zsigmond*hoz tér vissza. Leszögezi, hogy a magyar próza azért olyan változatos, mert az élet minden oldalát át akarja fogni, az eseményeket, az emberi viszonylatok rendszerét, de ezen túl valami általánosabbat is képes kifejezni. Ezért tudott eljutni a magyar próza az egyes embertől az emberiséghez. Ha az emberiséghez az egyes ember megértése ad kulcsot, akkor elmondhatjuk, hogy ennek több járható útja van. Közülük Zaligin *Gabriel Garcia Marquez* példáját említi egyik lehetséges útként, de fontosnak értékeli azt is, amelyet a magyar szociográfiai széppróza jár. Zaligin megemlíti *Jókai Anna* és *Moldova György* valóságfeltáró írói munkásságát, megnevezi *Fekete Gyula* kisregényét, *Az orvos halálát*, amely az ő számára Csehovot idézi, a csehovi líraiság és puhaság nélkül. Elismeréssel szól *Örkény István* művészetéről és tanulságosnak tartja alkotásait, köztük az „egyperces novellákat”. Zaligin, esszéjének zárásaként a szovjet olvasónak szánt üzenetet fogalmaz: megismerve a magyar irodalmat, elmélyedve értékeiben, nem csalódik sem a modern, sem a klasszikus magyar irodalomban, éppúgy, mint a francia, angol és német irodalomban, amelyhez már régóta hozzászokott.

Szergej Zaligin jövőre lesz 70 éves. Magyar olvasói nevében is további eredményes alkotómunkát, hosszú és derűs szellemi csűrbegyűjtést kívánunk neki: sok és változatos tapasztalat- és élményanyagát — közte az irodalmunkról szóló ismereteit is — sikerüljön hiánytalanul művekbe foglalnia!

CS. VARGA ISTVÁN

A partok felett

SZEGEDI ÉS ODESSZAI KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA

Szeged antológiatermő város, írók-költők és szerkesztők útrairidítója, tehetségek felnevelője és kiröptetője. Mindezt újólag bizonyítja *A partok felett* című versantológia, amelyet Szegedhez kötődő magyar költők és odesszai szovjet költők műveiből állítottak össze. A 11 magyar költőt bemutató anyagot *Greza Ferenc* és *Olasz Sándor* szerkesztette, a valamivel bővebb ukrán rész — 17 szovjet költő verseit tartalmazza — szerkesztője: *Viktor Narusevics*. A versválogatás egy időben jelent meg Szegeden magyarul és Odesszában ukrán nyelven. A két város testvérkapcsolatának szép bizonyítéka, a kulturális együttműködésnek újabb lépcsőfoka a verskötet.

Tömör előszó tudatja az olvasót Odessza és Szeged irodalmi kapcsolatának legfőbb előzményeiről. Az adatok, az irodalomtörténeti tények kiegészíthetők, a megállapítások tovább gondolhatók. Csupán egyetlen mozzanatra szorítkozunk utalásszerűen. Odessza és Szeged irodalmi kapcsolata szépen illeszkedik bele a tágabb értelemben vett magyar és ukrán, magyar és orosz-szovjet kulturális kapcsolatok szerteágazó történetébe. Tudjuk, hogy az orosz délre száműzött Puskinnak Odesszában magyar kapcsolatai is voltak. Az 1794-ben alapított tarka, mozgalmas kikötővárosban, 1829-ben Bese János magyar lakosokkal is találkozók. De más utazók is feljegyezték a magyar nyelvet az Odessza utcáin hallható tucatnyi más nyelv között. Az 1804-től itt működő osztrák konzulátusnak magyar ember, Tom Sámuel a vezetője, aki a város alapításától kezdve évtizedekig az odesszai „társaság öröme és díszé” volt (Várad-Sternberg János). Zeneértő lengyel feleségével együtt nagy népszerűségnek örvendett. Puskinban nemcsak a tehetséges ifjú költőt, hanem a sorsüldözött embert is felismerte, szerette és pártfogolta. Ez az Odesszai magyar kapcsolat nem maradt folytatás nélküli színfolt. 1839-ben az odesszai *Almanach*ban Berzsenyi-vers, *A táncok* című jelenik meg...

A kötet szerkesztői tömören szólnak arról, hogy ez a tengerparti város az útrairidítója Bá-

belnek, élményadója Ilf-Petrovznak, Katajevnek és sok más írónak. A magyar olvasó Ady tár-cájából, Kiss József nevezetes emlékéllító verséből, Illyés Gyula 1934-es, valamint Veres Péter 1950-es útirajzából már korábban is képet alkothatott Odesszáról. Szép tradíciókat folytat új igényvel, változott körülmények között *A partok felett* című antológia, amely „viszonylagos teljességű körkép, a jelen idejű összegezés és számvetés igényével” készült az erősödő barátság eredményeként.

A versválogatás magyar, szegedi kötődésű anyaga gondos, értékekre tekintő, a helyzet-kép egészére figyelő szerkesztői munkát reprezentál. A nyitányt erőteljes hangütéssel adja *Baka István* gondolat- és képgazdag verscsokra: *Ballada, Szakadj, Magdolna-zápor, Tűzbe vetett evangélium*. Ezek a versek nemcsak Baka István költészetének, hanem az antológiának is a legjelentősebb darabjai közé tartoznak. Újabb bizonyítékai annak, hogy Baka költészete az irodalmi köztudatban és kritikai irodalmunkban is nagyobb figyelmet, méltóbb visszhangot érdemelne! Az egy nemzedékkel fiatalabb *Zalán Tibor* versei az elért szinten újabb kiktüzdhető lehetőségeket ígérnek: *A férfi indulása, Jelek egy XX. századi totemoszlopra*.

Az antológia jellegéhez illő szép versekkel szerepel *Veress Miklós*. Az irodalmi kapcsolatok, az egyetemen elvégzett orosz nyelvi és irodalmi szak kitágította az átélés, beleézés lehetőségeit az orosz és ukrán irodalom és valóság iránt. A vérré vált emberi és szellemi élménynek, személyes és kulturális tapasztalatnak a magyarrá hasonítása a *Jásznája Poljána* című vers. Ezt a sort folytatja a témát és a műfajt már címében is kimondó *Moszkvai miniatűrök* találó kép- és gondolatsora, amint az *Esővel áldó* című versnek is nemcsak ihletője, de keletkezésének a színtere is: Moszkva. Veress Miklós költészetének karakterjegyeit, értékeit jelzi a *Két dal* és különösen a *CLII. zsoltár*. A válogatás érdeme, hogy a kevésben képes sokat érzékeltetni, ha a teljességet már úgysis lehetetlen.

A közös sorsot példázza *Szepesi Attila* életútja, amely Ungvárról, a szülővárosból indul, a beregszászi gyerekkoron át vezet Budapestre. A fővárosban otthonra találó ifjú Szegeden szerez tanári diplomát, hogy a pályakezdést majd Budapest kedvezőbb klímájában követhesse a kibontakozás időszaka. Versművészetét az antológiában *Az éjszakára, Dániel születése, Sáska-évszak* reprezentálja. A szegedi színezetet magas szinten képviseli Petri Csathó Ferenc miniatűr remeke: *az Itt maradni*:

*Itt maradni
leülni Juhász Gyula asztalához.
Sóhajok hídja alatt
ugyanabban a harangszóban;
levelet Irni Nakonxipánba
ugyanazon a kórházi ágyon;
ittmaradni;
örizni Dózsa fejét,
Annával,
Aki nincsen többé.*

Simai Mihály költészetének rétegeire vet fényt az antológiában megjelent verscsokor: *Szarvasfejek, Fehér fantázia, A kenyérszegő asszony balladája, A táltosfiú balladája*. A Szegedtől csak térben messzire került *Papp Lajos*nak három verse látott napvilágot a válogatásban. Az *Útkereszten, Forrásnál, Hűvös idő* költői szándékainak és létezésének jellegét érzékelteti, a szemlélet irányát jelzi.

A kötet szerkesztőit a versek önértékének tisztelete vezette, az esztétikai színvonal, a gondolati minőség elve. A hagyományosabban építkező költők közül *Polner Zoltán* kétségkívül felülmúlja *Lódi Ferenc* és *Andrássy Lajos* versírói szintjét. Lódi Ferenc az antológiában szereplő magyar költők legidősebbe. Andrássy Lajos költőként kevésbé ismert, őt inkább egykori szerkesztőként tartja számon az irodalmi köztudat. Polner Zoltán kötődése a szülőföldre konkrét, erősebb, mint másik két társáé: *A Marosnál, Szülőföld, Kontrasztok*. A magyar versenyagban kirívó a különbség az összeállítás záróakkordja és a többi vers közt. Szembeszökő ez és az összértéket erőteljesen károsítja: vessük csak össze a *Lepketáncot* és a *Szeged* című verseket, valamint az *Ijűség, Éjjel*, a *Tisza* és a *Szegedi fűzfa* poétájának termését *Baka István* vagy *Veress Miklós* verseivel!

A szovjet-ukrán anyag szerkesztője, válogatója a költők versanyagát a szerzők születési

évének időrendjében közli. Így került az élre — némiképp valamelyes fontossági sorrendet is érzékeltetve — a 79 éves *Szergej Danyilov*, és ezért zárja a sort a legfiatalabb, a 38 éves *Mikola Palijenko*. Az egymásutániség sorrendjét azonban nem szabad merev értékrendnek elfogadni, annak ellenére, hogy a nagyobb életkor bizonyos fokig nagyobb életmű lehetőségét is jelentheti általában. A szerkesztő, *Viktor Narusevics* válogatása éppen az egyenlő részvételi lehetőségek elvét tükrözi: átlagban 5—6 vers jut az antológiában szereplő költőknek. Az említettek közül a következő költők nevével és verseivel találkozhatunk az összeállításban: *Alekszandr Uvarov, Volodimir Hetyman, Izmail Gordon, Ivan Rjadcsenko, Igor Nyeverov, Sztanyiszlav Sztризsenyuk, Vladimir Domrin, Vitalij Berezinszkij, Volodimir Rutkivszkij, Valentin Moroz, Vitalij Kologyij, Borisz Necserda, Anatolij Hluscscak, Vlagyimir Hoculenko*.

Szergej Danyilov két verse már címében is a magyar kapcsolatokat példázza: *Az ifjú Budapest, A Gellérthegyen*. Az odesszai *couleur locale* konstans összetevője: a tengermotivum, a kikötőváros éltető-zsongító, távlatokba repítő élményvilága. A tenger melléki költő vágyát fogalmazza meg *Uvarov: Vágy az óceán után*. *Nyeverov* tengerélménye (*Eltűnnek a hajók*) kapcsolatot talál a szegedi ihletforrással, a Tiszával: *Magyar rapszódia*. (Részletet közöl belőle a válogatás.) *Hetyman* szülőföld-kötődései (*Szülőföldem, hazai táj*); *Gordon* versvallomásai (*A primorszkaja út, Egy almafáról*); *Sztризsenyuk* *Odessza* című verse egyaránt a hősi múlt emlékeit idézik, a hazáért halt mártírok áldozatát tudatosítják. A tiszteletteljes és hálás főhajtás gesztusa kerül versbe *Domrin* *Ballada apámról* című alkotásában, a tanulságkeresés konklúzióját adja *Hluscscak* verse: az *Örökösök*.

Az odesszai színezet a legjobb versekben egyben általánosabb, ukrán és egyetemes emberi ismérveket is megcsillant. A fiatalabb költőknél erősebb a személyes szféra, az idősebbeknél pedig jellegadóbb a közösségi ihletés, a történelmi tapasztalat nyílt kivallása. A hangsúly azonban minden nyomatékbeli módosulás ellenére, nemzedékektől függetlenül is a történelmi tudatot erősítő szándékot, a mélyebb valóság- és önmegismerés igényét érzékelteti az odesszai költők verseiben. Eszmei, magatartásbeli rokonság fűzi őket össze a részint közös élményvilágon túl is. Ez a közösségtudat élteti *Berezinszkij* szerelmi ódáit, *Moroz, Kologyij, Necserda* verses hitvallásait, *Hoculenko, Rutkivszkij* nyíltan vallomásos, önéletrajzi fogantatású verseit. A tudatos szerkesztés eredménye, hogy súlyponti helyre került, a zárórész nyitóverse lett *Palijenko* alkotása, az antológia jelképes verse: a *Hidak*.

A szovjet-ukrán költők verseit gondos munkával, értő tudatossággal tolmácsolta: *Baka István, Balla Gyula, Belányi György, Benedek András, Gáti Kovács István, Mezey Katalin és Oláh János*. Szerencsés munkamegosztás eredménye — egyetlen kivétellel — az egy költő és egy fordító feladatvállalás, amely lehetővé tette az elmélyült, általában magas szintű megoldásokat. Külön kell szólni *Belányi György* versfordításairól, avatott tolmácsolásáról. Érezhetően megküzd fordítói és költői eredményeiért. Az értékteremtő folytatás azt ígéri, hogy *Belányinak* nemcsak fordítóként, hanem költőként is helye lesz az elkövetkező szegedi versantológiákban.

A partok felett című antológia az újjigényű szellemi hídverés bizonyítéka. A kézfogás gesztusán túl a szellemi találkozások lehetőségeit igazolja népek és nemzetek, városok és emberek között: utak találkozását, a partokat összekötő valóságos hidaknál is hatalmasabb szellemi hidak, összekötő kapcsolatok kölcsönösen gazdagító esélylehetőségeit. (*Szeged—Odessza, 1981.*)

CS. V. I.

OLASZ SÁNDOR

A magas és mély között

JÓKAI ANNA ARCKÉPÉHEZ

(*Veni, vidi, vici.*) Lassan másfél évtizede, hogy Jókai Anna szokatlan című regényével (4447) egy csapásra prózánk „befutott” alkotója lett. Teljesítményét a kritika nyomban elismerte, csak később fogadta olykor műveit kelletlenebb, fanyarabb — de egyértelműen soha el nem utasító — bírálói hang. Az olvasóközönség — talán az újabb és bonyolultabb művek okozta hullámmást leszámítva — hű maradt hozzá. Rajongói között a legkülönbébb foglalkozású embert találunk ma is. A sikeres pályakezdés után nem következett tematikai kimerülés, az életszerűség változatlan. A mechanikussá váló írói fogások veszélyét is időben fölfedezte. Művei sok tekintetben hasonlítanak egymáshoz (valóságához való viszony, a stílus egysége stb.), anyag és megformálás kapcsolatában ugyanakkor számos változást figyelhetünk meg Jókai Anna másfél évtizedes írói termésében.

(„*Két kiló dinamit. Az kéne ide.*”) Az erkölcsi, társadalmi kérdések iránti érdeklődést színes életábrázolásban feloldó, morális nyugtalanságú, sodró erejű cselekményt, izgalmas lélektani és társadalmi szituációkat, érdekes történeteket és információkat és (nem utolsósorban) érdekes írói egyéniséget fölillantó mű volt a 4447 és a *Kötél nélkül* című novelláskötet (1969). Csupa komor írás — sivárság és szenvedő emberek mindenhol. Még eléggé eleven volt a *Rozsdamentő* élménye, ezért sokan — kritikuskok és olvasók egyaránt — a „hábetlerizmus” kispolgári változatát vélték fölfedezni. A 4447 helyrajzi számú, lebontásra ítélt, ócska ház tele félresikerült életű, kilátástalan sorsú emberrel. Majd minden írásban föltűnik néhány alkoholista és elmebeteg. A *Tartozik és követel* című regényben (1970) például a hősnő, Ildikó gyengeelméjű lánytestvérével vergődik. Ez a naturalisztikus színezet később kevésbé domináns elem, de nem marad el végleg. A legújabb regényben (*Jákob lajtorjája*, 1982) az író nő nem mulasztja el, hogy a főszereplő ügyései praxisából néhány esetet föl ne idézzon. Így kerül a regénybe a gyilkos Kalmárné és a csecsemőjét elpusztító Csipovics Franciska hátborzongató története. Majd a hősnő — ifjúságvédelmi korszakában — „kurvák, tolvajok, alkoholisták, nemi tévelyedettek, gyilkosok és öngyilkosok tömeges utánpótlásával” találkozunk.

Az információ önmagában izgalmas és érdekes lehet, ez azonban nem föltétlenül jelent kiemelkedő esztétikai értéket. Jókai Anna első műveiben a téma hajtóereje olyan nagy volt, hogy néha elnyomta a művészi átlényegítés igényét. A helyzetek és problémák izgalmasak és igazak, de a jellemábrázolás egyoldalúságai miatt jóformán csak az alakok ösztönéletéről és érzelmeiről kapunk képet. Az elbeszélő, a narratív, az ábrázoló prózán felnőtt magyar olvasó persze örömmel fogadta a megerőltető gondolati feladvány helyett a vívódást, az érzelmeket és a fájdalom könnyeit. Nem szenvedve szenvednek Jókai Anna hősei, kemény, már-már kegyetlen látetelet kapunk kiüresedett életükről. Hogyan kerültek a mélypontra? Kitérhet nek-e, s ha igen, akkor miként? Találnak-e emberi kapcsolatokra? S egyáltalán: van-e lehetőség az értelmes létre? Mind-mind olyan elevenbe válogt kérdés, amire a korai Jókai Anna-művek megjelenése óta is szüntelenül keressük a választ.

(„*Legalább nekem kéne tisztáznom magamban, mi a helyzet.*”) 1972-ben szokatlanul vaskos regénye jelent meg az írónőnek. A *Napoknak* nem volt igazán sikere. Legalábbis azok körében, akik a társadalom perifériájára szorult emberek világának könyörtelen, neorealista ábrázolását várták. Ehelyett kaptak egy terjedelmes regényt, mely a harmincas évektől napjainkig követi a főhős, Oláh Viktor kacskaringós életútját. A mikrorealizmus után széles tör-

ténelmi-társadalmi tabló következett. A hős — a proligyerekek szemében úriú, az úriú szemében proligyerek — helyzeténél fogva a háború előtti magyar társadalom legkülönbözőbb rétegeinek képviselőivel kerül kapcsolatba. Majd azt látjuk, hogy miként találja (pontosabban nem találja) meg helyét az új rendben ennek a se ide, se oda nem tartozó jellegzetes magyar társadalmi rétegnek a tagja? Kudarcok és újrakezdések, hit a kitörés lehetőségében és megint csak letargia — ez az ő élete. Pedig tehetséges és — egyben-másban — rokonszenves ember. De semmit nem visz végig, magánéletében is a kapkodás a jellemző. Igaz, nem a sors kegyeltje, s kegyetlen történelmi idők örvénylenek. Ez utóbbi érzékeltetésében is remekel Jókai Anna: emlékezetünkben marad a dogmatizmus éveinek ábrázolása, hiteles atmoszférája.

A *Napok* elsősorban abban jelent fordulópontot, hogy a tematika és a jellemrajz korábban uralkodó egyoldalúságai eltűnnek. Nagyobb összefüggésben gondolkodik Jókai Anna, s Oláh Viktor alakjában bonyolult, összetett jellemet formál. Jelentős változás az is, hogy meg nő a gondolati elemek fontossága, Oláh Viktor meditációira utalunk itt (történelmünkről, politikai és etikai kérdésekről stb.). S először jelentkezik az a tömör, elmélkedő, aforisztikus hang, ami a legújabb Jókai Anna-művek sajátja igazán. Például: meditáció az emberi minőségek végleteiről, és arról, „aki e végletek között van. „Aki botorkál. Akinek már nincs teljesen sötét, de a beható fény sugar még olyan keskeny, hogy inkább megzavarja, semmint tájékoztatja...” Már itt megfogalmazódik Jókai Anna műveinek egyik alap gondolata: „... mindig akkor jöttek a legtisztább gondolataim — mondja Oláh Viktor —, amikor a legalantasabb, legaprólékosabb tevékenységet végeztem, van a magas és a mély között valami titokzatos kapcsolat, húzóerő, egy gömb középpontjától kifelé, kétoldalt, de végül is ugyanoda jutva vissza, hiszen minél távolabb húzódik egymástól a két pont, annál inkább közeledik.”

A *feladat* című regényben (1977) fejti ki Jókai Anna, hogy „nemcsak az időszaklagos életlen, nemcsak vízszintes az út; múlt és jövő, lent és fent: rokon fogalmak, működik egy tágas, széles mezőnyű hierarchia, Jákob lajtorjáján szüntelen vándorlás a magas és mély között. Egymást metszi a két irány: a vízszintes és függőleges... seb a metszésponton... égő, lüktető kereszt.” A *Jákob lajtorjája* már teljes egészében a jól ismert bibliai történetre épül. Aki a „huzatos létben” lépeget le-föl a létrán, az emberi létnek nemcsak horizontális, hanem vertikális teljességét is megismeri. Aki lefelé, a szenvedés mélységei felé halad, lélekben, emberségben gazdagodhat. Az allegória tökéletes, s elmondhatjuk, hogy ez a regény Jókai Anna eddigi munkásságának gondolati csúcspontját jelenti.

(„Csak valami sugárzás jönné már.”) Az emberi együttélés elemi erkölcsi kérdéseire keres választ az írónő. Magányukban, lefokozott, de többre vágyó életükben valami sugárzásra várnak Jókai Anna hősei, ám a „csekélyke meleget” csak közösségekben kaphatják meg. A munkahelyi (nagyon gyakran iskolai) közösség is alkalmas terep, de Jókai Anna igazán kedvenc témája mégis a család, s ezen belül is férfi és nő kapcsolata. Majd minden írása egy (rendszerint zaklatott) házasság története is. Férfi és nő, hivatás és magánélet viszonya már a *Tartozik és követel*ben izgatta Jókai Annát. Mivé fajul a két ellentétes jellemű, temperamentumú fiatal szerelme, milyen egymást kínzó pokollá válik az életük? A már-már betegesen precíz Ildikó férje bohém hajlamai borítják ki, Miklóst Ildikó „makettvilága” fullasztja. A lényegét Öregmiklós fogalmazza meg: „Két erény, higitás nélkül, töményen. Semmi sem üdvözít, semmiféle idea, ha hajolni nem képes...” Az ellentétes jellemek összeszikkasztására novellák hosszú sorát említhetnénk. Például a *Közös út* kényszerűen egymásra utalt emberpárját. Férfi és nő örök témája minden regényében jelen van. Még a *Mindhalál*igban is (1974), pedig ennek íráskor olyan fontos kérdések foglalkoztatták Jókai Annát, mint író és közönség, mű és olvasó viszonya, az író társadalmi helye, az életismeret, az élettapasztalat fölhasználhatósága a valóság újratemetését jelentő alkotói folyamat során.

Hivatás és boldogság, munka és szerelem viszonyát, összeegyeztethetőségét vagy éppen összefergethetetlenségét mutatja be a *feladat*. Két rendkívüli, két kivételesen értékes ember (s jó néhány kitűnő mellékfigura) példáján e témakör csaknem valamennyi aspektusát fölillantja itt Jókai Anna. Flóra sarkítottan éli az életet, István szerint meg inkább gömbölyíteni kell a szögleteket. Istvánnak a munka a legfontosabb, s ez az értékrend fölháborítja Flórát. Nem mintha a sikeres régész nő nem tudná átadni magát a feladatnak. De úgy érzi, a kettő együtt nem megy, s választani kényszerül. „... a szabad madárnak is van fészke, ahova leszáll megpihenni, az sem repülhet végkimerülésig, amíg villám a szárnyát föl nem perzseli.” Kötöni akarja Istvánt, az meg úgy érzi, Flóra „szenvedély ürügyén” „a legértékesebb önálló magot” akarja megfojtani benne. Menekül hát az „intellektualizált téboly” elől, felemás igazságokat mond

csupán. A nő emelkedésének korlátairól például: „Korlátnak csak az érzi, aki nem érti a megosztás mélyebb, kozmikus törvényét. Aki a sorsában a *feladatát* nem ismeri föl. A víz nem akar bor lenni.” A *Jákob lajtorjája* borítóján Kondor Béla Emberpár című festményét látjuk, a regényben meg egy helyen „fehér kőből készült párkompozíció” említetik: „Egy asszony meg egy férfi: úgy ölelik egymást, hogy inkább támogatás ez az ölelés, félig összeroskadt mind a kettő, mégis egymást emeli-tartja.” Jelmépe mindez Hajnal és Kornél sorsának. A „huzatos létben”, mélység és magasság között járva végül meghallják a Hangot, s „körülöttök a zengés”. A társkapcsolatok elemzésétől az emberi lét értelmezéséig sok mindent sűrít Jókai Anna ebbe a regénybe, s nem utolsósorban — minden olvasó számára kihallhatóan — morált ad, a „jobbával kapaszkodva baljában másokat emelni” erkölcsére tanít.

(„...*önmagunkon belül is építkezzünk.*”) Egyik nyilatkozatában mondta Jókai Anna: „...vigyázni kell, ne váljunk egy mechanizált világban szellemi törpékké — s amit építünk kívül, az ne vegye el az erőt attól, hogy önmagunkon belül is építkezzünk.” Az élet lehúzó és szűkös lehet a tárgyi világ gazdagodásakor is. Jókai Anna írásaiból félreérthetetlenül kiderül, hogy a lelkek átalakulására, az élet új formájára van szükség. Németh László szavai jutnak eszünkbe: „...ahol a norma, a normák elvesztik hitelüket, az egyénre vár a feladat, hogy normát teremtsen magának — s ez nemcsak a legtöbb emberre ró aránytalan feladatot, de a társadalomra is, hogy az ilyen normája szerint élő embert elfogadja normálisnak.” Ezt az óriási gondot a *Jákob lajtorjájában* Kornél keserű kifakadása is példázza: „...nálunk csak egyetlen halálós bűn létezik, de arra aztán nincs föloldozás: ha nemcsak másként, de mást is akar valaki. Vagy valakik: hát az már bünszövetkezet! Súlyosbító körülmény.” Így lesz Jókai Anna írásaiban „pozitív hős” az üres, kisszerű viszonyokkal elégedetlen, újat és jobbat akaró ember. A *Kötél nélkül* című híres novella artísta példája például. Vagy a *forma* című kisregény Nórája, aki kiábrándultan kérdezi: „Hát ez a lényeg? A nyomorult forma?!” „Tökéletes forma, amiből, ha így folytatjuk, a maradék tartalom is megszökik...” A *forma* igazgatójának párja a *Soror Dolorosa* kórházvezetője. Az utóbbinak egy segédápoló vágja az arcába: „...ezek itt [ti. az orvosok, nővérek] ... nem gépek. Lelkük van. Akármilyen kényelmetlen.”

Éltreceptet akar adni Jókai Anna. Tudja, nagyon sokan ezt várják az irodalomtól. S hősei is valami receptet keresnek. „Hol vagyok hát én?” — kérdezi *A labda* Melindája. „Legelőbb nekem kéne tisztáznom magamban, mi a helyzet” — így Oláh Viktor a *Napokban*. Egyre gyakrabban halljuk mostanában, hogy nem alakult még ki szocialista értékrendszerünk „emberi dimenziója”, nincs ami eligazítsa az embert válságos helyzetekben. S egyáltalán: a körülményekhez képest — görcseinktől és feszültségeinktől megszabadulva — miként élvezhetjük az életet? Jókai Anna ilyen kérdésekre keresi a választ. Hitelesen ábrázolja a valóságot, mert belső kényszere van erre, s az erkölcsi szenvedély bátorsága is lendületet ad neki.

(„*Egy fokkal megint bonyolultabb lett minden.*”) Amikor Jókai Anna első műveivel jelentkezett, prózáinknak ahhoz a — korszerű változataiban ma is vezető — vonulatához csatlakozott, mely a prózai nyelv konvencionális elemeinek megtartásával is tartalmi modernséget tudott teremteni. Novellában, regényben egy informatív-naturalisztikus prózatípust alakított ki Jókai Anna. Az elbeszélő-leíró részletek dominanciája, egyfajta determinizmus a szemléletben, s a kirívóan negatív dolgoknak az olvasó szociális érzékenységére apelláló, leleplező bemutatása — mind-mind azt bizonyítják, hogy az író egy régóta kimunkált prózaírási módszerrel közelítette meg a hatvanas évek magyar társadalmának égetően eleven problémáit. De hát végül is a „hagyományos” regényszerkezetben és novellatípusban is lehet — a lehetőségeket maximálisan kihasználva — újat adni. Mert Jókai Anna jól, már első műveiben is, rutinosan írt, s jó ismerője volt a valóság szociális kérdéseinek, azoknak az emberi gondoknak, melyek az anyagi létmeghatározottságokból következnek. Azok a művek, melyek Jókai Anna első sikereit meghozták, az életet egy az egyben hitelességgel adták, sokszor rendkívüli aprólékosággal teremtve meg az elbeszélés valószerűségét. Persze kísérletezett az író akkor is, amikor a leginkább „hagyományos” műveit írta. Második regényében (*Tartozik és követel*) például már elvetette a szigorú kronológiát. Van itt ugyan egy fokozatosan előre haladó cselekmény, de közben — az időrendet megbontva — képek jelennek meg a múltból. Novelláiban már viszonylag korán több sík egymásba játszátásával próbálkozik. A *Családi kör* három eseményszintet variál, a *Téli esték* több életsorsot futtat együtt, s így teremt izgalmas szerkezetet.

Mégis, első jelentős fordulópont az életműben a *Napok*. A hagyományos epikai narrátor fikcióját elveti, s az első személyben írt regény — az értelmiségi, intellektuális témák megjele-

nésével — tematikai eltolódást jelez. Jókai Anna tehát időben fölfedezte, hogy változtatnia kell anyag és megformálás, élmény és epikai alakítás viszonyán. Első műveiben főleg az élményen, az anyag lenyűgöző gazdagságán volt a hangsúly. A másik végre *A panasz leírása* című novelláskötetben (1980) találtunk példát. E kötet *Variációk* ciklusában hiába keressük a hagyományos elbeszélés lépésről lépésre haladó cselekményét, előkészített fordulatait és csattanóját. Itt már nem a sztori a fontos, hanem a gondolat, a meditáció. Minden eseménykocka egy gondolati tételnek rendelődik alá. A téziscselekmény mellett az elvont tér és idő is jellemző. Míg korábban a hősök külső és belső tulajdonságainak sokaságát (külsejük, alkatuk, életútjuk, viselkedésük stb.) csodálhattuk, a *Variációk*ban egyetlen jellemtulajdonságot emel ki az író. Megjelenik hát a redukált személyiség. S változik a nyelvi megformálás is. Jókai Anna — nagyon helyesen — engedett az újítás vágyának. Ez a kísérlet még akkor is a megszokott módszert gazdagító írói nyereség, ha az eredmény nem válthatott ki osztatlan elismerést. Mert üdvözölhettük ugyan a vertikális ábrázolást, a mélyebb összefüggések bemutatását, de eltűnt az élmény megejtő áradása, a valóságábrázolás lebilincselő közvetlensége.

Úgy tűnik, az egyensúlyt (élmény és megformálás) olyan erős, jó novellákban sikerült megvalósítania, mint az *Elfekvő*, *A reimsi angyal*, az *Általános foglalkoztató*, a *Selyem Izabella*, a *Magyaróra*, *A koldusasszony meghódítása* vagy a *Piramis*. Legjobb novelláiban mindig ott a többletjelentés, az eseményszint mögötti újabb dimenzió. Regényei közül a két legutóbbi, *A feladat* és a *Jákob lajtorjája* teremti meg legjobban életanyag és epikai megformálás kívánatos összhangját. *A feladat* az úgynevezett polifon regényszerkezet sikeres példája. Jelenetekre tagolódik a regény, de minden jelenetben több közléssík játszik egymásba. Például amikor Flóra a húsvéthétfőt is az ásatás helyén tölti, s nagy magányában gondolataiba temetkezik. Földéz néhány mozzanatot a régész foglalkozásával járó kellemetlenségekből, a mostoha munkakörülményekből, munkatársairól, főnökéről elmélkedik, majd barátnője, Vera jut az eszébe, s végül ifjúkori szerelmeire emlékezik. Mindez hat-hét oldalon, de így is mennyi alak, sztori és reflexió ebben a csapongó előadásban! A jelenetszerűség a *Jákob lajtorjájában* is megmarad. Itt a négy képzeletbeli alak (A sugárzó, A villogó, A szikrázó és A hang) szerepeltetése is újdonság. Ezek az alakok — mintegy szentenciózus tömörséggel — szüntelenül kommentálják a történeteket. A regény vége felé azonban egyre ritkábban szólalnak meg, a cselekmény sodró erejét, lendületét itt már fölsőlegesen fékeznék a kommentátorok olykor erőltetettnek tűnő közbeszólásai. *A Jákob lajtorjája* — gondolati anyagával, metaforikus stílusával — a filozofikus regény irányába lendülést jelzi. Maga a Jákob-allegória is tiszta gondolati képleteket jelenít meg. Ennek a prózátípusnak az értékeit már nem lehet olyan közelítési pontok alapján kimutatni, melyek a hagyományos részletező realizmust idealizáló művek elemzésekor kristályosodtak ki.

Jókai Anna *Tévedések* című novellájának befejező mondata: „Egy fokkal megint bonyolultabb lett minden.” A megállapítás az ő prózájára is érvényes. Összetettebb, differenciáltabb lett pályáján a látásmód és az ábrázolás, s tudjuk, Jókai Annától ezután is meglepetések várhatóak.

„Ötszemközt” — a csehszlovákiai magyar irodalommal

TÓTH LÁSZLÓ: VITA ÉS VALLOMÁS

Tóth László csehszlovákiai magyar költő három verseskötet után ezúttal interjúkkal, ahogyan ő nevezi, *beszélgetőkönyvvel* jelentkezett. Aki érezte már a társalgás örömét, tudja, hogy az őszinte érdeklődés hogyan húzza fel a belül megáradt mondanivaló előtt a zsilipet. A kiadós eszmecsere résztvevői kötetlen formában, „élős futással” kalandozhatják be az élet legkülönfélébb vidékeit, rapszodikusán csapva át más-más témára. A beszélgetésbe feledkezve az egyéniség talán más módon ma már meg sem mutatható teljessége is feltárul a magánélet, munka, szocializáció összefüggés-rendszerében.

Tóth László beszélgető társai a *Madách Kiadónál* 1981-ben megjelent interjúkötetben írók. Közöttük van irodalomtörténész, kritikus, költő, elbeszélő, műfordító, név szerint: *Cselényi László, Csontos Vilmos, Dénes György, Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor, Rácz Olivér, Turczel Lajos, Tózsér Árpád, Veres János, Varga Imre és Zalabai Zsigmond*. Ha nemcsak irodalmi illetőségükre tekintünk: egykori miniszter és asztalos, pedagógus és újságíró, egyetemi tanár és Csemadok-aktivista, rádiós és amatőr irodalmiszinpad-tag, egykori és mai irodalmi folyóirat-főszerkesztő, muzeológus és kiadói munkatárs. A nézőpontjuk földrajzilag is eltér; van aki vidékről, más Pozsonyból, a fővárosból, avagy „kívülről”, egy hosszabb párizsi ősztöndíj szemszögéből éli át irodalmukat, életkora alapján is különféle tapasztalattal, hisz a kötetben megszólal az 1918 utáni államfordulatot már eszmélő ifjúként megélt Csontos Vilmostól az 1950-ben született Varga Imréig a csehszlovákiai magyar irodalom valamennyi generációja. A felsorolás jelzi, hogy e több mint két emberöltőnyi emlékezet térben és időben is átfogja a csehszlovákiai magyar irodalom teljes kontextusát. S a kérdező Tóth László úgy is irányítja a beszélgetést, hogy az minél szerteágazóbb legyen. A vendég természetes érdeklődésével, s az alkotó ember szuverén gondolkodásával folytat párbeszédet a házigazdáival.

Tóth László az 1960-as évek vége felé indult, úgynevezett *Vetés-nemzedék*, s az 1970-ben megjelent *Egyszemű éjszaka* című antológia jellegzetes költőegyéniisége, évekig az *Irodalmi Szemle* egyik szerkesztője volt, így, miközben a pályatárs beavatottságával fürkészi az írói munka rejtett mozgatórugóit, a *nemzedéke hangján is kérdez* és keresi a választ a csehszlovákiai magyar irodalom, a kisebbségi élet saját alkotói szükségleteivel is összefüggő kérdéseire. Műegészkiánt elgondolt könyve tehát maga is vallomástevé. Munkáját a bevezetőjében a csehszlovákiai magyar írásbeliség belső szükségleteivel indokolja, ezekből meg is nevez néhányat, mindenekeelőtt azt, hogy náluk mindeddig hiányzott egy ilyesfajta beszélgetőkönyv, ezt kívánna tehát meghonosítani, megnyitva a sort újabbak előtt is. Elmondja, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom műfajszerkezete mindezen túl is hiányos: „Mindmáig nincs irodalmi lexikonunk, rendszerezett irodalomtörténetünk, feldolgozott nemzetiségtörténetünk, nincsenek megfelelő tankönyveink, íróinkról és irodalmunkról szóló monográfiánk, nélkülözzük a legszükségesebb bibliográfiai munkákat.” Bevezető soraiban mintha Bessenyei, Kazinczy panasza szűrődne át a századok falán, s ahogy az egykor felismert hiány munkára ösztönözte a felvilágosodás „irodalomalapítóit”, Tóth László is cselekvésvágytól sarkallva nyúl az interjúhoz. Mégpedig szerencsés kézzel, mert a beszélgetések kötetlensége során lexikai ismereteket, irodalomtörténeti fejtegetéseket, tankönyvértékű olvasmányt, írói pályaképeket érzéki meg nevelő-népművelői erudícióval, irodalomtörténeti és irodalompolitikai tanulságokkal, mindemellett a további feldolgozásokat segítő forrásértékű dokumentumokat ad közre. Az interjú tehát Tóth László kezében a műfaji azonosságát, egységes átfomáltságát és szerveségét megőrizve is alkalmas arra, hogy ne csak önmagát, tehát az eddig hiányzó „beszélgetőkönyvet” pótolja, hanem áthidaljon egyéb hiányokat, pótlásra ösztönözzön, anélkül, hogy valaminő sebtiben toldozó-foldozó igyekezettel belekaposna más szakágak területébe.

Könyve azonban mindezen túl is összefügg a csehszlovákiai irodalomfejlődés további, a bevezetőben már nem említett szükségleteivel, ennek megvilágítása érdekében tehát magára a

műfajra is tanácsos egy pillantást vetnünk. Az interjú korunk sikeres, divatos műfaja. A népszerűségét mindenekelőtt az az emberi kíváncsiság szavatolja, amely mindig is szívesen fürkészte egy-egy kivételes személyiség „titkait”, államférfiak, híres színészek, írók, festők magánéletét, előszeretettel pillantott be a művészet és a politika „boszorkánykonyhájába”. Az intimitásoknak ez az örök bűvölete ígér sikert a művészéletrajzoknak, a regényhősöknek ábrázolt történelmi személyiségeknek, a nagy emberek szóbeli megnyilatkozásainak. A műfaj hódítását jelzi az is, hogy az interjú, eredeti keretéből, a hírlapírásból kilépve, teret hódított az irodalmi folyóiratokban is, megváltozott a funkciója, kialakult a belletrisztikus változata, lényegében tehát irodalmi műfajjá is áthangolódott.

Az interjú, mint irodalmi műfaj legáltalánosabban ugyanazt a fentebb említett, végső soron pletykaszintű, a nagy emberek intim életét fürkésző kíváncsiságot szolgálja ki, könnyebben, főként gyorsabban, mint amit a hagyományos regényes életrajzok, áltörténeti bestsellerek. Ahhoz azonban, hogy a szubliteratúra e kétes rangján túlemelkedhetett, további motívumok műfajformáló hatásával is számolnunk kell. Mindenekelőtt két korjelenséggel: *napjaink megdőlt valóságigényével*, a dokumentumhétséggel egyfelől, másfelől pedig az *egyéniség*, s nem feltétlenül csak a kiemelkedő személyiség, hanem általában az egyediség, a sajátosság, az ember önmagával való azonosságának *felértékelődésével*.

A hírlapinterjú elsődleges funkciója még a tájékozódás-tájékoztatás volt; a megkérdezett személyiség, mint bizalmas információk birtokosa vált érdekessé a közönség számára. Az irodalmi változatban viszont „titkát” nem beavatottsága, különleges beosztása adja, hanem személyiségének a kvalitásai, a kor viszonyait mélyen átélő, saját életét gondolatilag is birtokba vevő, avagy csupán a „személyes” történelme tanulságait hordozó, az események sodrában bukdácsoló ember feltárulkozása. A megkérdezett tehát mint tanú, a nyilatkozata tanulságként fontos. E funkcióváltozás révén hangolódhatott át a hírlapinterjú irodalmi műfajjára, s leszkedhetett be a korunkban ugyancsak irodalmi rangra emelkedett non-fiction műfajok körébe. Épp annak révén, hogy az olvasó számára a személyes vélemény is dokumentumértékű, valóságéhségét egy másik személy feltárulkozása csillapítani képes, s ennek a feltárulkozásnak a hitele nagyobb (vagy legalábbis egyenlő értékű) az eredendően tárgyyszerűbb stúdiounoknál.

Nem vitatva a személyiség természetes varázsát, a szemtanú illetékességét, úgy gondolom, hogy a szubjektum tanúságtévő szerepének a felértékelődése, illetve az interjú gombamód történt elszaporodása olyankor észlelhető, midőn a nyilvánosság zavarokkal küszködik, a közvéleményt megoldatlan kérdések és kétségek gyötrik. Végső soron tehát a társadalmi-történelmi valóság birtokbavételének időszakos nehézségeit jelzi, azt, hogy a kényesebb vagy a kényesebbnek ítélt kérdések egy nagyobb formátumú, tehát a véleménynyilvánításában védettebb, ötletlenebbül gondolkodó személyiség révén kapnak (kaphatnak) hangot, illetve a valóság egyes területeinek a feltárása egyelőre csak az egyéni vélemény szintjén tűri el a publicitást, teyük hozzá: általában nem tabuk, hanem ellentmondásos történelmi fejlődés, a nemzeti-nemzetiségi azonosságtudat ingatagsága, az irodalmi-szellemi élet fejlődészavarai, esetleges diszkontinuitása, egymásra torló, nemegyszer túlhaladott szemléleti formák miatt.

Olyan okok miatt tehát, amelyek meglehetősen erősen hatnak a csehszlovákiai magyar irodalomban is, melynek a legfőbb jellegzetessége a szeretlen fejlődés volt. Nem irodalmi mozgások határozták meg a létrejöttét, s jórészt nem azok uralkodtak a további történetén sem. Az 1918 utáni politikai államfordulattal a Csehszlovák Köztársaságba cinikusan „átigazolt” léptömeg irástudói muszáj-Herkulesként a semmiből teremtették meg a csehszlovákiai magyar irodalom *merőben új* jelenségét, amely még emberöltőnyi ideig sem futhatott a sebtiben lerakott íneken, a történelem felszaggatta előtte a vágányokat. Az első bécsi döntés „bensővé” tette a magyar irodalom alig két évtizede „külső”, önálló fejleményét, s megszüntette magát a jelenséget, a csehszlovákiai magyar irodalmat. A második világháború utáni „néma években” pedig áldott lett az ottani kisebbség, s miután nem artikulálhatta magát a politikai-társadalmi életben, szünetelt az irodalma is. Magyarország és egzisztencia egy tragikus választás egymást kizáró lemei lettek; e megrázkódtatás, bár az „emlékezettörténelem”-jellegű széppróza megpróbálta zótá „kibeszélni”, még mindig feloldó lélekmosdatásra vár.

Az 1948-as újraindulás óta éppen emberöltőnyi idő telt el, s ez tette kiszámíthatóvá, hogy csehszlovákiai magyar irodalom rendezni fogja a közös dolgait önmagával, fejlődését a történelem kérlelhetetlen, fel-felszaggatott sineiről elvezeti az irodalom saját „növésstervéhez”. Az emberöltőnyi viszonylagos szelárnyc mutatta meg a csehszlovákiai magyar irodalom

lehetőbb belső szükségletét: az eddigi diszkontinuitás után időszzerű lett az „utólagos” szer-
vesség megteremtése, a szakaszosság fölött a folytonosság olyan tradíciójának a megkeresése
a csehszlovákiai magyar irodalom éntudatában, önszemléletében, amely gondolatilag birtok-
ba veszi e népközösség fél évszázados sorsát, irodalomfejlődésének tanulságait, értékeit és fi-
askóit, s egyáltalán reálisan felméri a helyzetét.

E körülmények az interjú számára talán túlzottan is, de mindenképpen fájdalmasan
„kedvezők”, a műfaj eddig mégsem burjánzott el, mert a csehszlovákiai magyar kulturális
életben nem beszélhetünk a személyiség felértékelődéséről, sőt, épp ellenkezőleg: az elmúlt év-
tized vitái azt jelezték, hogy az írói önszemlélet zavarokkal küszködik; az alkotók többsége
nemcsak társadalmi-politikai helyzetét, hanem éntudatát tekintve is kisebbségben él; ezt egy-
felől a saját értéktudat leszállítása, másfelől pedig egyes teljesítmények túlértékelése, a provin-
cializmus jelzi. A személyiség szerepének a visszafogottságát önmagában az is igazolja, hogy
— mint említettük már — lényegében Tóth László honosította meg az interjú műfaját; e meg-
állapítás még akkor is helytálló, ha tudjuk, hogy korábban is készültek hasonló beszélgetések,
közülük egynéhány kötetben is olvasható, Tolvaj Bertalan tanulmányai között például.

Tóth László könyvének a csehszlovákiai magyar irodalom belső szükségleteivel össze-
függő legfontosabb jelentősége éppen ezért az, hogy az interjú műfaját éltető korjelenséget, a
személyiség felértékelődését saját viszonyaihoz igazította, a beszélgetések révén adott rangot
a nemegyszer elbizonytalanodó kisebbségi író személyiségének, bebizonyítva, hogy dokumen-
tumértékűen gondolkodnak önmagukról. Vitára és vallomásra buzdítva nélkülözhetetlen tar-
talékenergiát szabadított fel: magát az alkotó személyiséget. Tudatosan fogalmazta meg a
könyvében, hogy csak önismeret (éntudat) után lehet öntudatról, majd eszmeiségről, irodalmi
feladatokról beszélni; az írói éntudat pedig a literatura fogalomrendszerében többek között
interjúk, önelveboncolások formájában jelenik meg. Beszélgetéseivel legáltalánosabban tehát
a bizonytalan tudatú irodalom öntudatosítása, s az újabb feladatok felé ösztökélés volt a cél-
ja, s éppen az éntudat szellemének kiszabadítása a lefojtott palackból tette lehetővé, hogy ma-
guk a tennivalók is körvonalazódjanak, s nyilvánosan is megfogalmazódjon — többek között
— az irodalom égető és beérett szerkezeti változásainak (új folyóirat-indítás stb.) szükségsze-
sége.

A beszélgetésekből összeálló körkép egyidejűleg sugallja a megújulás és a megtartás szét-
választhatatlan egységét, s ha valakiben lenne még ma is kétely, talán végleg tisztázza az új
nemzedék szándékait, szerepét, jelentőségét.

Tudjuk jól, hogy a kötetben is érdekelt Tóth László, Varga Imre, Zalabai Zsigmond és a
velük egy időben indult társaik a nemzedékké szerveződés jegyében kezdték a pályájukat a
hatvanas évek vége felé. A pályakezdők nemzedéki fellépése rendszerint a tudatos különállás,
a megszakíthatóság hangsúlyozása, ami feltétlen jelzése annak, hogy számukra problemati-
kussá vált az addig uralkodó értékekhez való *kapcsolódás* (tehát nem maguk az értékek!); az
uralkodó esztétikai normák szűkösek a kötelező művészi meghaladás számára, újabb értéke-
remtést csak azoktól elszakadva, más kereteken belül képzelnek el. Előképként, ösztönző ha-
gyományként ezért kezdtek el más tisztelni, mint idősebb pályatársaik többsége. Természe-
sen bonyolult hatásrendszerrel van itt szó, amelybe póz, divat, s az új értékeremtés kényszere
egyaránt belejátszik; valamennyi mögött feldereng azonban a közös, negatív jellegű kapcsoló-
dás a kialakult irodalomszemlélethez, a tagadás attitűdje s egyben a meghaladás igénye. Az
Egyszemű éjszaka című versantológia ennek az elkülönülésűgynak volt a jelzése, s egyben
igénybejelentés is a csehszlovákiai magyar költészet megújítására.

Varga Imre mesélte el még az időben egy írásában, hogyan kereste fel falujában „földi-
jét”, Csontos Vilmost, mikor annak *Gyalogút* című önélet-írásáról készült bírálatot írni. Ami
ihletet, ahogy várta, nem kapott a találkozástól. Midőn a költészetre terelődött a szó, nemigen
akadt mondanivalójuk egymásnak, a bepárasodó szemüveg, hamutartó-keresgélés, a cigaret-
tával bibelődés hidalta át a kínos perceket. Hamarosan el is búcsúzott, ám Csontos Vilmos
visszafogta egy pillanatra, a földről méternyi, vastag botot emelt föl és adott át vendégének:
„Jó lesz az útra, nehogy elessél.” Az országutak vándora leghűségesebb társát, a vándorbotot
annak adta át, aki már más világban kényszerült útra, rejtett ösvényeken, de ez a bot is emlé-
keztethette a saját bozótosában, hogy az előttük járó nemzedékek „költői és emberi példája
számátlan tartalékenergiát rejt” számukra, fiatal irodalmárok számára.

E kis történet érzékelteti, hogy nem az 1960-as évek vége felé fellépő új nemzedék szemlé-
lete fenyegette a csehszlovákiai magyar irodalom folytonosságát, hanem éppen az árkokka

szétszabdalt két emberöltőnyi történelem szerveztlensége került felszínre a nemzedéki különbségekben. Hogy a generációs ellentét mennyire elfedte a diszkontinuitásból eredő, mélyben lappangó, s a csehszlovákiai magyar irodalom önszemléletében is lefojtott problémákat, az 1960-as évek legvégén folyó úgynevezett *Szalatnai-vita* is érzékeltette. Szalatnai Rezső, s lényegében az „első nemzedék”, amelynek szószólója is volt, láthatóan nem tudta feloldani a pályakezddők munkáiban észlelt ellentmondást. Idézem: „Az olvashatatlan versek írói olvasható, értelmes cikkeket tudnak írni, figyelemre méltó tájékozódással, tehát nyilvánvaló, hogy verseiket tudatosan stilizálják érthetetlenre, ez a poetikai szemléletük.” A szlovákiai magyar élet lírai kísérfőzenéjét kérte számon tőlük, úgy látva, hogy sutba hajították a magyar irodalom java vívmányait „más ügyben, más talaj felett” tanúskodnak. A fiatalok részéről Kulcsár Ferenc verssel válaszolt Szalatnai Rezsőnek:

nem értem

miért nem néztél szelíden homlokomra

.....

s ha sorsomtól elfordultam, mint a szélkakas

ez volt a válasz életünkre

lásd be bár, tér vagyok

nem az akropolisz ritmikus oszloprendje borítja eszméletem;

ha lázas vagyok sebhelyes történelmünk ölelget

(Nyílt levél Szalatnai Rezsőhöz)

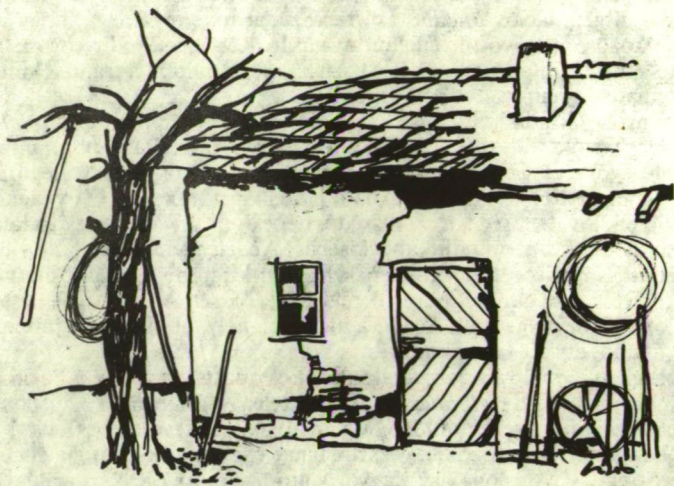
A csehszlovákiai magyar irodalom alapító nemzedékének attitűdje az újarcú magyarság meghirdetése volt, Fábry Zoltán szavaival: „az Ady—Móricz—Bartók—Kodály vonal hűségesei előtt új horizontok nyíltak meg: a humánus európai kultúrája”. E vox humana hangzott fel a két világháború között Győry Dezső lírájában, aki, újra csak Fábryval szólva, a legnehezebb években is „dacosan és árván, de tovább énekelte az európai megszakíthatatlan folytonosság emberi énekét”. Az első nemzedék legjobbainak helytállása, a csehszlovák állam egységének védelme, „az új szociális emberi célok felé irányuló arc és szív” (Móricz), az emberi hang, tuduk jól, hatástalan maradt a világháborúban, s az utána következő évek hangzavarában. Nem vált olyan történelmi alapokmánná, amely befolyásolhatta volna a csehszlovákiai magyarság sorsát, a kollektív felelősségrevonást, az át- és kitelepítéseket. Ugyanolyan kudarcélménye ez a csehszlovákiai magyar irodalomnak, mint amelyet az európai irodalomszemlélet élt át a második világháború bestialitása nyomán, midőn sokak számára ellehetetlenült a vers, a költő a szöndet avatta kifejezésformává. Az első köztársaságbeli irodalomhoz való viszonyt az a keserű, s egyáltalán nem generációs fogantatású tapasztalat tette ingatagga, hogy a vox humana nem tölthette be közösséget óvó történelmi hivatását. Kétségessé vált, hogy lehet-e a szónak ermésztes élete a megtipratás után, lehet-e tisztázó tükör, midőn a trauma kimondásának az esélyei a tabuk miatt a semmivel voltak egyenlők.

Problematikussá vált a hidszerép is. Fábry Zoltán írta 1958-ban, az *Irodalmi Szemle* indulásakor: „Oszlopartók voltunk: a legfeszültebb, a legexponáltabb ponton, a középben. De a híd két vége a levegőben lógott: a való érdemben sohase vállalt minket. Légüres térbe kerülve, kariatidákká merevedtünk.” Csoda-e, ha a hídjelképet, amely a két világháború közötti zellemi élet egyik pozitív öröksége, a szomszédos népek tejttestvériségének tudatosítója volt, e örténések beszűkítették, s az mindinkább kisebbségvédelemre, illetve kulturaközvetítő szerepre korlátozódott, s így az átfogó koncepció mellett kifejezte a megerősített ideiglenesség, bizonytalanság érzetét, azt, aminek kísértő realitását Tőzsér Árpád szellemesen fogalmazta meg Tóth Lászlónak a beszélgetésük során: a híd olyan hely, ahol örökké jönnek-mennek, de enki sem akar állandóan ott tartózkodni.

Egy kisebbségben élő nép irodalmának általános adottsága, hogy a közlő és valóságfel-áró szerepe, a nyelvörzés és nyelvápolás funkciója felerősödik benne. Az irodalom anyaga a nyelv, amely kisebbségi helyzetben általában nem hivatalos, kevesen beszélnek, s gyakran csak kulináris használati körre korlátozódik. Az irodalmat viszont a visszhangja élteti, a „visszave-ödés boltozaterőssége”. „A szlovákiai magyar költő léte és jövője a szlovákiai magyar nyelv orsától függ: az utódok elődökéhez méltó nyelvhűségétől” — írta Fábry Zoltán. Örökös kí-értése tehát a kisebbségi irodalomnak, hogy a nyelvhűséget ösztönözze, s ez jobbára együtt-ár az egyszerű és a szép esztétikai normájának abszolutizálásával. 1948 után a csehszlovákiai

magyar irodalom is az „Írj igazat! Írj egyszerűen!” (Bábi Tibor) hitvallásával indult újra, s ez közmegállapodás-szerűen és tartósan kijelölte a csehszlovákiai magyar irodalomszemlélet kereteit. Függetlenül attól, hogy e korszak egyszerű és szép felé redukált realizmusát honnan eredtetjük, az első korszak kiemelkedő hagyományából, Györy Dezső költészetéből, avagy a 40—50-es évek magyarországi újnépies lírájából, ahogy ezt például Tözsér Árpád teszi, nyilvánvaló, hogy e fenti törekvések a második világháború előtt feltépett síneket próbálták helyreállítani. Korábban a szlovákiai magyar irodalom közérthetősége és tiszta áttetszősége révén, „a táji és társadalmi valóság tükrözésével” (Szalatnai) vált jelentős külön hanggá a magyar líra egységében, kérdés, hogy ezt a vonását tízévi irodalomszünet után is meg lehetett-e őrizni, figyelembe véve, hogy közvetlenül a tragikus történések után a kor kevés esélyt kínált a táji és társadalmi valóság mély, élményszerű, a tipródásokkal is szembenéző átélésének és ábrázolásának. A lehetőségeket még tovább csökkentette, hogy az előző korszak irodalmának meghatározó egyéniségei nélkül, a Magyarországra átköltözöttek vagy átkényszerültek, tehát a hagyomány élő, elevenen meghatározó mércéje híján vállalkozhattak csak erre.

Hamarosan bezonyosodott, hogy a közönség szolgálata érdekében vállalt ars poetica — Ozsvald Árpád szavaival: „Szépet írni... de úgy, hogy mindenki megértse. Tanítani még szebbre a népet” — csak részleges sikerrel járt, nemcsak az egyszerűség nyomában kísértett ott az egyhúrúság és a modorosság, hanem — s ez volt a legfájóbb — egyre érezhetőbben tompult a „boltzatvisszaverődés” is. Mindinkább nyilvánvaló lett, hogy a közönség kedvéért nincs értelme engedményt tenni a költői teremtőerő, a belső alkotói adottságok s az irodalom önmozgása rovására; a vox humana egykori kudarca pedig kétségessé tette a józan felismeréseket legyűrő csak azért is heroizmusát. E belátásnak kellett megérlelődnie ahhoz a csehszlovákiai magyar irodalomtudatban, hogy a megszüntetve-megtartás teremtő aktusával, a tagadás jegyében ugyan, de a folytonosság ígézetében induljanak el az újabb nemzedékek. S e belátásnak kell tudatosodnia a csehszlovákiai magyarság szélesebb közvéleményében is, az olvasók és a különböző generációkhoz tartozó alkotók között ahhoz, hogy a fiatalok eddigi pályaképében felfedezze az irodalom nővéstervéhez való igazodást, az eddigi vívmányok magasabb szinten való megerősítését, a lépésváltás mellett a lépéstartást is.

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

Fodor András: Kőnyomat

Fodor András új könyve az elmúlt öt esztendő lírai termését tartalmazza. Nem gyűjteményes kötet, mint némely kritikusa állítja: egyik ciklusát ugyan — az 1977-es keltezésű *Ne félj* címűt — megtaláljuk már válogatott versei közt, a *Kélt újra jelben*, ide azonban nem az ön-reprezentálás teljessége miatt, hanem kompozicionális okokból kerülhetett. Arányt javítón, alaprendenciákat erősítendő. A *Kőnyomat* a költő jelen idejű vallomása.

Az új kötetben megerősödik *A bábu véreben* intonált drámai szólam. Mintha föllazulóban volna a közérzet „józan mértana” — gyakorta borongó, keserýesen ironikus a kedély, tehetetlen a lázongás, a versekben megrikul az idill szépsége és az ünnep bensősége. A költői én egyidejűen éli meg otthonosság és otthontalanság élményét. Megbomlik lélekállapot és ráció harmóniája: „Az izgága gondolat újra meg újra felhasítja az állandóság örömét.”

A drámának nem az alkat, hanem a sors a terepe. Ember és szerep meghasonlásának „kívül” a magyarázata. „Hogy lehet ennyi dráma közt ilyen nyugodtan élni?” — fogalmazódik meg a dilemma. A személyiség — mint szeizmográf — csak a világból érkező jeleket fogja s erősíti föl. Hogy nincs út, csupán „a tilalmak ábrái”; a lét „az alkalmazkodás váltófutása”; a cselekvés, a választás esélye, „a mozgó tér folyvást szűkül”; a menekülés lehetetlen, a szökevényt visszahívják börtönébe a rabok.

A tragikus lírai élmény: az ember sok önmagának. Jóra való készségei benne rekednek. Saját képességei fordulnak ellene. A *Napéjegylenlőség* nem politikai publicisztikaként, hanem metaforikusan, létfilozófiaként értelmezendő. A nicaraguai terrorista jelkép; „a világ egy-zemmmé domborult lenecstükréből” mindannyiunk tarkójára céloz, miközben a Föld „leleplezett örületével” forog tovább. Az ember „a teljes lét kockázatával” indul neki sorsának, azonban mindenütt föloldhatatlan ambivalenciákat kell tapasztalnia. Még „a fölösleg mártíriumát” is — miképp a lemingek — „háztáji módra” éljük meg. Szó, kép többnyire fonákra fordul. Más a ritmusa az énnék és más a világnak, helyrehozhatatlan bennünk a természeti és társadalmi ember meghasonlása (*Fogódzó*). Drámát gerjeszt az ellene való védekezés is.

A drámai küzdelemnek övezetei vannak. A legtényszerűbb a költői magatartásra vonatkozó: végpontjai a cicerói (*Quo usque...*) és a muszáj-herkulesi (*Miattuk*) szerepvállalás. A jó ügy szolgálata és az értelmes önépítés becsvágya ütközik meg a költőben. „Éhkoppal vert tücsök”, aki másoknak gyűjt, miközben maga éhezik. A közügyek fanatikusa, aki néha észreveszi, hogy „saját fantom-hítében” kering. Mesterei, pályatársai sorsképein érdem és ítélet megomló összhangját méri (*Egy költő temetése, Sűmeg*). Fülel portréja ürügyén kérdi: „Lehet itólag templomná hazudni a konduló közönyt?” A dráma tudatosulása benne egyszersmind védekezés is a küldetésshit Don Quijote-i naivsága, illúziós idealizmusa ellen. A konfliktus leg-lyvontabb övezete a metafizika köre. Fodort az emberlét legáltalánosabb, „ontológiai” alap-cérdései foglalkoztatják. „Már-már nem tudom, létezem-e így is, e lopott, mesterséges ma-gány szabadságában?” — medítál. Másszor a szellemi érték eldologiasodásán, múzeumi árggyá válásán borong. A kötet címadása is e motívumot emeli ki: az idő „az évek kőlapjai cözé” szorítja „a kínból sajtoltt elevent” — a műalkotás az élet elidegenedése. Ez egyúttal ve-zélye is lírájának. Absztrakt gondolatmeneteit a mögöttük megbúvó élmény gazdagsága éli-eti. Ahol ez hiányzik — szerencsére csak ritkán —, kiüresedik a vers is (*Új Szentháromság*).

A *Kőnyomat* lírája mégse válságjelenség. A negatív tapasztalatok gyógyszerként a költő

személyiség erkölcsi ellenerőket termel, a drámát katarzissal ellensúlyozza. A verset szárny helyett súly röptíti. Nem a kétségbeesés, a távlatvesztés, a fegyverletétel a műzsája, hanem a belátás. A credo quia absurdum életelve. E nézőpontból fogalmazódik újra „kint” és „bent” megbomlott összhangja:

*vérünk bokrában ott remeg újra
madárszív-lüktetéssel
az elvesztett haza.*

A menedék, ahová a szellemi vereség elől be lehet húzódni: a múlt. Egész ciklus képződik e témából — a *Rokonkereső*. A szebb tegnapot idézván „mintha újra a föld gazdája lennénk”. Ott-honosság árad belőle, az emberi kapcsolatok közvetlenségét teremti újjá. A túnt idő mitikussá növekedik általa: „az Éden örök tündökletébe fog”, a lét ünneppé — lélektisztító megrendüléssé, felemelő pillanattá magasztosul. Ekkor még a barátság érzülete is „elszűlött”, nem kezdte ki frissességét megszokás, rutin. A múlt, „a kamaszregény vázlata” a költő számára sokkal több, mint nosztalgia; eleven valóság; feltámadott idő. Érvényét emlék és élmény egymásra vetítése, múlt és jelen hasonlósága, analógiája igazolja (*Szekszárd 978, Utca Kaposváron*). A világ zavara a hűség drámájává formálódik.

A meglelt egyensúly műfaji konzekvenciája az antifóna. Az osztott énekben idill és tragikum, kétség és hit, sorskép és eszmények szövődnek szintézisbe. Az úttalanságból út lesz. Marginális e sorshelyzet — indulat és irgalom határán, mintegy küszöbön állva —, de benne „a lemaradt különb” vigaszra lelhet:

*Míg gúny, közöny, vád, kétségbeesés
szorít,
van oltalom.*

Rembrandt még egyszer — rokkantan és elfeledve — megnézi az *Éjjeli Őrjáratot*, s élete értelmét fedezi föl benne.

A költői forma is bonyolultabbá válik: disszonanciák dialektikus összhangjává. Ellentétező asszociációkkal növekszik a kép belső feszültsége: „gömbvillám-közöny”; „lángvágó közöny”; „a töprengés körhintái kerengnek eszelősen”; „a test nyugalmán átforr a zúdult száj hideg pecsétje” stb. Felbomlik a látvány empirikus harmóniája, hogy elemeiből megszülessék szemlélet és gondolat magasabb egysége, a konkrét és absztrakt jelentéseket összekapcsoló metafora. A tó tükre „halavány-indígó plakát az örökös váróterem falán — a világ kezdetén”. Gyakori építkezés és vershelyzet a dialogizáló-perszonális forma (*A részvét stációi*), sokszor a színpad avagy a bírósági tárgyalás kelléktárával. A távoli analógiák és gyors perspektívaváltások néha a groteszk határáig ragadják el a képalkotást. (Jó példa erre a *Bombay again* avagy a *Bolondok napja* furcsa látomása, a *Hírek éjfélikor* karikatúrisztikus montázs, illetve a *Kasszandra* ironikus portréja.) A múlt is Janus-arcú: az oly sokszor megidézett negyvenes évek egyaránt magukon viselik a Csoóri-féle magyar Apokalipszisnek és az Illyésre emlékeztető vidéki idillnek vonásait. A Fodor-vers epikum és líra frigye. Részint krónika, rajz, leírás „színt színhez kötő szemcséiből” a tárgyak „összefogózó, tiszta rendjeként” épül, valószerűen, arány és hitelesség szabályai szerint. A vázon azonban állandóan átdereng a líra, megfoghatatlanul, finom páráként, alig észrevehetőn lengve be a verset. Markáns realizmus és halk, épp hogy sejtethető, holdudvarszerű impresszionizmus ötvözete. Esztétikum párolt természetesség, a próza banalitásait és a romantika bizarrságát egyaránt kikerülő. Vágyott és megzavart idill, közöny és lobogás közt a hit józansága. Zenével oldott rend. (*Szépirodalmi Kiadó, 1982. Borsos Miklós rajzaival.*)

GREZSA FERENC

Király László: Fény hull arcodra, édesem

Csupa meghitt pillanatot, derűs helyzetet, a diszharmonia korában, a groteszk, a torz, az alantas tobzódása időszakában csupa harmóniát, szépséget, tisztaságot ígér a kolozsvári Király László új novellás kötetének címe: *Fény hull arcodra, édesem*. Az elidegenítő, sokkoló hatások, a negatív pólusú esztétikai minőségek divatja idején a pozitív véglethez, a vonzó minőségekhez hív. Mintha az író nem tudna vagy nem akarna tudni a világnak arról a széteséséről, darabokra hullásáról, a pusztulásnak, égésnek arról az iszonyúságáról sem, amit a borító-lapon Árkossy István *Tűzmadár* című festménye villant az emlékezetbe. Olyan alkotó esetében, mint Király László, aki művei tanúsága szerint egyik főhőiséhez hasonlóan „tudatosan dolgozni kezdett az életén”, sértéssel fölérő értetlenség volna véletlennek tekinteni a kötet egyetlen illusztrációjának kiemelt szerepeltetését. A tudatosságot feltételezve a „tűzmadár” így veszedelmet jelez. A rettenet, a szörnyűségek: az apokalipszis tüzeitől is a fény. Tőlük is fényesedik az a cibmeli arca. És csak a tűzek ellobbantával, a fenyegetettség elmúltával hull majd a megbékélés, a nyugalom derűs fénye.

„Szinte érzékelhetően közeledni érzem azt a pillanatot, amikor vége lesz ennek az egésznek. Csak addig el ne hagyd magad. Csak addig bírjad. Majd megérkezünk, és akkor fény hull a mi arcunkra is, csupa fény hull arcodra, édesem, csak ne sírj” — ennyi az ígéret, amit kötet cím, illusztráció s a novellák adnak. Nem a csendes nyugalom ígérete tehát. Nem a boldog jövőndő. A „ne hagyd magad”, a küzdés, a helytállás értelmé? Emberhez méltó magatartásáé.

Feledtetni ez, hogy a cím nemcsak a báj, a kellemesség vonzásával hatott, de a bájoltság, a kellemkedés pózaival is. Pedig a kötet írásaiban, négy novellájában semmi nyoma sem stílusban, sem hősválasztásban, sem jellemrajzban a kényeskedő szerepjátszásnak, öntetszergő modorosságnak. Képletesen szólva: a „tűzmadár” sugározta fény leleplez minden mesterkéltséget, tettettet mozdulatot, őszintétlen szót. Végső lényegükre csupaszítja le a dolgokat. Élesebben mutatkoznak meg az olyan apró, más esetekben talán fel sem tűnő hibák, kompozíciós bizonytalanságok, fogalmazásbeli lazaságok, divat is diktálhatta eljárások, öncélúnak tetsző megoldások, mint amilyenek a *Tiszteletkőr esti városunkban* és a *Házam küszöbén* című írásokot terhelik. A műfajuk szerint leginkább az életképekre és a riportnovellákra emlékeztető alkotások elsiertetetteknek, eseményben, cselekményben, mondanivalóban kevés újat hordozóknak tetszenek.

A *Tiszteletkőr...* zárójeles alcíme az író pontos önértékeléséről árulkodik: valóban „szürke novella” ez. Közhelyes fordulatait és gondolatait az sem színesítheti, élénkítheti, hogy befejezésében — meglepő váltással — a hős helyett az író kerül főszerepbe. A „Nem tudhatunk mindent” úgy hangzik itt, mint egy másik, csak a képzeletben létező, de ott „modernül” megírt novella csattanója. Ez a másik mű az írói mindentudást tagadná, a hős önállósodását panaszolná — alkotói gondokba, műhelytitkokba, a mesterség rejtelmeibe avatna be. Az írás munkáját, mechanizmusát tenné meg az írás tárgyául, témájául. Ez a másik novella nem viselné el ellenszenves hőse, Glodics külsőleges-felszínes jellemzését; érzékeltetni tudná, hány pénzt ért, anélkül is, hogy didaktikus módon, mint egy preparátumot, kerti törpék és műőzek, valamint tivornyázó cimborák társaságában mutatná.

Lehetne ez az elmaradt novella a *Házam küszöbén* is: írói gondokról, az irodalom és a művészetek gyötrelmeiről, az alkotásról mint „önfelgyújtás”-ról végül is épp elég szó esik benne. Hogy „modernebb” legyen, kihívó, formabontó, a közege is diktálhatná: a külföldi helyszín, egy hosszabb utazás emlékképeit fölillantó, egymásba csúsztató, valamint a „mit jelent magyarnak lenni?” kérdését is mellnek szegező átcevegett rotterdami éjszaka. A különös helyszín s különös társaság azonban nem indítja különkódásra az író. Ha csak oly módon nem — s a *Házam küszöbén* ezzel üt el a másik három novellától —, hogy a hagyományos epikai elemek vállalásában itt a legkövetkezetesebb. A hagyomány követésével különkódzik: megnevezi a teret, az időt, a szereplőket, egyenes vonalúan beszéli el az eseményeket; a dialógusok-eszmefuttatások leírásában sem alkalmaz formabontó eszközöket; helyükön vannak az írásjelek; nem lehet panasz, hogy az egész novella egyetlen mondat, s nehéz kiigazodni benne stb. Az olvasónak nem kell tehát feladnia megszokott hadállásait, ha tisztázni akarja az „elbeszélésviszonyokat” — semmilyen értelemben sem érik váratlan meglepetések. Megérti, hogy a

hagyományos riportnovellában kinyíltak a riportok, publicisztikák tarka szóvirágai is — az „információmennyiség”-ről, amelyik „zúdul”; az „erőltetett igyekezet”-ről, aminek éppúgy „szintje” van, mint az anyanyelvnek, és így tovább. Legfőképp megérti pedig — mármint az olvasó — a központi alak, az Író helyzetét, választási kényszerét: „Két részre kell osztania, sajnos, az eddig egységesnek hitt világot, olyan dolgokra, melyekre *többé nem pazarolhat figyelmet*, másrészt olyanokra, melyeket továbbra is megtart, magáénak érez, vagy éppen oly *nehezen palástolt kitárulkozó rajongásával vesz körül*. Legnehezebb, legkegyetlenebb azonban az emberek két csoportra osztása ilyenkor.”

Az íróhősnek ebben a felismerésében osztoznak a kötet másik két novellájának fő alakjai is: mint *Az örök hó határában*, vállalni kénytelenek az „arányok megváltozását”. Nem is annyira a figyelem pazarlása miatt kell visszafogniuk magukat, hanem inkább az ábrándozásokra, spekulációkra, feltételezésekre való hajlamuk miatt. Az Antonio megfogalmazta „örök, el nem dönthető” kérdésre: részt venni-e érzelmileg is a harcokban? — a novellák egyértelműen válaszolják, ugyancsak Antonióval: „Elvégeztetett, nincsenek érzelmeim”. Azaz akik a küzdelmet vállalják, akár a *Fény hull arcodra, édesem* titokzatos hősei, azoknak úgy kell viselkedniük, mint az ellenségnek, az „állig fölfegyverzett tülerő”-nek: irgalmatlan szenvtelenséggel. Tisztában kell lenniük vele, hogy azok egyetlen nyilvánvaló szándéka: föl akarják számolni őket, „kinyírni sorra, sietség nélkül, módszeresen”. Csak a „hitünk és a gondolataink” a fegyver. Antonio felismerését kell követniük: „A mi ellenségünk nem csupán győzni akar. A mi ellenségünk nem csak ellenünk, felkelők ellen harcol, hanem el akarja tiporni a gondolatot is, amit képviselünk. Ki akarja irtani az elképzeléseinket és az álmainkat. Mert csak egyféle álmat akar, egyféle gondolatot, elképzelést: az övét.”

Mi szegezhető szembe ezzel az „egyféle elképzeléssel”? *Az örök hó határa* főalakjának illúziótlanul józan valóságlátása: „Ismerkedett a népével, a kijátszott, kisémmizett, bizalmatlanná vált emberekkel, kik között lassan kezdett eluralkodni az okos ravaszság helyett a sunyiság, a tisztességtudás helyébe a tolvajság lépett, mértéktartó, okos beszédük helyét kezdte elfoglalni a csűrés-csavarás, hazudozás. Mintha nem is saját hazájukban élnének. Mintha nem őket illetné ez a föld.” Ennek a népnek a kisebbségi érzését, képmutatását, hazudozását is vállalja, ezeket kénytelen tudomásul venni, aki a küzdelem teszi az életét. Az ő gyanakvásuk elől, félelmük elől is bújhatna a címadó novella különös emberpárja. A magukra hagyatottságuk mégsem oly végzetes, mint Antonióé, aki biztosan tudja, hogy a harc olyan, mint a hó: örök. „Élethalálharc.” Nem tehet róla, mégis felelős érte.

De hát mi ez a harc, hol az az állig fölfegyverzett tülerő, ki az az ellenség? Mi az, amit ki kell bírni, aminek vége lesz egyszer? A Sütő András megidézte álomfelügyelők masíroznak itt is, egyformásítva a gondolatokat? Történelmi kort, biblíás múltat hív tanulsággal a *Fény hull arcodra, édesem* is? Régi mesterekhez fordul, „elfelejtett hadsereg”-hez, miként a legutóbbi verseskötény?

Király László gyökeresen szakít azzal a szemlélettel — legalábbis a kötet két nagyszerű novellájában —, amely a nemzeti irodalmak többlet-előnyét, másrészt — a kisebbségi érzésből is táplálkozva — létjogosultságának igazolását a „helyi színek” festésében látta. Az író könyörtelen következetességgel ügyel itt rá, hogy teremtett világát ne csak a csillogó máztól, cifra ékítványektól fossza meg, de a térhez s időhöz kötő esetlegességektől-jellegzetességektől is. Mintegy klasszicizálja a prózát: ideálok ütköztetésének, eszmények keresésének, magatartáspróbáknak lesz az az eszköze s terepe. A legnyilvánvalóbb módon *Az örök hó határában*, de a *Fény hull*... összerosódó körvonala, álom és valóság határán egyensúlyozó, rejtélyektől és titkoktól lebegő cselekményvilágában is. Az idegen nevek amott, a képzelet játéka, a megelevenedett illúziók emitt — mind-mind távolítanak attól, hogy nevének neveződjék: hol az a tülerő, miért e harc.

Egy valami azonban bizonyos: a fenyegetettség. A veszélyhelyzet. Nem a Hemingway megörökítette, maga is kereste kalandféléket időtleníti, absztrahálja a kötet — miként erre, nem a kívül —, ha nem a fölülállás magasából némely kritikák céloztak. Nem a Kilimandzsáró hava vakít itt. Ha már párhuzamot keresünk: az a hó ez, amiben megfagy a levél is, az őz nyoma is, és amiben didereg az elme: Radnóti Miklós hava. A rettenet elől a klasszikus formákhoz menekült, a klasszicizmus fegyelmét magára öltő művészt így idézte Király László egyik nem régi verse: *Károlás Radnótiért. (Kriterion.)*

MÁRKUS BÉLA

Magyarország külpolitikája a fegyverszünetről a békeszerződésig, 1945—1947

BALOGH SÁNDOR KÖNYVÉRŐL

Magyarország második világháború előtti és alatti történelméről írott munkák (könyvek, tanulmányok, cikkek, dokumentumkiadványok, visszaemlékezések) száma rendkívül nagy. A felszabadulás időszaka is jól ismert, bár még e témakörben is sok a tennivaló. A koalíciós időszak legfontosabb kérdéseit illetően a marxista történetírásunk ugyancsak jelentős eredményekkel rendelkezik. E munkák sorában igen fontos hely illeti meg *Balogh Sándor* professzornak *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945—1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig* címmel megjelent könyvét, mely a háború utáni évek magyar külpolitikai törekvéseibe, a diplomácia terén felmerült nehézségek eddig kevésbé ismert területeire enged bepillantást.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok által Debrecenben (1944. december 21-én) létrehozott Ideiglenes Nemzeti Kormány, hogy „... valóban betölthesse az új, népi demokratikus állam központi törvényhozásának és végrehajtó hatalmának szerepét, illetőleg funkcióját, feltétlenül szükség volt még egy nemzetközi feltételre. Arra tudniillik, hogy a Szovjetunió mellett az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia, vagyis mind a három szövetséges nagyhatalom elismerje létezésünk ilyen tényét.” Ebből adódóan a legfontosabb kormányzati feladat a *fegyverszünet* megkötése volt. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzent Németországnak, majd a szövetséges nagyhatalmak részéről megkezdődött — folytatódott — a fegyverszüneti feltételek kidolgozása, formába öntése. A feltételek és a kötelezettségek elsősorban a „... szövetségesek további erőfeszítéseit voltak hivatva támogatni”. A fegyverszüneti megállapodás értelmében Magyarországot — többek között — jelentős mértékű kártérítésre és területi szerzeményeinek feladására kötelezték. Balogh Sándor hatalmas forrásanyagot felhasználva szemléletesen érzékeltette azt, hogy a háború utolsó stádiumában, a béke első hónapjaiban új problémák, sajátos hatalmi érdekek kerültek előtérbe. Míg Romániával és Bulgáriával megkötött fegyverszüneti szerződés esetében *brit—szovjet*, a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti megállapodás kidolgozásakor *amerikai—szovjet* nézeteltérések merültek fel. A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságban való részvétel mértéke, amerikai és brit érdekek érvényesítésének lehetőségei is viták melegágya lett.

Az antifasiszta koalíció tagjai az idő múlásával a demokrácia, a demokratikus együttműködés, demokratikus viszonyok fogalmakon egyre inkább más-más értettek. A közép-kelet-európai államokban kibontakozó fejlődést, a népi erők előretörését, megerősödését a maguk módján értelmezték. A földosztást a szovjet kormány szükségesnek, Anglia „... törvénybe ütköző és alkotmányellenes cselekedetnek...” minősítette. A népi demokratikus Magyarország helyzetét, külkapcsolatainak kiépítését az is nehezítette, hogy az ország új szándékai, törekvései „... 1944—1945 fordulóján alig találtak... visszhangra a szomszédoknál.” Igaz, ebben az időszakban az ország jelentős részén Szálasi vezette fasiszta erők tartották kezükben a hatalmat. De más okok is voltak. Balogh Sándor megfogalmazása szerint „... kétségtenlenül szerepet játszott az is, hogy a szomszédos államokban a volt uralkodó körök — és nem egyszer a polgári ellenzék is — szívesen feledtették volna a népeik elleni árulásait a Magyarországgal szembeni gyűlölet kifejezésével és felkeltésével, s mindenekelőtt azzal, hogy a magyar nemzetiségű lakosságot tegyék felelőssé mind a Horthy-rendszer politikájáért, mind saját bűneikért.”

Az ideiglenes elszigeteltség enyhítésére — a Szovjetunióval való mind szorosabb együttműködés mellett — a kereskedelmi megállapodások adtak lehetőséget. Ám a kereskedelmi (és diplomáciai) együttműködés normális mederbe terelését visszavetette a csehszlovákiai magyar kisebbség kollektív megbüntetésére való törekvés. Az ellenük elkövetett bűntettek évekig beárnyékolták az említett országokhoz fűződő kapcsolatainkat. A magyarországi németek kitelepítését „... nem annyira a magyar, hanem sokkal inkább a csehszlovák kormánysszervek szorgalmazták, azzal az egyáltalán nem is titkolt célzattal, hogy az innen távozó németek

helyére telepíthessék át a szlovákiai magyar nemzetiségű lakosságot.” A német nemzetiségű magyar lakosság kitelepítése és a kapcsolatos problémák nem csak a magyar—csehszlovák kapcsolatok megrontója, hanem a magyar pártok közötti nézeteltérések — egyik — okozója is lett. A szlovákiai magyarokkal szemben foganatosított intézkedések kapcsán kialakult feszültség súlyos teherként jelentett a magyar népi demokráciának.

Az amerikai és a brit kormányok, valamint a környező országok okozta nehézségeken a *szovjet—magyar* kétoldalú kapcsolatok további javításával, a kedvezőbb békefeltételekre való törekvéssel lehetett enyhíteni. (Az utóbbiak elérésére a magyar diplomácia — különböző okokból — alkalmatlannak bizonyult.) A magyar kormányküldöttség 1946. tavaszi washingtoni, londoni és párizsi útja alkalmából folytatott tárgyalások is azt bizonyították, hogy nyugati hitelekre, számottevő gazdasági segítségre, a méltányos és igazságos határmódosítás felkarolására és egyéb magyar érdekek támogatására a demokratika irányba haladó Magyarország nem számíthat. Balogh Sándor a források tükrében érzékeltette: Magyarország a nyugati nagyhatalmak sakkjátlájában helyzete, múltja, lehetőségei miatt a kérdéses időszakban nem játszott, nem is játszhatott számottevő szerepet.

A könyv egyik legérdekesebb fejezete a párizsi békekonferencia és a magyar békeszerződés kérdését, valamint a hazai ratifikálásakor kialakult vitákat, nézeteltéréseket taglalja. Balogh Sándor részletesen bemutatja a politikai pártok külpolitikát is érintő elképzeléseit. Ismerteti azokat az okokat, miszerint a Magyar Szociáldemokrata Párt „híd” szerepe nem valószínűsíthető meg. A „híd”-elméleten ugyanis „...a baloldal kezdettől fogva nem ugyanazt értette... mint a jobboldal, hiszen a baloldal hídjának »súlypontja« inkább keleten, a jobboldal pedig nyugaton.” A szövetséges hatalmak együttműködésének fokozatos megszűnésével a „híd”-szerep is elvesztette jelentőségét. A nemzetközi politikában és magyar társadalomban végbement változások a Nemzetgyűlés 1947. márciusi ülészakán — a külügyi tárca költségvetési vitáján — elhangzottakban is tükröződött. A Magyar Szabadságpárt nevében felszólaló Sulyok Dezső Magyarország örökös semlegességére tett javaslatot. A semlegesség kérdésének felvetése az adott időszakban — Balogh Sándor megítélése szerint — kül- és belpolitikailag irreális (amerikabarát), szovjetellenesnek minősíthető, a kommunista párt elszigetelésére is alkalmas indítvány volt.

A békeszerződést a különböző pártok a legkülönbözőbb módon ítélték meg. A kisgazdapárti Pesta László azt nehezményezte, hogy a békekonferencia nem vette figyelembe az 1944. március 19-i német megszállás tényét. Sulyok Dezső „...elsősorban a nagyhatalmakat tette felelőssé azért, hogy »igazságos béke helyett olyan békét adtak..., amelytől részleteiben vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon nehezen lehetett elvonatkoztatni a büntetés és a megtorlás gondolatát.«” Farkas Ferenc a Nemzeti Parasztpárt nevében „...mind a trianoni, mind a párizsi békeszerződést igazságtalannak tartotta, s azt szögezte le, hogy »a nemzeti sérelmeket a jövőben is csak őszinte demokratikus eszközökkel, szomszédainkkal való őszinte együttműködés után hozhatjuk napirendre.«” Az SZDP szónoka Kéthly Anna „...mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a dolgozó nép többszörösen megfizetett, illetőleg megfizet a magyar uralkodó osztályok szörnyű, nemzetellenes bűneiért. Ennek fejében viszont jogosan tarthat igényt... az országra, az ország sorsának további irányítására: »A magyar köztársaság fizet ebben a békeszerződésben azért, amit elődeink csináltak. A magyar dolgozó nép harmadszor fizet most már ezért a háborúért, mert fizetett az előkészületekért, fizetett a háború alatt és fizet most a háború befejezése után. De amikor ezt a békeszerződést becikkelyezzük, ennek a békeszerződésnek a szövegét tudomásul vesszük, akkor egyúttal azt is megmondjuk, hogy ezzel a békeszerződéssel nemcsak a megbántott és megsértett népeket fizetjük ki, de kifizetjük saját uralkodó osztályunkat is... Nincs többé egymással számadásunk, és ki kell lépniök az ország életéből.«”

A kormány álláspontját Mihályfi Ernő ismertette: „...kormányunk külpolitikájának alapja az őszinte és fenntartás nélküli barátság szomszédainkkal, a dunai államokkal és elsősorban a szomszéd nagyhatalommal, a Szovjetunióval.” A könyv végén Balogh Sándor összefoglalóan állapította meg: „A kommunista párt és általában a baloldal, sőt ide lehet sorolni a

kisgazdapárt egy részét is, a békeszerződés ratifikálásában a népi demokratikus rendszer megszilárdításának és továbbfejlesztésének, valamint nemzetközi elismertetésének fontos tényezőjét látta. Helyesen ismerte fel tehát azt, hogy a békeszerződés ratifikálása magában hordja a nemzeti függetlenség és a társadalmi fejlődés, vagyis a haza és a haladás összhangja megteremtésének lehetőségét.” (Kossuth.)

LAGZI ISTVÁN

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

SZÍNHÁZ

Kisámfázott hagyományok

SZEGED ZENÉS FESZTIVÁLNYARA

Amióta a szegedi fesztivál mindinkább belevész a kultúra nagy nyári kirakodóvásárába, a tüntető erőfeszítésekből sem igen futja többre a kínálatok sokféleségének megőrzésénél: magának a vezető rendezvénynek, a szabadtéri játékoknak néhai primátusa visszavonhatatlanul a múlté. Oka ennek részint az össznépi igyekezet, mely lassacskán az ország majdahány füzesét és tópartját, barlangját és hegy-völgyes zezugát kikutatta, fölszentelte Thália oltárának, de oka egyfajta lokális csontszemlélet, amivel a helyiek tüzzel-vassal ragaszkodnak (ha nem is teljesen alaptalanul) azokhoz a tradíciókhoz, melyek valamikor létrehozták, kifényesítették a Dóm téri játékok nimbuszát. Persze az a bizonyos népszínházi koncepció, aminek az alapkövel együtt megágyaztak a templomtéren, kiállta az idő próbáját, s tulajdonképpen nem szorul különösebb revízióra; hanem rugalmasabb értelmezésre annál inkább, mert ha Szeged nem akar lemaradni eredendő, maga diktálta művészetpolitikai színvonalától, a vele szemben maga ébresztette igényektől éppen az alapelveknek izgalmasabb gyakorlata válik elengedhetlenné hovatovább.

Műsorpolitikában és a kivitelezés bátorságában, ha tetszik, okos kockázatában — nem beszélve e speciális idényszínház-készítésnek olyan mitesszereiről, melyek látszólag a külsőn morzsái —, valójában a tálalás ízléskultúrájáról árulkodnak. (Essünk túl a formális apróságokon. Ha már népszínházi koncepciót emlegetünk, tömegkultúrát, a nem olcsó belépőjegyek mellett alig indokolt másodosztályú büfével vagy drága, exkluzív műsorfüzettel szolgálni, miközben nyilvános műsorlapot, szereposztást évek óta sehol sem tesznek közzé, nem függesztenek ki, még plakátot is elvétele lehet fölfedezni a város utcáin, az időjárás szeszélyeivel pedig már-már méltánytalanul sáfárkodnak, volt előadás, amit csak azért tartottak meg, egyetlen felvonás erejéig, imitt-amott szemerkélő esőben, hogy ne kelljen visszafizetni a jegyeket. Az effajta ellenpropaganda igazán nem hiányzik.) Műsorpolitika? Az idei évad biztonsági kúrt futott, ami önmagában sem túl izgalmas teljesítmény, hát még ha hozzávesszük, a jövő évadot kifejezetten ilyennek szánják. A kettős jubileum okán, úgymond, mert fél százada rendeznek ciklikusan szabadterít, s negyedszázada újították föl a Játékokat — az a reprízorozat tehát, mely jövőre érthetőnek tetszik, idén nemigen magyarázható mással a bevételi szempontoknál. Nem arról van szó, hogy akár a *Háry*, *A trubadur*, *A hatyúk tava*, *A cigánybáró* vagy az *Álami Népi Együttes* vendéjátéka nem illenek a szegedi térkosárba, ellenkezőleg. Mind idevaló, megszokott, bevált, s éppen ez a körülmény, a túlbiztosítás megszeppent igyekezete sámfazza ki a hagyományokat, teszi egysíkúvá a programot, márpedig örök színházi törvény (is), aki nem lép előre, tulajdonképpen visszalép. Maradna persze a kivitelezés: rendezés, tervezés, szereposztásbeli mobilitás változatossága. Csakhogy e tekintetben sem igen talákoztunk újszerű törekvésekkel. Régóta foglalkoztat a hasonlat, olyan ez a szabadtéri színház, mint holmi *képregény*. Quasi élményt ad a művekről, vizuális tekintést, s a felszínesség szükségszerűségéből próbál erényt csiholni olyasfajta megfontolások alapján, hogy voltaképpen a képregény is előszobája a regényolvasásnak, igényeket ébreszthet hozzá (más kérdés, bár ezúttal sem mellőzhető, hogy huzamosabban kínálva az olvasás helyébe is léphet, leszoktathat róla, mielőtt még igazán ráhangolhatott volna). Miennyiségi szemlélet uralja változatlanul, közönségstatisztikákra hivatkozik, ám arról szemérmesen hallgat, hogy a széles tömegeknek ízlésszintjét fejleszteni, színházkultúrájának horizontját *tágítani* is része annak a bizonyos közművelő-

dés-politikai mutató tizenhat tervezett előadását rekordokat döntő bevételi forgalommal mérték (89 ezer néző, a helykihasználás majd 90 százalékos — ebből kell leszámítani az egyetlen elmaradt előadás több mint ötezres közönségét), s bár örvendetes jelenséggént nyilvánosságra hozták azt is, hogy nőtt a spontán jegyforgalom, elérte a 20 százalékot, változatlanul nyitott a kérdések, vajon a belépők döntő többségének országos forgalmazásakor az ideutazókat minő mértékben segítik a munkahelyek (mert ha komolyan, az se baj, sőt, legalább a vállalatok kulturális alapjaiból ténylegesen is jut a kultúrára — legföljebb a menyasszony dekorációja némileg más, hiszen akkor arról van szó, hogy egy államilag eleve támogatott kulturális szolgáltatást dotálnak tovább, üzemi, vállalati szinten, ami azért a nagy népszerűséget ilyenképpen is magyarázza; tegyük gyorsan hozzá, a folyamat egésze üdvös, művelődéspolitikánk lényegéből fakad, csak éppen annyi bizonytalansági tényezővel, vajon ez a vállalati segítség meddig szól éppen a szegedi játékoknak, ahová például utazni, jövőre, már sokkal költségesebb lesz). Az ünneprontás szándéka nélkül, inkább tanulságképpen idézném országos napilapunkat, a fentiekkel összefüggésben. „Az idei szegedi szabadtéri zenei produkciója a szokott képet mutatja: nagyoperett, daljáték, egy opera, balett, népi együttes. Kissé eufemisztikusan azt mondanám: tömegeket vonzó program; gorombábban; cél a teli kassza. Ám, igazat kell adnom a szegedi igazgatóságnak; amit A trubadur előadásán közönségreakcióként tapasztaltam, ez a közönség még alaposan rászorul a zenei közművelődési intézmények erőfeszítéseire...” (Magyar Hírlap, augusztus 6.) Másutt meg, ugyancsak országos fórumon, fölteszik a kérdéseket: meddig bizonyító érvényűek az eladott jegyek az egymást váltogató két-három operett és daljáték konvencionális vetésforgója mellett, meddig hitethetik el, hogy ez így valóban „egy következetes, népszínházi misszió vállalása”? (Esti Hírlap, augusztus 23.) E kritikai észrevételek sem árt figyelni, legalább.

A tavalyról áthozott és néhány ponton fölfrissített Strauss-operett mellett harmadszor ittatták műsorba A hattytűk tavát, a rigaiak 1968-as és a minszkiek 1974-es előadásai után most a szovjet balett eddig nem látott reprezentánsaival, a *permi*ekkel. Akik végeredményben nem okoztak csalódást, jóllehet balettben találkoztunk már ezeken a deszkákon kiforrottabb, atraktívabb, látványosabb kartáncokat bemutató együttesekkel. Hasonlóképpen a „benszült” vendég Állami Népi Együttestől, korábbi tizenegy kirándulása után, mozgalmasabb, tetszősebb, viharosabb számokat vártunk a *Lakodalmas* összefoglaló címmel jegyzett koncertprogramjuknál. Marad két, hazai kiállítású, kifejezetten a nyári Szegedre készült premier. A *Kodály* születésének centenáriumára tisztelgő Hány János, valamint a lassacskán háziszervezőnek számító *Verdi* operája, A trubadur.

*

Válószínűleg nem véletlen, ha a fesztivál égboltozatán menetrendszerűen visszatérő csillagok egyik legfényesebbike éppen a Hány. Nem lehet véletlen, hisz a maga nemében pontosan olyan magányos, rendhagyó mű, mint a fészket adó dómszínpad: úgy is mondhatnók, amilyen merész lendül az öreg fantáziája, olyan nagy hozzá a terület, képzeletünk röptetésére. És eme léptékazonosság, a jelekből ítélhetően, összeillik itt, a Hányt mindiglen világbebarangolásnak láttatták a tervezői, szélesvásznú kalandnak a nagyabonyi kocsmától Bécsig, a Burgtól Majlandig, Majlandtól burkusországig.

Műfajskatulyába gyömöszölni kilátástalan ügy, hiszen az opera és a színmű határmezsgyéjén amolyan „műfajteremtő alkotás”; daljátéki megjelölésének, *Tyll Géza* szerint, annyi előnye feltétlenül van, hogy nincs ellentétben a mű jellegével. Hasonmód válaszra vár előadásaitól a cselekmény természetének megvilágítása, nevezetesen: komikus figura-e Hány vagy sem, huncut hazudozó vagy paraszti mesefa. Azt mondta Kodály, az ő obsitosa nem hazudik, mesét teremt. S így sugallja mindjárt a darab elején sorjázó dialógus: „*Az ember manapság nagyon kutyául él! / De ha szárnyra kapja a lendülő mese, / Egyszerre kivirágzik nyomorult élete. / Úgy érzi, megcselekszi mindazt, amit Hány mond, / Könnyen lepipálja akár Napóleont! / A bárókat lefőzi, túljár az úr eszén, / Száz győzelemre száguld a szárnyaló mesén.*” Vagyis hát agitatív erejű mesét hallunk, illik komolyan venni, máskülönben eltorzulnak a darab belső arányai. Főfogások dolgában két évtized hat bemutatójának dómszínpadí Hányja meglehetősen széles skálát járt be, s ezúttal, hogy visszakanyarodtak az első, 1962-es tervezői fölálláshoz, okkal hihetnők, a sokszínű változatból — még ha azok szükségképpen nem föltétlenül tagadják egymást — e mellé voksoltak. Ami műfaji presztízst illeti, kétségtelenül

visszanyerte operai rangját, az úgynevezett énekesi földadatokat támasztó szerepek — operaművészekhez kerültek. Szerencsére olyanokhoz, akik az operában sem idejétmúlt pozórködésre viszik alá a játékot, hanem eleven színpadai karakterekből indulnak ki, ahhoz igazítják, arra építik énekesi földadataikat — a sorrendet ha más, hagyományos operaszínpadon, engedi is fölcserélni az elnéző rendezés, itt nem teheti veszélytelenül. *Fehér Miklós* színpadképe a háttérrel világtérképének mesés arányairól, a Duna—Tisza kiterjedt közéről, a nagyabonyi (kissé hagymakupolásnak tetsző?) két toronyról ismerszik. Lábainál kezdetben összezsúfoltják az előadás valamennyi, később funkcionáló díszletelemét, mely olyasfajta benyomást kelt, mintha óriásbácsi kisfia játszadoznék ólomkatonásdit. Amikor aztán kitisztítják, nemesedik a látvány is, kivált, hogy *Békés András* fantáziája ebből a meseországzsungelből lobbant föl tetszős ötletpetárdákat. Konflisment, háborúskodás nagy csinnadrattái, Napóleon ügyesen előkészített bevonulása majd megaláztatása (ahol azért a trikolór-padlószőnyeg izléstelen), a második rész végén égne edezett luftballonkoszorú, az órajáték és huszártánc (*Barkóczy Sándor* szellemes koreográfiái) mellett finom kontrasztként hat a „*Gyújtottam gyertyát*” kórustábló bensőségessége vagy a zárókép földi mécsesengere, mint valami csendes, magasztos sírkert, keresztjeként a meseiből kimerülő vén obsitossal. Ezek a momentumok feledtetni tudják a nézőt már-már hatalmába kerítő érzést: kirakat-előadást lát. A játékszervező Békés Andrásnak végeredményben sikerült elkerülnie, hogy a groteszk elemek komédiába csúszszenak át, mindazonáltal feszesebb, pergőbb dialógusokkal tehette volna szemléletesebbé a karakterek különbözőségét Hány és partnerei között. Mert amint a császár, a császárné vagy Mária Lujza átveszik Melis Hányjának komótos stílusát, pipatömésekkel elnyújtott beszédritmusát — mellyel az övéihez, Örszéhez, Marci kocsihoz való tartozását például ügyesen jellemzi —, azon túl, hogy lelassul az előadás tempója, összerosódnak a szerepek is, tetszés szerint kioszthatókká, fölcserélhetőekké válnak. (Az egyénítés alapvetően megoldatlan problematikája régi, eredendő gyengesége az itteni szabadtéri előadásoknak.) *Vágó Nelly* jelmezei persze sokat segítenek a szándékok, indulatok, a figurák hovatarozásának tisztázásában.

Melis György Hányjára nincs találobb kifejezés: tökéletes. Olyannyira belülről fakad, valamennyi rezdülésében olyannyira megélt; a magyarság évszázados vágyait gyökereztető nosztalgikus sóhajtas, mely a dalokban nemesen ércos baritonján bűg, a különböző élethelyzetekben pedig hihetetlenül természetes. Szerepazonosulása ezeken a deszkákon máris az a legendárium, mint *Simándy Bánkja*: hasonlíthatatlanul egyéni. Operista partnerei közül a földadat mértékében és a megvalósítás tisztaságában *Mészöly Katalin* Örszéje emelkedik legközelebb hozzá: szép színű mezzója, sallangtalan játéka, suba a subához, méltóvá teszi párjához. *Kovács Erzsébet* Mária Lujzája a császárné *Moldován Stefánia* mellett zavarba ejtő, olykor csak a darab alapos ismerői a megmondható, melyikük a mama és melyik a lánya, de hát mindketten szépen énekelnek, messziről nézvést pedig majd' mindegy. *Szalma Ferenc* töröl metszett Marci kocsi a ízes népi figura, s a prózai stábbból *Kalocsay Miklós* Ebelasztinja tér el a korábbi években látott lovagoktól azzal, hogy nem süpped nyakig a nevétségesség híg mocsarába, sikertül csipetnyi tartást mutatnia, ezáltal helyrebillenteni, Melis és Mészöly subaközösségének ellenpontjaként, a „guba a gubához” máskülönben el is hangzó tanulságának e helyütt már többször eltévesztett színpadai arányait. *Kórodi András* mély meggyőződésből fakadó, őszinte zenei vezetése, a kodályi muzsika stílusismerete és fennkölt tolmácsolása három estére varázsolta igazán ünnepi pillanatokot a térre.

*

Ha tesztlapot töltenék ki, kulcsszavakkal A trubadurról, valószínűleg ilyeneket írnék oda: *szenvedély, ritmus, máglya*. Kezdjük az utóbbinál, máglya nincs. Nem azért, mintha a játékokon is egyre parancsolóbb gazdálkodási szigor elspórolná; a rendező Mikó András mellőzi. Legfrissebb olvasata ugyanis — mely jószereivel azonos a közeli budapesti bemutatóéval, az Erkel Színház búcsúpremierjén látottakkal —, kifejezetten a nézők fantáziájára bízta a darab érzelmi tartalmának meghosszabbítását. Nemcsak a máglyát számúzi a látványból, de nincs Aliaferia kastély, Sargasto palota, Castellor vár, de börtön és cigánytábor sem, pontosabban tapintható valóságában nincs, a színhelyeket fölvetítik a templomkaput kétoldalt órségelő méretes vászonfelületekre. Már a diaképekkel sincs egészen rendben minden. Hol pontos,

direkt rajzolatúak (vár, kolostor), hol pedig stilizált, hangulatfestő, amolyan szürreális ábrák (a sziklás vidékre fröccsentett vörös lángnyelvek keltenék a máglyaaáriához szükséges asszociációkat), melyek nem ritkán elkerülhetetlenül funkcióba lépnek. Manrico szerenádjá például a vár belsejéből hangzik föl, előtte *vevített* képen látni a homlokzatot, fölvonóhíddal, majd a színre *meledle* fut le a trubadúr, a színpadi bal *valóságos* járatán, így aztán törheti fejét a néző, honnan, hová s kinek szólt a dal, pláne, hogy a színpadi jobbon már ott feszít a rivális gróf, Luna; Leonóra meg középről, főbejáraton érkezik. Nem először próbálkoznak vetítéssel a dóm előtt, a tanulságok, azt hiszem, végre nyilvánvalóak, hiszen az objektív körülmények is ellene szólnak. A játékok korlátozott fénytechnikai adottságaival ilyen vizuószzerű megjelenítés közszínházban sem tűnne eléggé hatásosnak, nem beszélve arról, hogy az előadások fél kilences kezdési időpontjában még sötét sincs. Ami azonban legfőbb hátulütője *így* az úgynevezett népszínházi koncepcióban fogant előadásoknak: ahhoz, hogy a cselekmény ekkora hallgatószám számára érthetővé váljék, hogy lehessen mire hagyatkozni a néző fantáziájának igénylésekor, a szöveg munkója elkerülhetetlen, márpedig az előadás olasz nyelven hangzik, s a szövegv. könyv sem az a pofonegszerű képlet.

Sajnálom persze, ha Mikó máskülönben rokonszenves — a darab eredendő misztikájából fakadó, a magyarázhatatlant nem föltétlenül magyarázni szándékozó — elképzelése éppen *Forray Gábor* díszleteinek zátonyára sodródott. De útjában állt a kiterjedt színpadtér is: a zártszámos ariáktól, kettősöktől, tercettektől eleve statikus mű kamarajellegéhez illő bensőséges pillanatokra, a figurákat elválasztó távolságok okán, csak elvéve nyílik mód. Ha azonban nyílik, észrevehetően fölforrósodik a levegő. Így a kolostorképben például egyetlen mozdulat elég: a Luna szöktetéséből Manrico karjaiba menekülő Leonórának finom kézcsókkal honorálja hűségét a trubadúr; vagy hasonlóan intim szituációt varázsol Mikó azáltal is, hogy az f-moll ária közben átölelve tartja kedvesét Manrico, s nem távolabbról rebegi ezt a megejtő szépségű vallomást, miként tenoristák szeretik-szokták. A néhány tablós jelenet pedig (Ferrando meséje, a cigánykórus, Luna hadba készülő tábora), ami adódik a rendezőnek, hogy operai és szegedi tapasztalatait kamatoztassa, egészen kitűnően sikerült, bravúros kompozíció.

A rendezői felfogásnak annyi előnye azért van, hogy áthidalja a képek közti szüneteket, a négy felvonást kettőbe szorítja. Él is a lehetőséggel *Pál Tamás*, az előadás összefogott, zeneileg karbantartott, érződik rajt', mindahány közreműködőjének begyakorolt-bepróbált a textus (a szegediek tavaly nyugati turnét jártak vele, az operaháziai imént vitték premierre Pesten, de a szovjet vendégművészek is „A trubadurtól jöttek” Jugoszláviából, az ohridi fesztiválról).

A szólisták közül *Müller Lajos* Lunája a legmarkánsabb. Baritonjának igéző fénye, karcsúsága olyan mozgási szabadságot enged a hangnak, hogy minden fekvésben technikai modorosságok nélkül mozoghat, énekelhet. Amíg kondícióval győzi, nem marad mögötte *Tokodi Ilona* sem, kiről, ha *A végzet hatalmának* pár év előtti Leonórája után még kétségeink támadtak, immáron eloszlanak: közszínházban elsőrangú lehet. S persze itt is adódnak szívet-lelket melengető, nagyszerű megoldásai, ám amennyi visszafogottságra, energiagazdálkodásra gyanakszunk, az mindenekelőtt a szabadtéri hangoktól elvárt volumen, a súlyosabb matéria kívánalmaiból fakad, mely viszont nemcsak az alkatától, de a muzikalitásra való kivételes hajlamától, énekesi beállítottságától távoli. Mondhatni fordított a helyzet *Vlagyiszlav Pjavo* Manricójával. Ő pontosan az a hangbirtokos, mi nyitott, csillagtetős színpadok égi adománya: fölfelé tendáló szólammenetekben tenorja olajozottan is működik, úgy nyílik ki, bomlik szíromszíneire, mint a legszebb mezei virág. Az úgynevezett középfekvésben azonban el-eltűnedezik, szürkévé lesz, megfakul, ilyenkor érezni, a Verdi-cantilenákhoz nem igazán cizellált. Hírnevéhez méltó *Azucena Irina Arhipova*, aki úgy hagyatkozik rendkívüli színpadi rutinjára, hogy pillanatnyi kétséget sem támaszt afelől, újonnan építi, frissen éli szerepét. Hasonló természetességgel árad, ömlik szét e tájon Ferrando = *Gregor József* ismerős, meleg basszusa, s örömmel tapasztalni a kisebb szerepek szegedi művészeinek dicséretes helytállását, *Vámosy Évi*át, *Réti Csabát*, *Szakály Péterét*, *Juhász Józsefét* — közülük most *Szakályra* kellett fölfigyelni. Töbörén, fegyelmezetten énekelt a kórus (karigazgató *Molnár László*), jó passzban játszott a fesztiválzenekar.

A szegedi játékok e két bemutatója tehát sikert hozott. Kivált érdekes volt megfigyelni, egymás mellett, a Hány és A trubadur eltérő koncepcióit, színpadrajzolatát, úgy is, mint a szabadtérin lehetséges kivitelezések szélső változatait, a már-már túldimenzionált, aprólékosan berendezett Hányra egy egészen puritán, eszköztelen Verdi-premier látványát. Vajha ilyesfajta tapasztalatokból is okulhatnánk...

NIKOLÉNYI ISTVÁN

Szerkeszti: asztal

Az írószövetség meghívására hazánkban tartózkodott Gálvalvi Zsolt, romániai magyar irodalomtörténész, a Bukarestben megjelenő *A hét* főmunkatársa. Szegeden a dél-magyarországi írócsoport és szerkesztőségünk vendége volt.

Lapunk októberi, novemberi és decemberi számát a Szegedi Nyomda kísérletképp fényszedéssel és ofszet eljárással készíti el. Reméljük, az új technikai eljárás nyomán szebb és olvashatóbb folyóiratot adhatunk olvasóink kezébe.

CSIKÓS ANDRÁS RAJZA

